

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Силенко Надія Іванівна

УДК 37.091.313:316.77-053.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів
у процесі взаємодії сім'ї та школи**

011 освітні, педагогічні науки

Галузь знань 01 Освіта (Освіта/Педагогіка)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних
досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів
мають посилання на відповідне джерело

_____ Н.І. Силенко

Науковий керівник:
Олефіренко Тарас Олексійович,
кандидат педагогічних наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Силенко Н. І. Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 освітні, педагогічні науки – Український державний університет імені Михайла Драгоманова МОН України, Київ, 2023.

Дисертацію присвячено актуальній проблемі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї.

На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних філософських і психолого-педагогічних поглядів на особливості формування національно-культурної ідентичності зростаючої особистості, формування її національно-культурних цінностей і їх значення в соціально-культурному становленні молодших школярів схарактеризовано ці процеси у двох теоретичних площинах, а саме: історико-генетичний аналіз проблем формування національно-культурної ідентичності особистості в педагогічній думці і практиці в різні історичні періоди і за особливостями розвитку нормативно-правової, психолого-педагогічної та соціально-педагогічної складових процесів формування досліджуваного явища в сучасній вітчизняній і зарубіжній науці.

Вивчення практики діяльності сучасних навчальних закладів свідчить про існування низки суперечностей між: потребою держави у конкурентоспроможних особистостях, здатних до практичного застосування навичок національно-культурної ідентичності, та недостатнім рівнем сформованості в учнів молодшого шкільного віку саме національно-культурної ідентичності; потребою формування національно-культурної ідентичності особистості в середній ланці освіти та методичною не розробленістю проблеми; потребою взаємодії сім'ї та школи у процесі

формування національно-культурної ідентичності молодших школярів та школи та методичною не розробленістю проблеми.

Дослідження базуються на наукових підходах, зокрема культурологічному, особистісно-орієнтованому, суб'єкт-суб'єктному, компетентнісному та аксіологічному, а також на положеннях гуманістичної етики та моралі, згідно з якими людина є найвищою цінністю (І. Бех, Е. Фромм). Дослідження ґрунтуються на діалектичному зв'язку, взаємообумовленості та цілісності явищ і процесів у ході історії, а також на взаємодії етносів та народів на теренах України

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що: *вперше* визначено *організаційно-педагогічні умови* формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку в процесі взаємодії сім'ї та школи (підвищення професійної компетентності педагогів у формуванні національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку в процесі взаємодії сім'ї та школи на демократичній основі; спрямованість виховних зусиль сім'ї та школи на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; впровадження традиційних та інноваційних форм взаємодії педагогів та батьків, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів); визначено *критерії* сформованості національно-культурної ідентичності у молодших школярів («уявлення про національно-культурну ідентичність»; «бажання проявляти національно-культурну ідентичність»; «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці») з відповідними показниками та схарактеризовано рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи (високий, середній, початковий); *уточнено* сутність поняття «національно-культурної ідентичності молодших школярів» як інтегральна динамічна особистісна властивість, яка відображає почуття любові до України, до людей, ціннісне ставлення до сім'ї, усвідомлення національних символів, свят, традицій, історичних подій, видатних людей України, втілене

в їх поведінці гуманістичним досвідом молодших школярів; *структурні компоненти* національно-культурної ідентичності (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний); сутність поняття «взаємодія сім'ї та школи» щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів як основний чинник у проведенні виховної роботи з національно-патріотичного виховання молодших школярів, де суб'єктами виступають вчителі, батьки, учні початкової школи; процес спільної взаємоузгодженої і взаємовідповідальної діяльності педагогів і батьків, яка включає обмін інформацією, організацію спільних дій, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів в процесі взаємодії сім'ї та школи; форми і методи педагогічної роботи по формуванню національно-культурної ідентичності молодших школярів в процесі взаємодії сім'ї та школи отримали подальший розвиток.

Схарактеризовано провідні детермінанти процесу формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку у процесі взаємодії сім'ї та школи: першою є використання особистісно-орієнтованого, ціннісно-мотивуючого, діяльнісно-компетентного та соціально-адаптивного підходів для створення ефективних умов формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи; другим поширеним напрямком є відмова від традиційної концепції розвитку та виховання учнів початкових класів як частини їх переважно інтелектуального зростання в освітньому аспекті, який лежить попереду; третьою детермінантою є сукупність принципів організації процесу формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Охарактеризовано основні функції взаємодії сім'ї та школи у формуванні досліджуваного явища: перша функція – випереджаюча роль педагогічного впливу на особистість молодшого школяра в процесі конкретної суспільно значущої суспільно корисної праці, участі в масових заходах; друга функція показує першочергове значення взаємодії сім'ї та

школи для ефективного формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; третя функція активізує співпрацю та співтворчість у системі відносин «учень-учитель – сім'я», яка спрямована на посилення процесів рефлексії та створення ситуацій успіху.

У розробленій методиці формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку було розроблено три основні принципи. Перший принцип полягав у відборі та оформленні змісту навчання з фокусом на його педагогічно-пізнавальну, соціалізуючу та виховну цінність. Другий принцип враховував форми, методи і засоби формування національно-культурної ідентичності у процесі взаємодії сім'ї та школи, які були відібрані та експериментально апробовані в початкових школах. Третій принцип передбачав створення сприятливих умов для реалізації набутих знань, умінь і навичок учнів шляхом конструювання власних дій, поведінки та педагогічно-пізнавальної діяльності, а також участі у суспільно значущих заходах, які відображали рівень освіченості національно-культурної ідентичності учнів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Аналіз результатів формувального етапу дослідження показав, що експериментальний огляд розробленої та впровадженої методики формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи показав суттєво позитивну динаміку формування досліджуваного явища в експериментальних групах учнів порівняно з контрольними групами. За результатами опитування та формування фази дослідження, кількість дітей в експериментальній групі, які показали достатній і фрагментарний рівень освіченості національно-культурної ідентичності молодших школярів, а також дані на інертному рівні зменшилися, в той час як результати в контрольній групі залишилися майже незмінними.

Отримані результати обробки даних, які були отримані в ході педагогічного експерименту за допомогою методів математичної статистики та їх подання у вигляді таблиць і графіків у змісті дисертації, підтвердили

статистичну значимість дослідження, що свідчить про ефективність розробленої методики формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку в процесі взаємодії сім'ї та школи, а також організаційно-педагогічних умов їх реалізації.

Практична значимість дослідження полягає у впровадженні педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи; навчально-методичний посібник для вчителів «З Україною в серці»; Семінари для вчителів («Мозаїка національно-культурної ідентичності», «Календар взаємодії сім'ї та школи» та «Відкриваємо Україну разом», «Абетка українознавства», «Онлайн взаємодія з батьками», «Креативна Україна»); діагностичний інструментарій визначення рівня сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи в процесі взаємодії сім'ї та школи.

Проведене дослідження не висвітлює всіх аспектів проблеми формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи. Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо в розроблені наукових засад підготовки майбутніх вчителів до здійснення національно-патріотичного виховання школярів в НУШ.

Ключові слова: взаємодія, ідентичність, національно-патріотичне виховання, національно-культурна ідентичності, учні початкової школи, взаємодія сім'ї та школи, формування національно-культурна ідентичності молодших школярів.

ABSTRACT

Sylenko N. I. Formation of national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school. – As a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences – Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to the topical problem of the formation of the national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between school and family.

On the basis of the analysis of domestic and foreign philosophical, psychological and pedagogical views on the peculiarities of the formation of the national and cultural identity of the growing personality, the formation of its national and cultural values and their importance in the socio-cultural formation of junior schoolchildren, these processes are characterized in two theoretical planes, namely: historical and genetic analysis of the problems of formation of the national and cultural identity of the individual in pedagogical thought and practice in different historical periods and on the peculiarities of the development of normative-legal, psychological-pedagogical and socio-pedagogical components of the processes of formation of the phenomenon under study in modern domestic and foreign science.

The study of the practice of modern educational institutions shows the existence of a number of contradictions between: the state's need for competitive personalities capable of practical application of national and cultural identity skills, and the insufficient level of formation of national and cultural identity among primary school students; the need to form the national and cultural identity of the individual in the secondary level of education and the methodological lack of elaboration of the problem; need interaction between family and school in the process of forming the national and cultural identity of junior schoolchildren and school and the methodological lack of elaboration of the problem.

The research is based on scientific approaches, in particular cultural, personality-oriented, subject-subject, competence and axiological, as well as on the provisions of humanistic ethics and morality, according to which a person is the highest value (I. Bech, E. Fromm). The research is based on the dialectical

connection, interdependence and integrity of phenomena and processes in the course of history, as well as on the interaction of ethnic groups and peoples on the territory of Ukraine

The scientific novelty of the study lies in the fact that: *for the first time, the organizational and pedagogical conditions for the formation of the national and cultural identity of children of primary school age in the process of interaction between the family and school are determined* (increasing the professional competence of teachers in the formation of the national and cultural identity of children of primary school age in the process of interaction between family and school on a democratic basis; the orientation of the educational efforts of the family and the school to the formation of the national and cultural identity of younger schoolchildren; introduction of traditional and innovative forms of interaction between teachers and parents aimed at the formation of the national and cultural identity of younger schoolchildren); The *criteria* for the formation of national and cultural identity in junior schoolchildren ("the idea of national and cultural identity"; "desire to manifest national and cultural identity"; "manifestation of national and cultural identity in behavior") with appropriate indicators and the levels of formation of national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school (high, medium, primary) *are characterized; the essence of the concept of "national and cultural identity of junior schoolchildren" is clarified as an integral dynamic personal property that reflects the feeling of love for Ukraine, for people, valuable attitude to the family, awareness of national symbols, holidays, traditions, historical events, outstanding people of Ukraine, embodied in their behavior by the humanistic experience of junior schoolchildren; structural components of national and cultural identity* (cognitive, emotional-value, activity); the essence of the concept of "interaction between family and school" regarding the formation of the national and cultural identity of junior schoolchildren as the main factor in conducting educational work on the national-patriotic education of junior schoolchildren, where the subjects are teachers, parents, primary school students; the process of joint mutually agreed and

mutually responsible activities of teachers and parents, which includes the exchange of information, the organization of joint actions aimed at the formation of the national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school; Forms and methods of pedagogical work on the formation of the national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school have been further developed.

The leading determinants of the process of formation of the national and cultural identity of children of primary school age in the process of interaction between family and school are characterized: the first is the use of personality-oriented, value-motivating, activity-competent and socio-adaptive approaches to create effective conditions for the formation of the national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school; The second common direction is the rejection of the traditional concept of the development and education of primary school students as part of their predominantly intellectual growth in the educational aspect that lies ahead; The third determinant is a set of principles for organizing the process of forming the national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school.

The main functions of interaction between family and school in the formation of the phenomenon under study are characterized: the first function is the anticipatory role of pedagogical influence on the personality of a junior schoolchild in the process of specific socially significant socially useful work, participation in mass events; The second function shows the paramount importance of interaction between family and school for effective formation national and cultural identity of junior schoolchildren; The third function activates cooperation and co-creation in the system of "student-teacher-family" relations, which is aimed at strengthening the processes of reflection and creating situations of success.

Three basic principles have been developed in the developed methodology for the formation of national and cultural identity of children of primary school age. The first principle was to select and design the content of education with a

focus on its pedagogical, cognitive, socializing and educational value. The second principle took into account the forms, methods and means of forming national and cultural identity in the process of interaction between the family and the school, which were selected and experimentally tested in primary schools. Third principle provided for the creation of favorable conditions for the implementation of the acquired knowledge, skills and abilities of students by constructing their own actions, behavior and pedagogical and cognitive activities, as well as participation in socially significant events that reflected the level of education of the national and cultural identity of students in the process of interaction between family and school.

The analysis of the results of the formative stage of the study showed that the experimental review of the developed and implemented methodology for the formation of the national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school showed a significantly positive dynamics of the formation of the phenomenon under study in the experimental groups of students compared to the control groups. According to the results of the survey and the formation of the study phase, the number of children in the experimental group who showed a sufficient and fragmentary level of education of the national and cultural identity of younger schoolchildren, as well as data at the inert level, decreased, while the results in the control group remained almost unchanged.

The obtained results of data processing, which were obtained in the course of a pedagogical experiment using the methods of mathematical statistics and their presentation in the form of tables and graphs in the content of the dissertation, confirmed the statistical significance of the study, which indicates the effectiveness of the developed methodology for the formation of the national and cultural identity of children of primary school age in the process of interaction between family and school, as well as the organizational and pedagogical conditions for their implementation.

The practical significance of the study lies in the introduction of pedagogical conditions for the formation of the national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school; educational and methodological manual for teachers "With Ukraine in the heart"; Seminars for teachers ("Mosaic of National and Cultural Identity", "Calendar of Interaction between Family and School" and "Discovering Ukraine Together", "Alphabet of Ukrainian Studies", "Online Interaction with Parents", "Creative Ukraine"); diagnostic tools for determining the level of formation of national and cultural identity of primary school students in the process of interaction between family and school.

The study does not cover all aspects of the problem of forming the national and cultural identity of junior schoolchildren in the process of interaction between family and school. We see the prospect of further scientific research in the development of scientific principles for the preparation of future teachers for the implementation of national and patriotic education of schoolchildren in the New Ukrainian School.

Keywords: interaction, identity, national-patriotic education, national-cultural identity, primary school students, interaction between family and school, formation of national-cultural identity of junior schoolchildren.

Список публікацій за темою дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Філоненко Л.В., Лисюк С.П., Матвієнко О.В., Шаповал А.О., Саранча І.Г. Силенко Н.І. Особливості формування ціннісного ставлення до іншої людини в учнів спеціалізованих шкіл. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія №15 Науково – педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наукових праць/ За ред. Тимошенка. – Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова. 2021, Випуск 1 (129), С.107-115.
<http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/33931>

2. Матвієнко О.В., Силенко Н.І. Особливості формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку у позакласній народознавчій діяльності *Науковий журнал. Інноваційна педагогіка*. Випуск 47, Видавничий дім «Гельветика» 2022. С. 266-172 (Index Copernicus) <http://www.innovpedagogy.od.ua/vip47>

3. Матвієнко О.В., Силенко Н.І. Вплив української народної педагогіки на формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку. *Науковий журнал. Інноваційна педагогіка*. Випуск 44, том 1 Видавничий дім «Гельветика» 2022. С. 175-180 http://innovpedagogy.od.ua/archives/2022/44/part_1/36.pdf

4. Силенко Н.І. Організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи: теорія та практика *Науковий журнал. Інноваційна педагогіка*. Випуск 61, том 2, Видавничий дім «Гельветика» 2023. С. 186-192 <http://www.innovpedagogy.od.ua/61-2>

Статті у зарубіжних наукових виданнях

5. Надія Силенко Особливості формування національно-культурної самосвідомості молодших школярів під час уроків літературного читання. Освіта XXI століття: реалії, виклики, тенденції розвитку: колективна монографія / за наук. ред. проф. Цвєткової Ганни \u2012 Hameln : InterGING, 2020. \u2012 658 с. (електронна книга) [Monographie – interging publishing \(wordpress.com\)](http://www.intergingpublishing.wordpress.com)

6. Matviienko Olena, Silenko Nadiya URRICULAR ETHNOGRAPHIC WORK ON THE DEVELOPMENT OF SPEECH OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN AS A CONDITION FOR THE FORMATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY: Aerzen Heilberg IT Solutions UG (haftungsbeschränkt) InterGING Verlag, 2021 ISBN 978-3-946407-10-2 (e-book) [Monographie – interging publishing \(wordpress.com\)](http://www.intergingpublishing.wordpress.com)

7. NataLiia Lazarenko, Nataliia Sabat, Nadiia Sabat, Nadiia Sylenko, Wang Rundong, Anna Duchenko, Liudmyla Shuppe. Formation of Resilience in the Context of Volunteer Activities Using Information and Communications Technology. IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, VOL. 22 No. 6, June 2022, 374-381.
http://ijcsns.org/07_book/html/202206/202206047.html
http://paper.ijcsns.org/07_book/202206/20220647.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Матвієнко О.В., Чабайовська М.І., Силенко Н.І. «З Україною в серці». Навчально-методичний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти та студентів педагогічних закладів вищої освіти.- Київ:Видавництво Ліра-К, 2022. 126 с.

9. Силенко Н.І. Мова як чинник формування національної ідентичності особистості. Психологічний і педагогічний дискурс:наукові записки вчених: збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 344 с., С. 298-300

<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32538/Shulygina.pdf;jsessionid=ACC7DD335A0093C55D6628845FAE0F64?sequence=1>

10. Силенко Н. І. Особливості використання засобів народної педагогіки для формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (6-7 жовт. 2022 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т початкової освіти [та ін.] ; [голов. ред. О. А. Комар ; редкол.: О. В. Кравчук, Т. Я. Грїтченко, О. В. Лоюк [та ін.] ; відп. за вип. Б. А. Якимчук]. Умань, 2022. 209 с.

<https://fpo.udpu.edu.ua/images/2022/nauka/naukZax/zbir0607.pdf> С. 165-169

11. Матвієнко Олена, Силенко Надія «Психолого-педагогічні умови формування образного мислення молодших школярів засобами пісенного фольклору» Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки: зб. тез III Міжнародної онлайн-конференції, 19 травня 2022 р. за заг. ред. Н. Богданець-Білокаленко (електронне видання). Київ: Педагогічна думка, 2022. 294 с. С. 39-44
<https://sites.google.com/view/vyshyvanka2022/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%82%D0%B5%D0%B7-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97?authuser>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.....	25
1.1 Проблема формування національно-культурної ідентичності особистості в парадигмі філософії, психології, педагогіки.....	25
1.2. Особливості формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку.....	48
1.3. Взаємодія сім'ї та школи у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.....	67
Висновки до першого розділу.....	89
РОЗДІЛ 2. Стан сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.....	92
2.1. Методика організації та проведення констатувального етапу експерименту.....	92
2.2. Діагностика рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.....	107
Висновки до другого розділу.....	122
РОЗДІЛ 3. Організаційно-методичне забезпечення процесу взаємодії сім'ї та школи у формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.....	125
3.1. Організаційно- педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.....	125
3.2. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	167
Висновки до третього розділу.....	184
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	192
ДОДАТКИ.....	222

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. Дослідження має велике значення з двох причин. По-перше, у зв'язку зі справжнім загрозою для територіальної цілісності та незалежності нашої країни, потрібно розуміти, які фактори спричиняють конфлікт та як їх уникнути. По-друге, умови глобалізації та європоцентризму змушують нас зберігати свою унікальність та ідентичність. Виклики, з якими стикаються українці, актуалізують проблему розвитку особистості дитини, молодшого школяра, студента та формування національно свідомого громадянина – патріота, його ключових компетентностей, незалежного мислення, виховання активної громадянської позиції, соціальної відповідальності й досвіду, самоідентифікації, що передбачає запровадження якісних змін в організацію освітнього процесу в умовах воєнно-політичних, викликів XXI століття.

Важливу роль у формуванні національної ідентичності, консолідації суспільства відіграють зовнішньополітичні чинники, зокрема російський негативний вплив на формування української окремішності та неготовності значної частини української еліти до суверенного існування. Значну роль у цьому відіграла російська мова та православ'я, яке Росія використовувала як потужний інструмент деконсолідації нації. Сегментованість українського соціуму, яка відображає різноспрямованість настанов та наявність кількох субкультур, значно ускладнює внутрішньо-національний діалог, зумовлює повільне становлення національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Сьогодні важливою проблемою є розвиток свідомої особистості, яка поєднує в собі національну самобутність та гідність українського народу. Для досягнення цієї мети важливим є національне виховання, яке забезпечує пізнання української історії, культури, традицій, звичаїв та мови. Це допомагає формувати національну свідомість та гідність, розвивати особистісні якості громадянина української держави.

Необхідність посилення уваги до формування національно-культурної ідентичності у підростаючого покоління виражена в законах України «Про освіту», «Про культуру», «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті», в Указі Президента «Про першочергові заходи щодо сприяння національній єдності та консолідації українського суспільства», Підтримка громадських ініціатив у цій сфері».

Дослідники української діаспори, такі як Н. Іриней, О. Кульчицький, Б. Цимбалістий, М. Шлемкевич та С. Ярмусь, розглядали національно-культурну ідентичність з точки зору її збереження в чужому культурному середовищі. Філософи, психологи і педагоги також займалися проблемою формування національно-культурної самосвідомості. Внесок у філософське обґрунтування сутності національно-культурної ідентичності зробили В. Андрущенко, В. Антонович, М. Драгоманов, В. Кремень, В. Малачов, І. Огієнко, Г. Сковорода. У психологічному дискурсі висвітлювалися різні аспекти формування національно-культурної ідентичності, серед яких: проблеми патріотичного виховання, особистісної та національної ідентифікації (І. Бех), національної самосвідомості (М. Боришевський), етносоціальних ідей (О. Васильченко), етнічної самосвідомості (Л. Дробижева), конструювання ідентичності через рефлексію (Н. Висоцька), ідея культурно-гуманістичної психології (О. В. Морозська), центр дії різних історико-культурних епох (В. Роменець).

У педагогіці окремі аспекти формування національно-культурної самосвідомості особистості вивчали Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Захаренко, В. Євтух.

Водночас теоретичний аналіз наукових досліджень показав, що проблема формування національно-культурної ідентичності в роботі з молодшими школярами не була предметом окремого дослідження ні в теоретичному, ні в практичному плані.

Разом із тим, вивчення практики діяльності сучасних навчальних закладів свідчить про існування низки суперечностей між:

- потребою держави у конкурентоспроможних особистостях, здатних до практичного застосування навичок національно-культурної ідентичності, та недостатнім рівнем сформованості в учнів молодшого шкільного віку саме національно-культурної ідентичності;
- потребою формування національно-культурної ідентичності особистості в середній ланці освіти та методичною не розробленістю проблеми;
- потребою взаємодії сім'ї та школи у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів та школи та методичною не розробленістю проблеми.

Ураховуючи об'єктивну потребу в ефективності формування національно-культурної ідентичності в роботі з молодшими школярами, значущість національно-культурної ідентичності для їх ефективної діяльності у соціальному середовищі, недостатній рівень теоретичного вивчення проблеми формування національно-культурної ідентичності та її практичного впровадження, темою дисертаційного дослідження було обрано: **«Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи».**

Ув'язка роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в Українському державному університеті імені Михайла Драгоманова відповідно до зведеного плану науково-дослідної роботи в галузі освіти за темою «Психолого-педагогічні основи формування національно-культурної ідентичності дітей та студентської молоді України в умовах воєнно-політичних, соціально-економічних, інформаційно-технологічних викликів ХХІ століття» (номер державної реєстрації 0120U001013) та тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри початкової освіти та інноваційної педагогіки. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 8 від 30 січня 2020 р.).

Об'єкт: процес формування національно культурної ідентичності у дітей молодшого шкільного віку.

Предмет: організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Мета дослідження полягає в розробці, теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці організаційно-педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Відповідно до об'єкта, предмета та мети визначено основні **завдання дослідження:**

1. Вивчити сучасний стан дослідження проблеми в педагогічній теорії та практиці.

2. Розкрити та проаналізувати специфіку формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

3. Обґрунтувати структуру національно-культурної ідентичності молодших школярів та визначити критерії, показники та рівні сформованості.

4. Розробити та експериментально перевірити організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Дослідження базуються на наукових підходах, зокрема культурологічному, особистісно-орієнтованому, суб'єкт-суб'єктному, компетентнісному та аксіологічному, а також на положеннях гуманістичної етики та моралі, згідно з якими людина є найвищою цінністю (І. Бех, Е. Фромм). Дослідження ґрунтуються на діалектичному зв'язку, взаємообумовленості та цілісності явищ і процесів у ході історії, а також на взаємодії етносів та народів на теренах України (П. Вербицька, П. Кендзьор). Крім того, дослідження базуються на положеннях про розвиток національної

ідеї (К. Чорна), націєтворчі чинники та історичну пам'ять (Г. Філіпчук), трансформацію етнічної свідомості у національну (Т. Потапчук), взаємозв'язку Я-образу і Я-концепції з життям народу (В. Роменець), національну самосвідомість та національну гідність (Г. Ващенко, Ю. Руденко) та вплив мови на формування національно-культурної ідентичності (І. Огієнко, С. Русова). Крім того, дослідження звертають увагу на формування національно-культурної ідентичності у сучасних умовах (О. Вишневський) та особливості виховання дітей підліткового віку (О. Захаренко, І. Кон, В. Сухомлинський).

Для досягнення мети і вирішення завдань будуть застосовані такі **методи дослідження**: теоретичні – аналіз, систематизація, синтез, узагальнення інформації з різних джерел для вивчення сучасного стану дослідження проблеми в педагогічній теорії та практиці; порівняння, абстрагування та конкретизація для обґрунтування структури національно-культурної ідентичності в роботі з молодшими школярами та визначення її критеріїв; емпіричні – діагностичні (анкетування, тестування, бесіда, діалог, дискусія) для визначення особливостей формування національно-культурної ідентичності у молодших школярів та з'ясування рівня її сформованості; обсерваційні (педагогічне спостереження, ситуаційні вправи, ігрові форми, проектна діяльність, тощо) для реалізації завдань педагогічного експериментального дослідження; перевірки ефективності обраного змісту, форм і методів формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; математичної статистики – для встановлення статистичної значущості результатів дослідження, їхньої кількісно-якісної інтерпретації.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що: *вперше* теоретично обґрунтовано *організаціо-педагогічні умови* формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї (підвищення професійної компетентності вчителів щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї на демократичних засадах; спрямованість виховних зусиль

школи і сім'ї на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи; впровадження традиційних та інноваційних форм взаємодії педагогів та батьків, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів); визначено *критерії* сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів («уявлення про національно-культурну ідентичність»; «бажання проявляти національно-культурну ідентичність»; «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці») з відповідними показниками та схарактеризовано рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї (високий, середній, початковий); *уточнено* сутність поняття «національно-культурної ідентичності учнів початкової школи» як інтегральна динамічна особистісна властивість, яка відображає почуття любові до України, до людей; ціннісне ставлення до України, обізнаність з національною символікою, державними святами, традиціями, історичними подіями, видатними людьми України, які через гуманістичні переживання дитини втілюються у їхній поведінці; *структурні компоненти* національно-культурної ідентичності (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний); сутність поняття «взаємодія сім'ї та школи» щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів як основний чинник у проведенні виховної роботи з національно-патріотичного виховання молодших школярів, де суб'єктами виступають вчителі, батьки, учні початкової школи; процес спільної взаємоузгодженої і взаємовідповідальної діяльності вчителів і батьків, що передбачає обмін інформацією, організацію спільних дій для формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї; *подальшого розвитку дістали* форми та методи виховної роботи з формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї.

Практичне значення дослідження полягає у впровадженні у освітній процес закладів освіти організаційно-педагогічних умов формування

національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї; навчально-методичного посібника для вчителів «З Україною в серці»; Семінарів-практикумів для вчителів («Мозаїка національно-культурної ідентичності», «Календар взаємодії сім'ї та школи» та «Відкриваємо Україну разом», «Абетка Українознавства», «Онлайн-взаємодія з батьками», «Творча Україна») та тренінгової програми «Основи формування національно-культурної ідентичності молодших школярів» із відповідним методичним забезпеченням; діагностичного інструментарію для з'ясування рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Основні положення і результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності педагогів закладів освіти з метою організації взаємодії батьків та вчителів; при розробці навчально-методичного посібника, програм і методичних рекомендацій для вчителів початкової школи, як доповнення до навчальних програм з педагогіки та методики виховної роботи для здобувачів вищої освіти педагогічних закладів вищої освіти та слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Комунальний заклад «Голубієвицький ліцей» Компаніївської селищної ради Кіровоградської області (довідка № 01-25/45 від 09.06.2023 р.), середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 35 Святошинського району в місті Києві (довідка № 89 від 25.01.2021 р.), Комунальному закладу «Лозуватської гімназії» Маловисківської міської ради Кіровоградської області (довідка № 53 від 29.05.2023 р.), середньої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 205 Святошинського району в місті Києві (довідка № 51 від 20.06.2023 р.).

Дослідження проводилося протягом 2020-2023 рр., ним було охоплено 220 осіб, з них 100 хлопчиків і 120 дівчаток; 18 вчителів і 240 батьків.

Особистий внесок здобувача. Аналіз та систематизація матеріалу щодо особливостей формування ціннісного ставлення до іншої людини в учнів [1]; аналіз сучасного стану формування національно-культурної

ідентичності учнів молодшого шкільного віку у позакласній народознавчій діяльності [2]; узагальнення особливостей впливу української народної педагогіки на формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку [3]; розроблення та характеристика дидактичних можливостей уроків мови для формування національно-культурної ідентичності [5]; розроблено теоретичні та методичні аспекти формування національно-культурної ідентичності в контексті волонтерської діяльності [6]; узагальнення та розроблення практичних завдань щодо формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи в освітньому процесі школи [7]; проаналізовано та узагальнено психолого-педагогічні умови формування образного мислення молодших школярів засобами пісенного фольклору [10].

Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснювалась на наукових, науково-практичних заходах різного рівня, зокрема: *міжнародних* – «III Міжнародна онлайн-конференція «Україно моя вишиванка: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки» (Україна, м. Івано-Франківськ, 19 травня 2022 року); «Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій» (Україна, м. Чернівці, 26-27 травня 2021 року); «Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки» (Україна, м. Запоріжжя 29-30 травня 2020 року); VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Україна, м. Вінниця 28 березня 2023 року); VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (VI школа технологій інклюзивної освіти) у рамках проєктів програми Erasmus + Jean Monnet Module 620252-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE 101085267 — SEEDUE4UA — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH (Україна, м. Вінниця 27 квітня, 2023; *всеукраїнських* – «Актуальні проблеми

педагогічно освіти: європейський і національний виміри» (Україна, м. Луцьк, 31.05. – 01.06.2018); «Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи» (м. Умань 6-7 жовт. 2022 р.).

Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на щорічних звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова та на засіданнях кафедри початкової освіти (2019 – 2023 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображено в 11 наукових та науково-методичних працях. З них: 1 публікація у виданні наукометричної бази Web of Science; 4 у фахових виданнях України категорії «Б», 2 у зарубіжних колективних монографіях, 3 у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 методичні рекомендації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (246 найменувань), з них 21 іноземною мовою та додатків. Загальний обсяг роботи становить 293 сторінки, основний зміст дисертації викладено на 176 сторінках. Робота містить таблиць та рисунків, що займають 29 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ

1.1. Проблема формування національно-культурної ідентичності особистості в парадигмі філософії, психології, педагогіки

Досвід розвитку педагогічної теорії та практики по всьому світу переконливо демонструє, що кожен народ має власну систему виховання та освіти, яка склалася на протязі тривалої історії розвитку.

Невичерпним джерелом, з якого народжувалася і поступово набирала сталість система освіти, узагальнення, була життєдіяльність наших предків в дохристиянські часи. Передача життєвого досвіду, набутих знань і умінь від покоління до покоління була суттю історичного буття нації. Перед незалежною Україною. Постала проблема творчого відродження українського національно-патріотичного виховання і водночас підняття його на сучасний рівень наукового і культурного розвитку, що набула історичного значення. Багато з цього огляду зробили академіки України М. Стельмахович, О. Вишневський, В. Каюков та інші. Закономірно, що в наш час значно зріс інтерес педагогів до освітнього потенціалу попередніх століть, їх освітнім традиціям. Міфологія давніх українців, трипільна культура, цінності язичницької доби, ідейно-моральний потенціал фольклору – все це цінні здобутки українського народу. Українська система освіти формувалася протягом тривалого історичного періоду. За часів Київської Русі були закладені основи системи освіти, яка, розвиваючись і долаючи величезні труднощі, спричинені агресивною політикою сусідніх держав, досягла свого найвищого рівня у велику епоху українського Відродження (XVI-XVIII ст.), тобто в козацьку добу. Відкривалися перші українські друкарні, бурхливо розвивався фольклор, інші види народної творчості,

театр, етнопедагогіка та інші галузі культурно-освітнього життя народу. Були організовані братства, які значно сприяли вихованню молоді, пробудженню патріотизму, громадянської свідомості, прагнення захистити рідну культуру і мову від роздержавлення. З'явилися нові типи національних навчальних закладів. Густа мережа братських шкіл, які були визнані гуманітарними установами, охоплювала велику територію України. Багато дітей відвідувало різні навчальні заклади – козацьку Січ, сотнянську та полкову школи, Дяківську, Братську, церковні училища монастиря, колегіуми, а також народні художньо-ремісничі школи. Історичну роль у розвитку освіти та національної культури відіграли Острозька (1576 р.) та Києво-Могилянська (1615, 1632 рр.) академії, які виховували кадри в багатьох галузях науки, культури, мистецтва, релігійного та державного життя. Ця епоха подарувала світові таких видатних діячів культури, письменників, педагогів, як Л. Баранович, І. Гізель, Л. Зізаний, Є. Славинецький, М. Смотрицький і Г. Смотрицький, Ф. Прокопович, С. Яворський та інші. Під час Української національно-визвольної революції (1648-1657) значно зміцнилися особливості української національної освіти і виховання, що сформувало в молоді високу національну свідомість, лицарський дух, спрямований на захист Батьківщини від іноземних загарбників, відстоювання культурних та історичних традицій свого народу.

В епоху Київської Русі система освіти набуває чітко виражених рис народної педагогіки. Функціонували такі основні ланки: сімейне виховання, початкова, середня і вища школи. За часів Київської Русі при зустрічі діти били один одного низько по лобі і торкалися руками землі, бажаючи таким чином зустрінутій людині здоров'я, сили і щедрості матінки-Землі, Землі-годувальниці.

У наступні періоди зароджувалася і утверджувалася традиційна народна мудрість, основними засобами якої були фольклор, міфологія, народний календар і т. д. В системі освіти встановилися культ людини і культ природи. Виховні заходи були настільки ефективні, що діти були чутливі до

всього на землі: не мнутья без необхідності, не відривають травинки, не завдадуть шкоди живій істоті. Система народної освіти сформувала глибокі гуманістичні основи особистості.

Інтеграція України у світову спільноту обумовлює необхідність особливого погляду на взаємозв'язок між освітою та культурою, коли поняття «освіта» вважається центральним, оскільки впливає на всі інші основні процеси, що відбуваються в культурі та суспільстві, трактується як процес формування способу буття, всередині нього – образу людини, заснованого на ціннісній свідомості, ставленні, поведінці індивіда, його вчинках. У контексті формування нової освітньої парадигми – гуманістичного, особистісно-орієнтованого культурного типу важливо посилити загальну культурну складову в змісті сучасної освіти, її орієнтацію на цінності, що неможливо без поглибленого дослідження і здійснення педагогічного придбання минулого.

Універсальність і різноманітність явищ людського існування, об'єднаних в поняття «культура», дозволяють визначити такі аспекти, як-то: сукупність досягнення суспільства в його матеріальному і духовному розвитку; система цінностей; механізм перекладу досвіду, а сама людина є його носієм і ретранслятор; система норм соціального регулювання; характеристика рівня розвитку як суспільства в цілому, так і особистості; специфічний спосіб людської діяльності; творча діяльність людей - це минуле і сьогодення.

Методологічними основами дослідження є особистісно-орієнтовані, аксіологічні, культурологічні та компетентнісні наукові підходи; філософські, психологічні, педагогічні детермінації навчання та розвитку особистості (Л. Виготський, Д. Ельконін); концепції «Я-образу» особистості, становлення ідентичності (Р. Бернс, І. Бех, Е. Еріксон, І. Кон, Г. Костюк), положення про етнічну, національну самосвідомість та свідомість (М. Боришевський, І. Кон, Р. Павелків, Е. Сміт, Г. Солдатова, Т. Стефаненко), сутність та структуру етнічної, мовної, національної та культурної

ідентичності людини (Ю. Арутюнян, П. Гнатенко, Л. Дробижева, В. Козлов, М. Пірен, С. Таглін, М. Шульга).

Теоретичну основу дослідження становлять: філософські теорії процесу ідентичності (Б. Глотов, О. Ічанська, Н. Іванова, К. Коростеліна, М. Обушний, Н. Пілат, І. Середницька, Т. Стефаненко, Ж. Уталієв, О. Шевченко); педагогічні ідеї інтеграції та диференціації в освіті (Ю. Колягін, О. Лосєв, О. Савченко, І. Яшук); теорії формування національно-культурної ідентичності студентів (В. Андрущенко, В. Кремень, І. Кресіна, В. Крисаченко, С. Куцепал, Л. Москальова, Л. Нагорна); концепції типів та форм національно-культурної ідентичності (Я. Грицак, З. Когут, М. Рябчук).

Про питання національно-культурної ідентичності свідчать наукові джерела, особливо концепції С. Хантінгтона, Е. Гелнера, А. Етціона, Е. Сміта, Ж. Гумбермаса, К. Хюбнера, питання національно-культурної ідентичності розглядається в рамках некласичної раціональності, а спільність, в тому числі, зводиться до усвідомлення людьми себе, визначення «національного явища» і «національного настрою». З точки зору Л. Гудкова, І. Дубова, А. Здравомислова, В. Ільїна, В. Кувальдіна, В. Ядова, найбільш сильно формується національно-культурна ідентичність в контексті глобалізації, державотворення. Представники української діаспори в Канаді та США О. Кульчицький, Б. Цимбалісти, М. Шлемкевич, С. Ярмус вважали національно-культурну ідентичність у культурному середовищі чужою для її збереження.

Проблема ідентичності посідає вагоме місце у наукових розробках як вітчизняних (І. Бех, А. Васильченко, В. Зливков, К. Коростеліна, В. Москаленко, Н. Пілат), так і зарубіжних учених (Г. Адамс, А. Ватерман, Е. Еріксон, Дж. Марсія, Дж. Г. Мід). Значний шар проблем етнічної та національної ідентичності представлено в роботах Ю. Арутюняна, В. Малахова, Т. Стефаненко, В. Ядова. Ряд наукових праць присвячено дослідженню категорій «нація», «культура», «національна гідність»,

«національний характер» (П. Вербицька, В. Євтух, І. Кресіна, О. Майборода, Л. Нагорна, М. Обушний).

Формування культурної ідентичності особистості в процесі становлення і розвитку української національної ідеї є однією з провідних тем у дослідженнях Г. Ващенко, О. Воропая, І. Огієнка. Авторські концепції національно-культурної ідентичності запропоновано західними дослідниками Е. Геллнером, Е. Гідденсом, Е. Смітом, Ю. Хабермасом. У наукових доробках цих учених ґрунтовно проаналізовано форми національно-культурної ідентичності, які автори пропонують сприймати як особистісну характеристику. У працях Л. Архипенко, Л. Губерського, Є. Зеленова, М. Козловець підкреслюється, що формування національно-культурної ідентичності молоді відбувається найбільш інтенсивно в умовах глобалізації суспільних процесів у процесі державотворення.

Національно-культурна ідентичність стане набагато більш стійким формуванням, ніж сама національна ідентичність, що ґрунтується або на патріотизмі, вірності, або на громадянській відповідальності. У постіндустріальному суспільстві національно-культурна ідентичність стикається з величезною кількістю загроз внутрішніх конфліктів і проблем втрати національної обізнаності про вплив глобальної масової культури на ймовірність космополітичного людського явища без національної прихильності, що відбувається в усьому світі, і таким чином, знищення національно-культурної ідентичності загрожує знищенням нації як спільноти, а отже, як національного культурного надбання.

Для вирішення проблем зміцнення суспільства важливо побудувати національну ідентичність. Встановлення національно-культурної ідентичності стане основним напрямком дій сучасної держави та громадянського суспільства. Цей процес повинен бути систематичним і науково обґрунтованим, що буде закликом до теоретичного розвитку наукових знань з питань ідентичності. Побудова національної ідентичності як механізму розвитку сучасного суспільства досліджується такими

елементами, як національна свідомість, національний характер і менталітет, історична пам'ять, ідеї культурного об'єднання і цивілізації з іноземною і внутрішньою літературою.

Про питання національно-культурної ідентичності свідчать наукові джерела, особливо концепції С. Хантінгтона, Е. Гелнера, А. Еціона, Е. Сміта, Ю. Хамбермаса, К. Хьюбнера, питання національно-культурної ідентичності розглядається в рамках некласичної раціональності, а спільнота, крім інших, зводиться до усвідомлення людьми самих себе, визначення «національного явища» і «національного настрою». З точки зору Л. Гудкова, І. Дубова, А. Здравомислова, В. Іліна, В. Кувалдіна, В. Ядова національно-культурна ідентичність формується найсильніше в умовах глобалізації, державотворення.

Психологічна дискусія висвітлила різні аспекти становлення національно-культурної ідентичності, серед яких питання патріотичного виховання, особистої та національної ідентифікації (І. Бех), національної самосвідомості (М. Борисевський), етносоціальних ідей (О. Васильченко), самосвідомість з етнічними проблемами (Л. Дробижева), побудова ідентичності через рефлексію (Н. Висоцька), ідея культурно-гуманістичної психології (О. Росінський), штучний центр різних історико-культурних епох (В. Роменець).

Об'єднавши різні підходи, можна стверджувати, що ідентичність – це свідоме прийняття індивідом соціальних норм, правил, культурної реальності та інших характеристик, які дозволяють їм бачити себе членами тієї чи іншої спільноти і відрізнити себе від представників інших груп. Слід зазначити, що ідентифікаційні дані не є лінійними і однорідними. У свідомості однієї і тієї ж людини можуть співіснувати одночасно кілька форм (іноді абсолютно різних).

Найгостріші кризові ситуації формуються у розгалуженій системі національно-культурної ідентичності. Поняття нації часто не має чітких кордонів, які ототожнюють себе з етнічною групою, а потім з цивілізацією.

Хоча нація є історичною спільнотою людей, які представляють різні етнічні групи і об'єднані спільною зоною, економічною системою, внутрішнім ринком, державною мовою і централізованою державною політичною владою, загальним способом життя і менталітетом.

Нація може поєднувати культурні та стильові характеристики своїх етнічних груп або представляти найбільш етнічну групу як загальноприйняті стандарти поведінки, але вона завжди відрізняється від неї. Національно-культурна ідентичність – це усвідомлення людиною приналежності до певної нації і до певної культури.

Таким чином, феномен національно-культурної ідентичності складний, але відносно легко змінюватися в залежності від навколишніх обставин. церемоніальний та інших рівнів.

Національно-культурна ідентичність може виражатися на різних рівнях: поверхневому, середньому і глибокому. Показниками на поверхневому рівні є бажання особи оформити своє громадянство, інтерес до національно-культурної літератури, кіно, ставлення до громадянства тощо.

Формування національно-культурної ідентичності на глибокому рівні проявляється в усвідомленні індивідом місця своєї країни у світовій спільноті, внеску його народу в соціально-культурний прогрес, відчутті дискомфорту в чужому культурному середовищі, бажанні пожертвувати своїм життям заради батьківщини тощо. Формування національно-культурної ідентичності на емоційному і поведінковому рівні відрізняється, що пояснюється наявністю явного протиріччя між установками соціальної та індивідуальної свідомості.

Національно-культурна ідентичність є основою державотворення і суспільного життя будь-якої держави. Для особистості пріоритет має самовизначення, де національно-культурна ідентичність базується на історичному минулому сім'ї, країни, народу та зв'язку, повазі до міфів, легенд, святинь, використанні української мови, української символіки.

Формування національно-культурної ідентичності базується на національному світогляді, національній культурі, мові, національній ідеї.

Творцем української національної культури є український народ, який створив її століттями, відбиваючись у моральних цінностях, святинях, національній символіці, традиціях, звичаях, обрядах, ритуалах, духовних почуттях (національних, моральних, естетичних, релігійних, громадянських, патріотичних), які включені до фольклору.

Національно-культурної ідентичності ґрунтується на національному світогляді, національна культура унікальна та самобутня, заснована на українській національній культурі та емоції (національні, моральні, естетичні, релігійні, громадянські, патріотичні), які включені в фольклор.

На розвиток національної культури негативно вплинули війни, затяжні заборони, репресії, негативна міфологізація українського образу, переписування історії та недооцінка ролі українців у житті країн чи імперій, до яких вони належали в різний час. Все це викликало масштабні еміграційні процеси, змушуючи українців залишати свою країну і шукати свою долю в інших країнах і збагачувати інші культури світу.

Національна ідентичність – це один з компонентів ідентичності людини, пов'язаний з передбачуваною приналежністю до певної етнічної групи або нації. Національна ідентичність - це почуття «нації як взаємопов'язаного цілого, представленого унікальними традиціями, культурами і мовою». Національна ідентичність – це не те ж саме, що поняття національності або громадянства, хоча це можуть бути фактори, які сильно впливають на неї.

Наша національна ідентичність не є щось, з чим ми народжуємося. Вона залежить від того, наскільки ми свідомі спільності нашої культури, історії та мови з іншими людьми. Національна ідентичність також включає почуття приналежності до нашої держави, віру в національну ідею, а також повагу до національних символів [72].

Національна ідентичність може бути багатошаровою і складною. Малі нації, які не мають власної державності, часто мають національну ідентичність, яка поєднує регіональну етнокультурну ідентичність з більш широкою національною ідентичністю, пов'язаною з політичною нацією та державою. Національну ідентичність мігрантів можна визначити як за походженням, так і за самоідентифікацією з новою державою та її культурним середовищем.

В останні роки механізми формування національно-культурної ідентичності в процесі виховання дітей та молоді знайшли відображення в наступних аспектах: у вихованні міжнаціональної толерантності старшокласників до позакласної діяльності (О. Вербицький), визначенні психологічних факторів формування етнічної свідомості в підлітковому віці (В. Горбунов), виявленні впливу етнічних стереотипів на процес міжособистісної оцінки (О. Квас), визначенні психологічних особливостей формування етнічної толерантності серед студентської молоді (О. Кіхтюк).

Актуальність розгляду проблеми формування національно-культурної ідентичності наразі зумовлена тим, що перед суспільством постає питання пошуку таких засобів, які б забезпечили його безконфліктне існування, створили сприятливі умови для соціального добробуту України в умовах глобалізації їх процесів.

Філософське осмислення сутності національно-культурної ідентичності полягає в розумінні ідентичності як ідентичності [212]; як основа існування і внутрішнього світу людини [43]; взаємозв'язок власного «Я» з іншими і прояв «індивідуалізації цього» (як самовдосконалення одиниці по відношенню до іншої) [184]; автентичність людського існування [99].

В українській філософській думці проблема національно-культурної ідентичності та боротьба за її збереження відбувається червоним курсивом [225, с. 6]. На його думку, національне виховання має формувати в людині певну культуру, яка дає право на силу і свободу, на добро і досконалість, на віру в сьогодення і на віру у велике майбутнє [225, с. 8-9].

Таке виховання, за словами педагога, здійснюється в сім'ї, школі, церкві, суспільстві, але сім'я відіграє надзвичайно важливу роль, так як це природне середовище перебування дитини. «Певний дух сім'ї, дух народу, особливе коло переживань, що поєднують ці, а не інші властивості клімату, ґрунту, відповідних форм занять» [225, с. 81] – все це формується у дитини, визначає його ставлення до навколишнього середовища і формування української ідентичності.

М. Драгоманов, попередив, що ідея єдиної нації не може привести людство до свободи і істини для всіх. У роботі «Дивні думки про українську національну справу» він сперечається з націоналістами і пише: «Тим часом такі люди-нісенітниці національності шкодять тим, хто пробуджує ворожі ідеї до нас у наших сусідів, тоді як зараз навіть на війні необхідно зменшити ненависть з боку людей ...» [141, с. 476]. М. Драгоманов зробив вагомий внесок у розвиток етичних засад національно-культурної ідентичності, навчив українську молодь «стояти ногами і серцем в Україні, тримати голову в Європі, обіймати своїми руками весь Слов'янський край» [66, с. 170].

Значний внесок у розвиток національно-культурної освіти зробила С. Русова, яка вважала, що «народна освіта породжує в дитині не подвійний талант моралі, а сильну цілісну особистість. Вона не пригнічує думку дітей у вузькому шовінізмі: навпаки, після справжнього національного виховання дитина буде любити народні скарби і шукати ці культурні скарби у інших народів» [173, с. 60].

У своїй працях, Г. Ващенко, завжди наголошував на пріоритетності ідей національно-культурної ідентичності українців. Так у праці «Освітній ідеал» він формулює положення, які сприяли б формуванню національно-культурної ідентичності. Перш за все, це: державна незалежність, можливість для українців вільно визначати своє майбутнє; об'єднання всіх українців, незалежно від місця проживання, віросповідання та соціального статусу, в єдину спільноту; справедливий державний устрій, що забезпечує права і свободи громадян; високий релігійний і моральний рівень українського

народу; високий рівень здоров'я українського народу [27, с. 175]. За словами Ващенка, всі ці положення дали можливість виховати підростаюче покоління українців, щоб домогтися «блага Батьківщини». На його думку «несвідома любов до Вітчизни полягає в тому, що людина органічно росте з рідною природою, зі своїми землями, в першу чергу з сім'єю і сусідами, з національними традиціями, світоглядом і мовою. Ця любов, навіть спонтанна, несвідома, часто досягає великої напруги» [27, с. 179]. Ця любов стає основою усвідомленої любові до Вітчизни, справжнього патріотизму. «Справжній патріот, – писав Ващенко, – не обмежується пасивною любов'ю до своєї землі і народу, до свого сьогодення і минулого, до своєї мови і культури. Він активно працює для свого народу, прагнучи підняти свою культуру і благополуччя, трансформувати свої негативні риси і поліпшити свої позитивні риси. Для патріота честь Батьківщини дорога, і він захищає її і словами, і вчинками... Кожна нація, як і кожна людина, має своє покоління. Справжній патріот повинен знати його і присвятити всю свою енергію реалізації цього покликання. Найвищою формою патріотизму є жертвна любов до Батьківщини» [27, с. 138].

У роботі В. Яніва «Українська вдача і наш виховний ідеал», основна увага зверталася на те, що виховання у школі та сім'ї має бути в першу чергу національно-патріотичним [228].

Аналізуючи негативні тенденції формування національно-культурної ідентичності сучасної молоді, прояв неповноцінності, Л. Костенко звертає увагу на те, що українці століттями були витіснені з життя фізичним знищенням, духовною експропріацією, генетичними мутаціями, цілеспрямованим змішуванням народів на своїй території, внаслідок чого відбулася амнезія історичної пам'яті. Вона зазначає, що образ української нації спотворювався століттями, йому приписували майже генетичну дурість, вони не відмовлялися від мужності, а звинувачували в націоналізмі, потім антисемітизмі. Це велике диво, що ця нація існує сьогодні, її можна було давно вирівняти і зникнути. По суті, це рідкісна нація, самотня на своїй землі

у своєму великому суспільстві, і ще більш самотня в універсальності людства, яку чекають його філософи, історики, соціологи, генетики, менники, художники [112, с. 183].

Важливо, що Л. Костенко відстоює історичну правду, виступаючи проти міфотворчості щодо долі українського народу, його історії та існування.

У психологічний дискурс визначив різні аспекти національно-культурної ідентичності, серед яких: проблеми особистісної та національної ідентифікації патріотичного виховання (І. Бех), національної самосвідомості (М. Борисевський), етносоціального представництва (О. Васильченко), етнічної самосвідомості (Л. Дробижев), побудови ідентичності за допомогою рефлексії (Н. Висоцька), ідея культурної та гуманістичної психології (О. Росинський).

Поєднуючи різні підходи, можна стверджувати, що ідентичність – це свідоме прийняття індивідом соціальних норм, правил, культурної реальності та інших характеристик, які дозволяють йому бачити себе членами тієї чи іншої спільноти і відрізнити себе від представників інших груп. Слід зазначити, що ідентифікаційні дані не є лінійними і однорідними. У свідомості однієї і тієї ж людини одночасно можуть співіснувати кілька форм (іноді абсолютно різних).

Найгостріші кризові ситуації формуються у розгалуженій системі національної та культурної ідентичності. Поняття нації часто не має чітких кордонів, які ототожнюють себе з етнічною групою, а потім з цивілізацією. Хоча нація є історичною спільнотою людей, які представляють різні етнічні групи і об'єднані спільною зоною, економічною системою, внутрішнім ринком, державною мовою і централізованою державною політичною владою, спільним способом життя і менталітетом і т.д.

Нація може поєднувати культурні та стилістичні риси своїх етнічних груп або представляти найбільш етнічну групу як загальноприйняті норми поведінки, але вона завжди відрізняється від неї. Національна і культурна

ідентичність – це усвідомлення людиною приналежності до певного народу і до певної національної і культурної культури.

Роль національної самосвідомості є обов'язковим фактором існування держави. У критичних ситуаціях, національної самосвідомості, визначає подальше виживання держави. За відсутності сильної національної ідентичності ми стикаємося з кризою в роботі політичних інститутів, а саме: корупція починає набувати неконтрольованих масштабів; місцеві еліти проводять політику, спрямовану на досягнення автономії їх регіону; громадяни намагаються емігрувати з країни. На перший план виходять кланові, релігійні, сімейні та етичні ідентичності. Внутрішній суверенітет держави послаблюється, що призводить до його стагнації і кризи розвитку.

Формування національної ідентичності (свідомості) – тривалий, суперечливий, спорадичний процес, що визначається як факторами суспільно-історичного буття, так і змінами самоідентифікації еліти, роль якої не слід применшувати. Адже, говорячи про ідеологію цього процесу, слід говорити насамперед про спадкоємність корпоративної самосвідомості еліт, яка трансформується відповідно до процесу конструювання соціальних понять та критеріїв ідентифікації.

Національна ідентифікація складається з двох взаємопов'язаних процесів: свідомості історичної спільності, до якої належить людина, як окремого цілого зі своєю територією, населенням, історією, культурою, державністю, побутом, звичаями, традиціями, менталітетом та іншими атрибутами національного буття, і ототожнення індивідів або їх груп з певною національною спільнотою. Щоб людина могла віднести себе до нації, необхідно, щоб ця спільність об'єктивно сформувалася як національна одиниця та відобразила себе, усвідомила себе в такому статусі.

Перший процес національної ідентифікації передбачає співвіднесення та ідентифікацію нації з власними визначальними ознаками з тими критеріями нації, які склалися на загальнолюдському рівні, розкриваючи зміст поняття «нація». Другий процес національної ідентифікації передбачає

наступні моменти: фактичне існування конкретного національного утворення, знання окремими особами або групою осіб про існування такого суб'єкта господарювання та його специфічні характеристики, а також саму ідентифікацію, співвіднесення, порівняння та ототожнення з нацією як її елементом. Звичайно, національна ідентифікація включає інші відповідні фактори, такі як державність (рівень її розвитку, форма правління, політична культура), мова, традиції, звичаї, символіка, архетипи поведінки, особливості управління і побуту, тип психіки, загальноприйняті норми і моральні норми, домінуюча ідеологія, ідеал суспільного розвитку, домінуючі інтереси, геополітичні устремління та інші.

Національна ідентичність як соціальне явище має значний вплив на життєдіяльність національної спільноти. Це можна пояснити кількома основними внутрішніми і зовнішніми функціями, які вона виконує в суспільстві.

До зовнішніх функцій національної ідентичності належить, насамперед, територіальна функція, коли нація ототожнює себе з конкретною територією, яку вона окреслює і захищає від зовнішнього втручання інших суб'єктів міжнародної політики. До зовнішніх функцій відноситься також зовнішньоекономічна функція, яка визначає характер, зміст, форму, напрями, принципи і стратегію зовнішньоекономічних зв'язків. Ідентифікаційні ознаки нації в багатьох відносинах визначають її прагнення у зовнішньоекономічних відносинах, а також відповідь на її претензії з боку потенційних партнерів. Яскравим прикладом цього є вибір України між Європейським Союзом та створеним Росією Єдиним економічним простором або Митним союзом. Ідентифікуючи себе як європейську націю, Україна схилилася до інтеграції з ЄС, що позбавляло її загрози повернення під протекторат Росії, але викликало жорстоку агресію проти нашої суверенної держави. І, нарешті, до зовнішніх функцій національної ідентичності також належить геополітична функція, яка відповідно до самоідентифікації нації державу формує стратегію

відносин із зовнішнім світом: збереження нейтралітету, агресивності, приєднання до політичних блоків тощо.

До внутрішніх функцій національної ідентичності відноситься об'єднання членів спільноти навколо національних цінностей і завдань, розвиток соціальних зв'язків, їх оптимізація, гармонійне поєднання взаємодії різних елементів соціальної структури, сприяння самовизначенню індивідів, колективів, різноманітних спільнот і їх самореалізації. Чітка національна ідентифікація дозволяє громадянам та їхнім спільнотам зайняти нішу та позицію в системі життя нації, що найбільш адекватна їхнім потребам і водночас можливостям.

Українська національна ідея формує і реалізує національну думку і вироблену концепцію духовної культури нації для розвитку незалежної, заможної держави і здатності захищати свої інтереси від вторгнення іноземців на територію держави в агресивних цілях. На жаль, 2022 рік став трагічним для України в історії – Російська Федерація розпочала агресивну війну, але дух українців виявився високим і непохитним. Захищаючи і об'єднуючи націю в одну націю, необхідно розуміти, що в основі її єдності лежить культура, традиції, мова, історична пам'ять, менталітет українського народу, система світосприйняття, ідеологія, національний дух.

Поняття «культура» багатовекторне: світова культура, національна культура, культура землеробства, культура одягу, культура спілкування, культура мовлення та ін. Культура є продуктом діяльності народу, його творчої спадщини, яке передається у спадок наступним поколінням. яка базується на системі національних цінностей.

Українська культура складається з української національної культури та етнічних культур народів, які духовно й територіально пов'язані в сучасній Україні. Це синтез різноманітних культурних впливів, які сприяють розвитку і збагаченню культурної спадщини країни. Саме на її основі формується національна ідеологія - сукупність ідей і уявлень, що стосуються національних інтересів і способів їх забезпечення. Специфічним стрижнем національної

ідеології є національна ідея – концентроване вираження національних інтересів і патріотичних почуттів. Саме національна ідея має об'єднати націю для створення національної держави та її подальшого всебічного розвитку, побудови заможного громадянського суспільства, збереження генофонду української нації.

Національно-культурна ідентичність є цінністю, яка визначає сучасне суспільство, і важливим показником його соціальної зрілості. Більше того, національно-культурна ідентичність має особистісний вимір і в цьому контексті є детермінантою способу життя людини в усіх його проявах.

Наша країна має неповторну національну ідентичність, що зумовлює її внутрішній та міжнародний імідж. Проте українська національна ідентичність знаходиться на стадії становлення та проходить певні етапи, які розвинені європейські держави-нації пройшли в період модерну.

Варто відзначити, що освітня політика нашої країни відбиває сучасні об'єктивні події й пов'язана з патріотичними, національно-культурними вимірами, збереженням історичної пам'яті, з орієнтирами на формування національної гідності, національної самосвідомості молоді. Ці обставини зумовлюють вагомість розробки проблеми національно-культурної ідентичності особистості на теоретичному та практичному рівнях.

Національно-культурні детермінаційні функції ціннісно-сислової сфери особистості акумулюються в наступних умовиводах: особистісні цінності є стійкими смисловими утвореннями, що детермінують якісні й кількісні показники національно-культурної ідентичності особистості; цінності особистості зумовлюють її смисли (сислове ставлення до національно-культурних здобутків суспільства та людей, як носіїв певного етносу й культури); смислові орієнтири особистості детермінують її ціннісний вибір життєвого шляху, який ґрунтується на почутті національної єдності та солідарності, на розумінні перспектив, які будуть відкриватися для громадян України після війни.

Отже подання мотиваційних та ціннісно-смыслових детермінант національно-культурної ідентичності, що визначено як мотиваційно-аксіологічні, логічно продовжити розкриттям практиологічних детермінант, які пов'язані з суб'єктно-діяльними аспектами особистості [72].

У дослідженні М. Шугая національна рефлексія – це «здатність дивитися на себе ніби очима іншої національної спільноти, але пріоритетом є усвідомлення нацією себе, своїх національних інтересів і цілей, а також творчість і дії, спрямовані на самозбереження і саморозвиток своєї національної ідентичності. Об'єктом означеного феномену є національна ідея, тобто «рефлексія українського» на ґрунті національної культури. Кожен рефлексивний акт припускає ідентифікацію «Я» як об'єкта з одночасним встановленням зв'язку пізнаваного і того, що пізнає, «особистісне «Я» – це завжди одночасно і «Я – усвідомлюючи», і «Я – як об'єкт» [191, с. 46].

Ґрунтовною, на нашу думку є позиція І. Беґа, який виділяє чотири типи особистісної рефлексії, а саме: «регулятивну рефлексію, спрямовану на свідоме регулювання перебігу психічних процесів; визначальну рефлексію, яка виявляється як осмислення суб'єктом свого Я з тим, щоб усвідомлювати зміни у власній внутрішній особистісній структурі й визнати все те, що віддаляє від особистісної досконалості; синтезуючу рефлексію, що полягає в зібранні сформованих духовних цінностей у цілісне Я-духовне; створювальна рефлексія, функцією якої є духовно-моральний розвиток і саморозвиток особистості» [9].

За критерієм часу рефлексія може бути наступних видів: *ситуативні* (пов'язані з мотивами і смислами залучення суб'єкта в ту чи іншу ситуацію і включають в себе самоконтроль поведінки в ситуації, що склалася, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта співвідносити свої дії з ситуацією); *ретроспективна* (виражається в аналізі вже здійснених дій і подій, що відбулися в минулому); *перспективні* (аналіз майбутніх дій, моделей поведінки, а також планування, прогнозування їх ймовірних результатів).

Таким чином, рефлексія особистості – це синтез рефлексивного

мислення, рефлексивної активності і рефлексивного усвідомлення, спрямований на самоаналіз, самосвідомість, переосмислення себе, своїх і спільних дій, а також погляд на себе «очима інших» у форматі особливостей певної національно-культурної ідентичності.

Основні завдання національно-патріотичного виховання школярів визначають пріоритетні напрями реформування освіти, які визначені Державною загальнодержавною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»). До цих напрямків належать: формування національної свідомості, любові до Батьківщини, свого народу, готовності працювати на благо держави та захищати її; створення умов для духовної єдності поколінь і пропаганда поваги до батька, матері, культури та історії свого народу; формування високої мовної культури та знання української мови; викликати повагу до культури, звичаїв і традицій українців та представників інших народів, що проживають в Україні; виховання в духовній культурі особистості; створення умов для вільного вибору ідеологічної позиції; утвердження принципів людської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працьовитості та інших благодійних заходів; формування творчої, працьовитої особистості та виховання цивілізованого власника; забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і підлітків, захист і зміцнення їх здоров'я; сприяння дотриманню Конституції, законодавства України та державних символів; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, прав людини та соціальної відповідальності [168].

В Україні національно-патріотичне виховання є пріоритетним напрямком у системі освіти. Воно спрямоване на формування сучасної особистості, яка розуміє та сприймає українську ідею, підтримує державну незалежність та засвоює національні цінності, такі як українська культура та мова. Виховання поваги до історичної пам'яті, військово-патріотичне виховання, виховання любові та поваги до Батьківщини також є важливими аспектами національно-патріотичного виховання. Наша маленька

Батьківщина, її історія, народні традиції, звичаї, обряди, фольклор та рідна природа є невід'ємною частиною нашої культури, яку необхідно поважати та любити.

Науковці розрізняють два поняття патріотизму – конституційне та етнонаціональне [9]. Конституційний патріотизм – це повага до Конституції держави та її положень, де поняття Вітчизни базується на цілому комплексі ідей, які закладені в основу головного закону держави. Етнонаціональний патріотизм - це любов до Вітчизни, прагнення створити суверенну державу і проголосити незалежність; захист своєї батьківщини від будь-якої агресії, іноземного панування; підтримка знедолених людей [15].

За змістом національно-патріотичне виховання учнів у сучасних умовах – це, перш за все, формування національної свідомості, належності до батьківщини, нації [65]. Цей процес включає два етапи, які відображають різні рівні засвоєння національних цінностей. На першому етапі етнічна самосвідомість формується на основі засвоєння рідної мови, сімейних традицій, культури, фольклору, мистецтва, загальноприйнятих поглядів, переконань, ідеалів, норм поведінки і так далі. На другому етапі – громадсько-патріотична самосвідомість – у процесі залучення учнів до активної творчої діяльності, спрямованої на побудову власної держави, її вдосконалення та зміцнення; вивчення історії Вітчизни, героїзму минулих епох, подвигів праці, відданості в ім'я вільного життя, її культурної спадщини; відновлення різноманітних елементів української культури у власному житті; налагодження дружніх партнерських відносин з представниками інших країн і народів, культивування кращих якостей українського менталітету, розвиток самобутності кожної людини тощо.

Важливе місце в національно-патріотичному вихованні посідає «виховання у сфері поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів (герба, прапора, гімну), державної мови. Українська національна символіка вперше за багатовікову історію отримала статус державної і сьогодні символізує єдність держави і нації, політичну,

економічну та національну незалежність України» [59]. Використання державної символіки в освітньому процесі може збільшити почуття захищеності, правової, моральної та політичної дієздатності, а також гордості за єдину суверенну державу.

Більшість демократичних країн світу вважають виховання поваги до державних символів пріоритетним елементом освіти в навчальних закладах. Так, в Японії початок занять, спортивних змагань, зустрічей з важливими гостями, від'їзд випускників обов'язково супроводжується урочистим виконанням гімну та виносу прапора. Перед прапором вони клянуться, що будуть добре вчитися.

Важливе місце у змісті національно-патріотичного виховання посідає формування культури міжнаціонального та міжнаціонального спілкування [62, с. 28]. Взаємодія і рівноправність між всіма народами є запорукою високого рівня культури міжетнічних і міжнаціональних відносин. Це сприяє злагоді та співпраці між людьми та суспільствами, узгодженню і спільній роботі для досягнення гармонії, взаємодії, толерантності, партнерства і діалогу.

Патріотична поведінка особистості ґрунтується на таких важливих моральних цінностях, як совість, чесність, правдивість, свобода, рівність, справедливість, повага, толерантність, гідність, працьовитість, відповідальність та інші. Формування цих моральних норм допомагає учням зрозуміти правові норми та більш глибоко усвідомити моральні істини. Моральні норми також дозволяють усвідомити межу моральної поведінки, яка розділяє її від аморальних та протиправних вчинків [33].

Формування національної та культурної самосвідомості особистості є систематичною виховною діяльністю, що спрямована на виховання в учнів почуття патріотизму, тобто позитивного ставлення до України та її культури. Це також допомагає формувати національну ідентичність та повагу до представників інших культур та держав [45, с. 123]. Така освіта включатиме розвиток любові до України, національної самосвідомості та гідності; повага

до рідної мови, культури, традицій; відповідальність за характер рідної країни; необхідність внести свій вклад в долю батьківщини; інтерес до міжнародного спілкування; готовність працювати на благо рідної країни, її жителів. Вона може бути застосована як в сім'ї і школі, так і в державних і громадських організаціях, заснована на довірі до позитивного ефекту такого ж ставлення.

Предметом інтересу формування національно-культурної ідентичності є «національна ідея, національна культура, рідна мова, історія народу і держави, самовизначення, самоідентифікація, категорії батьківщини (мала і велика батьківщина), вожді і герої народу, нації, держави, батьківщини, міста, села, рідної матері, батька» [59, с. 114].

У процесі формування національно-культурної ідентичності особистості слід використовувати такі заходи: рідна мова, родовід, рідна історія, краєзнавство, характер рідного краю, народна міфологія, фольклор, національна творчість, народний календар, національні символи, народні прикмети та вірування, освітні традиції, національні традиції, звичаї та обряди [63].

Ядром усієї системи освіти в Україні має стати національна ідея, невід'ємною частиною якої є національно-патріотичне виховання. Саме тому, сучасне національно-патріотичне виховання має забезпечити «формування патріотичних почуттів, гордості за належність до української національності, національної ідентичності» [84, с. 15]. Вона має на меті сформувати громадянина – патріота, розвинути глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність брати на себе відповідальність за власне життя та здоров'я.

Завданням Державної програми патріотичного виховання є формування патріотично налаштованого громадянина: любові до власної держави, її нації, її історії та культури; Виховання почуттів і громадянської свідомості, поваги до Конституції та законів України, громадської активності, формування глибоких правових знань, високої правової культури і моральності,

відповідальності за державу і громадські завдання, покладені на них. Що стосується малої батьківщини (тобто міста, села, де він народився), то основним мотивом залишаються звичаї наших предків: знати, любити, пишатися своєю батьківщиною [34; 36].

Ефективність формування національно-культурної ідентичності молодших школярів забезпечується неухильним дотриманням таких керівних принципів: наука, національна свідомість та український патріотизм, етнізація, історизм, європейскість, народність, гуманність і демократизм, відповідність природі, культурний конформізм, працьовитість, художня самодіяльність, активність та ініціативність учнівської молоді, гармонія педагогічної взаємодії сім'я-школа [17,с. 6-7].

Принцип науки передбачає побудову навчальної діяльності в початковій школі на основі сучасної освіти молодших школярів; яка об'єктивно відображає її сутність, являє собою систему наукових знань про закономірності освітнього процесу і раціональних способах впливу на процес формування національно-культурної ідентичності особистості. Тому вчитель, у своїй педагогічній діяльності, повинен строго дотримуватися наукової теорії національно-патриотичного виховання ввірених йому учнів початкової школи. Принцип національної свідомості вимагає утвердження громадянських почуттів, української національної гордості та людської гідності громадянина України, державницької ідеї, підтримки долі незалежної Української держави, готовності відстоювати незалежність України, прояву поваги до українських державних символів – тризуба, прапора, гімну., адже Українській державі потрібні національно свідомі громадяни, які пишаються своєю історією, культурою і мовою української нації, нація – справжні патріоти незалежної України.

Для реалізації ідеї державності необхідно інформувати громадян про найважливіші суспільно-політичні та економічні події в українській державі та за кордоном. Будь-який виховний вплив має бути спрямований на

відродження української нації, виховання у кожної дитини високого почуття громадянської приналежності до України та її народу [62, с. 30].

Принцип національної свідомості та патріотизму полягає у виконанні завдань виховання громадянина, патріота незалежної та демократичної Української держави. У цьому контексті національне питання розглядається як основа існування і розвитку української нації, її етносів і меншин, інтеграції її в єдине суспільство республіки, ядром якого є народ, що дав назву своїй національній державі [80].

У поняття принципу етнізації входить етнічна соціалізація дитини на основі сімейного, культурно-освітнього, економічного, духовно-історичного життя його етносу, нації, нації, правильно поставленої виховної роботи вчителя в початковій школі. До основних засобів збереження національної ідентичності належать рідна мова, традиційна сімейна та соціальна культура, національна освіта, участь у трудовій та господарській діяльності, включаючи підприємництво та ремесла, національні звичаї, традиції, свята, обряди та символіка.

У зв'язку з вищевикладеним слід зазначити, що національно-культурна ідентичність є багаторівневою соціокультурною формацією, а саме: макрофеноменом, який відображає менталітет і культуру української нації в цілому і формує національний каркас; мезофеноменом, який поглинає специфіку менталітету певного регіону України (регіональної ідентичності) та мікрофеноменом, який пов'язаний з національною самооцінкою особистості та має на увазі ототожнення з нацією, почуття приналежності українців до нації.

Отже, національно-культурна ідентичність - це соціально-особистісний конструкт, який синтезує соціокультурний і особистісний, тобто відображає як національний, так і культурний досвід певної нації, які є чинниками національної єдності, і передбачає ототожнення людиною з певною нацією, сприйняття себе та інших як носіїв національних особливостей, сформованої національної самосвідомості особистості.

1.2. Особливості формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку

Проблеми формування національно-культурної ідентичності у молодших школярів є однією з основних проблем етики, філософії, педагогіки та психології. Завданням морального виховання завжди було виховання добра тебе, чуйності і готовності і допомоги кожній людині, що потрапила в біду, і вміння співчувати.

Формування формування національно-культурної ідентичності молодших школярів є однією з головних проблем національно-патриотичного виховання. Вона має місце в значній мірі в процесі виховання етики і спрямована на оснащення знаннями, норма і правил національно-патриотичного поведінки. Така освіта ефективно тим, що не тільки форма в учня моральна і якісна, але і в установі є розуміння їх важливості в житті і людей, а не необхідність і систематичне дотримання моральних норм і принципів. Отже, вже в початковій школі важливо вибудовувати освітні процеси таким чином, щоб діти, систематично здобуваючи мораль, знання та ідеї, також опинялися в життєвих ситуаціях, які емоційно сприяють переживанню отриманих знань, а значить, їх усвідомленню і закріпленню.

Діти молодшого шкільного віку не завжди розуміють, наскільки важливо і необхідно дотримуватися соціально прийнятні норми і правила поведінки. Тому виховання школярів, як правило, ґрунтується на навчанні, а не на переконанні.

Василь Сухомлинський назвав виховання учнів початкової школи «школою сердечності». Дорослим він радив навчати дітей доброти, любові і милосердю. Щоб цього домогтися, дітям необхідно бачити гуманістичний сенс в діях і поведінці оточуючих. Дитина не повинна рости байдужим і нечутливим. Вона повинна рости, піклуватися і допомагати навколишньому світу, рослинам, тваринам і людям, в постійній турботі.

Початкова школа повинна прищеплювати молодшим школярам такі національні цінності, як духовні цінності, естетичні почуття, сімейні цінності, гуманістичні почуття, співчуття до ближнього, любов до батьків, дбайливе ставлення до навколишнього середовища і природи, виховання щастя дитини через улюблену справу, формування у дітей культури почуттів і бажання творити добро, виховувати і розвиватися.

Зміст виховання дітей та учнівської молоді в Україні і розкривається в сучасній Програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» [169]. Програма передбачає визначення науково обґрунтованої системи загальнокультурних і громадянських цінностей та відповідні якості особистості, що характеризують її ставлення до суспільства та держави, інших людей, праці, природи, мистецтва, а також до самої себе. Ці якості є соціально значущими і відображають унікальні риси кожної особистості.

Молодші школярі повинні розвивати патріотизм, свідомість, політичну культуру та культуру міжетнічних відносин. Важливо, щоб дитина відчувала себе членом сім'ї, родини та дитячого колективу. Саме на цьому етапі формується здатність до самопізнання і розуміння своєї ролі в суспільстві та державі.

Ціннісне ставлення до сім'ї та близьких проявляється в моральній діяльності особистості, яка включає в себе відповідальність, чесність, працьовитість, справедливість, гідність, милосердя, терпимість, совість, терпимість до оточуючих, доброзичливість, готовність допомогти і ввічливість. У молодшому шкільному віці дитина набуває елементарних навичок і умінь підтримувати міжособистісну гармонію, попереджати і мирно вирішувати конфлікти, а також вміння враховувати думку товаришів і орієнтуватися на дорослих як на носіїв соціальних норм і морального авторитету.

У процесі екологічного виховання формується ціннісне ставлення до природи, яке проявляється в наступних особливостях: усвідомлення і

функціональність природи в житті людини і її сутності; почуття особистої прихильності збереженню природних ресурсів, відповідальності за них; здатність індивіда гармонійно співіснувати з природою; вести себе грамотно і екологічно чисто.

В естетичному вихованні ціннісне ставлення до мистецтва формується і проявляється в ерудиції, різноманітності естетичних відчуттів, дій і вчинків, пов'язаних з мистецтвом. Педагог, використовуючи мистецтво як основний фактор естетичного виховання, враховує вікові особливості учнів: відкритість учнів початкової школи до сприйняття творів мистецтва, їх емоційну рухливість і готовність із задоволенням виконувати творчі завдання.

Ціннісне ставлення до праці – це процес усвідомлення та осмислення суспільних цінностей праці, який формується в особистості через пізнавальну та практичну діяльність. Цей процес постійно зростає у складності та розвивається з часом.

Виховання національних цінностей учнів - одна з ключових проблем етики, філософії, педагогіки та психології. Метою морального виховання завжди було виховання доброти, чуйності, готовності допомагати будь-якій людині у біді та здатності до співчуття [169].

Важливим орієнтиром для характеристики національних цінностей і сучасної української освіти є абсолютні, вічні цінності; фундаментальні національні цінності; цінності сімейного життя; Цінності особистого життя.

Аналізуючи наукову літературу, вдалося встановити, що поняття «ціннісні орієнтації» включає в себе наступні компоненти:

1. Когнітивні – загальний інтелект, вербальна творчість, здатність до саморефлексії і бажання здобувати знання і розвиватися.
2. Емоційно-оціночна – ставлення до себе, інших людей, розвиток оціночного ставлення до явищ, вміння аналізувати і оцінювати їх, вміння інтерпретувати явища емоційно і образно, ставити і приймати творчі завдання, ентузіазм до діяльності.

3. Операційна активність – здатність диференціювати цінності, готовність діяти відповідно до засвоєних цінностей, відповідальність, доцільність дій для освоєння структурних компонентів діяльності.

На нашу думку, саме для педагога національно-ціннісні орієнтації – важливий компонент структури особистості, що повинен бути стратегічною метою його діяльності і вчителя. Для учнів початкової школи ще складно розрізняти особливості вчинків інших людей, тому вчителі повинні постійно звертати їхню увагу на усвідомлення позитивного та негативного. Найбільший вплив на них має те, що пов'язане з життям дітей, схожих на них.

Більшість етичних якостей людини формуються в дитинстві, в шкільні роки. Ставлення дітей відбувається на рівні емоцій. Найбільш повні, глибокі, чіткі і змістовні знання учнів про свою Батьківщину та її героїв найбільш ефективні у вихованні благородного етичного почуття: інтересу і любові до Батьківщини, глибокої поваги до патріотичних традицій співвітчизників. Найважливіше завдання – допомогти учням доступними, близькими прикладами з навколишнього життя, передати суть і повноту великого патріотизму – як почуття обов'язку перед людьми, перед Батьківщиною.

Учні початкової школи вирізняються високою сприйнятливостю до зовнішніх впливів, вірою в істинність всього, що вивчають, говорять, наполегливістю і необхідністю дотримання етичних норм. По суті, саме в цьому віці народжуються значні можливості для регулярного і послідовного етичного виховання дітей. Виходячи з того, що молодший шкільний вік це сензитивний період для виховати в учнях почуття патріотизму, інтернаціоналізму, товариства, активного ставлення до дійсності. Тому питання підвищення рівня патріотичного виховання стає все більш актуальним саме у молодшому шкільному віці. Саме у молодшому шкільному віці необхідно виховувати доброту, відповідальність, почуття власної гідності, громадянськість, толерантність. Таким чином, виховання

національно-культурної ідентичності є найважливішим педагогічним завданням сучасності.

Так, авторські казки В. Сухомлинського мають не оціненні можливості щодо виховання ціннісного ставлення дитини до власного «Я»: самоповага, скромність, вимогливість, самокритичність, гордість, товариськість, справедливість тощо. Читаючи пізнавальні казки та оповідання, у дітей формується бажання працювати, допомагати тим, хто цього потребує, ставати більш вимогливими до себе і брати більше відповідальності за результати своєї особистої або колективної праці.

Саме тому привертають увагу вчителів саме художні твори В. Сухомлинського, як і є справжньою *абеткою моральної культури дитини*.

Олександра Савченко визначає такі художні особливості повістей, казок та замальовок видатного педагога: Практично у всіх творах сюжет гранично ясний, і читач легко може зрозуміти, де, коли і як відбувається подія, скільки персонажів і хто вони. В основі сюжетів лежить опис короткочасних ситуацій спілкування і взаємодії між дітьми, дитиною і батьками, учнями і вчителями, між казковими істотами і т. д. Ці ситуації зазвичай пов'язані з морально-етичною або пізнавальною проблемою, яка розкривається протягом всієї роботи. Назви текстів часто говорять про те, що сюжет зосереджений на такій проблемі. Моральна ідея не завжди визначена автором в тексті, вона може бути прихована. Суть моральної проблеми повинна розкриватися читачами самостійно «в діалозі» з автором [43, с. 443].

Таким чином, художні твори, написані видатними педагогами, можуть спонукати школярів до глибоких моральних роздумів, аналізу вчинків героїв творів і власної поведінки. В. Сухомлинський говорив до дітей, що не потрібно завдавати болю, кривди, турботи, тяжких переживань іншим людям своїми мисленнями та вчинками. Натомість, ми повинні уміти підтримати, допомогти та підбадьорити людину за допомогою добрих слів, турботи та емпатії. Так, у казки «Сьома дочка», педагогам піднімає таку морально-етичну і вічну проблему, як діяльна любов до матері.

У підручнику автор запитує учнів: «Кого з дочок насправді любить твоя мама?». Важливо, щоб учитель активізував це питання для дітей у класі, організував жваву дискусію між дітьми та активно брав участь у ній разом з дітьми. Звичайно, зі змісту самого оповідання учні дізнаються, хто з дочок дійсно (насправді) любив свою маму. Але особливо звернути увагу дітей на цей висновок повинен педагог. Важливо, щоб діти, які хочуть висловити свою різну думку, могли робити це відкрито. Наголошуємо учням, що відповідь на це питання вже міститься в самому тексті розповіді.

Яскравим прикладом художнього розв'язання філософської проблеми на рівні, доступному дітям, є оповідання «Соловей і жук». Гордий, само закоханий Соловей виявляє нетерпимість до жука, який не співає, а гуде: «Перестань гудіти. Твоє гудіння нікому не потрібне. Та краще, аби тебе, Жуче, зовсім не було». На це Жук, сповнений власної гідності, відповів зухвалому Солов'ю: «Ні, Солов'ю, без мене, Жука, неможливий світ, як і без тебе, Солов'я». А також дівчинка, ровесниця семирічної другокласниці, якій за сюжетом казки довелося стати арбітром в сварці між тваринами, робить з правильного висновку дитячий, але дорослий: «Хай будуть і Соловей, і Жук». Потім подумала і додала: «Як же можливо без Жука?» Такі самі аналоги маємо уже не в дитячому, а в нашому дорослому житті. Це центральна, дуже важлива проблема нашого суспільства, суспільства, яке тримається тільки на ногах для того, щоб мати справді демократичне обличчя, зовнішність. Ця ідея повинна підкреслюватися учнями на уроці, в мові, в словах, які вони можуть сприймати в своєму віці. У методичному апараті до тексту автор підручника ставить запитання: «Поміркуй, що хоті в сказати нам цією казкою письменник?».

Поруч з цією філософською дитячою казкою знаходиться пласт оповідань В. Сухомлинського, присвячених етиці спілкування дітей, їх співіснуванню в школі. Педагогічна проблема «дитина з фізичними вадами в умовах не спеціальної, а загальноосвітньої школи» вічна. Це в першу чергу проблема самої дитини, його батьків та інших членів сім'ї, які з великим

хвилюванням і страхом за дитячу психіку відправляють позбавленого природи дитини в коло однолітків. Це теж проблема педагога, адже саме йому найчастіше доводиться бути свідком проявів моральної жорстокості до таких дітей, щоб запобігти їм.

Тонкий психолог, великий любитель дітей, В. Сухомлинський не цурався і цієї проблеми. У читанці для 2 класу (видавництво «Освіта», 2003) вміщено його оповідання «Горбатенька дівчинка». Ймовірно, батьки, які перевіряють підготовку домашнього завдання дитиною не тільки після роботи над цією роботою на уроках, але і вдома, не зможуть ставитися до цього тексту як до звичайного учнівського завдання. Тому 2-класники, як в школі, так і вдома, умовно отримують хороший життєвий урок, урок співчуття до ближнього, співпереживання і бажання показати йому підтримку.

У підручнику показана кульмінація історії – жирним виділена поява горбатої дівчинки, якої не чекали і для вчителя, і для дітей, і яку привів на урок директор школи в середині класу: «Учитель затамував подих і повернувся до класу. Він дивився у вічі пустотливих школярів і мовчки благав: «Хай не побачить дівчинка у ваших очах ні подиві, ні насмішки». Отже, другокласникам буде над чим задуматися і зробити відповідний висновок з кінцівки оповідання, також виділеної в текст і жирним шрифтом: «Учитель був тепер спокійний: клас витримав іспит».

Уявіть собі: такий урок проводиться одночасно у всіх класах всіх шкіл України, де ведеться робота над цією історією для дітей. Це всеукраїнський урок людяності, урок милосердя, урок утвердження в душах семирічних дітей почуттів доброти, взаємоповаги і взаємопідтримки. І ми можемо з правом вважати нашого великого педагога В. Сухомлинського одним зі співавторів цього сучасного уроку.

Художні твори мають значний виховний та освітній потенціал. Зміст казок дозволяє систематично виховувати моральні якості. Одна з особливостей полягає в тому, що повчальність виражена не нав'язливо та не

прямолінійно. Діти приваблює цікавий сюжет, яскраві образи та дотепні характеристики. Молодші школярі сприймають текст, в якому добро перемагає зло. Діти щиро переживають горе, нещастя ображених. Важливо не розвіювати співчуття дітей на ображених, а зосередитися на тому, щоб діти зрозуміли, у чому полягає помилка дій дійових осіб.

Казка має велику педагогічну цінність, оскільки у ній завжди перемагає справедливість. Радість дітей є важливим елементом виховання, тому потрібно стимулювати її. Вчителів залишається лише допомогти своїм вихованцям знайти причини радості в цій перемозі. Аналіз казок сприяє формуванню в учнів оціночних суджень про характер казкових персонажів. Учні самостійно визначають характерні риси казкових героїв, такі як доброта, сміливість, чесність або боягузтво, чванливість, пихатість, брехливість та інші.

Дуже важливо, щоб діти отримували різні оцінки вчинків казкових героїв. Необхідно поважати думку кожної дитини і ні в якому разі не насміхатися з їхніх відповідей. Кожне дитине власне сприйняття, яке є неповторним та потребує особливої уваги.

Найкращим способом продемонструвати найбільш вдалий варіант судження є визнання думки учнів у деяких випадках. Деякі діти співчують казковим героям, деякі сприймають їхні дії болісно, а деякі вважають таке закінчення необхідним. Роль дорослих та вчителів полягає в тому, щоб не применшувати жодного з перелічених ставлень, а натомість підкреслити існуючу реальність.

Діти молодшого шкільного віку добре розуміють умовність казок та чітко розрізняють фантазію від реальності. Казки розглядаються як гра, тому діти сприймають казкові сюжети як можливу життєву ситуацію. Отже, не потрібно повторювати, що казковий сюжет вигаданий. Казки про добро і зло, про зло і добро, про досконале і недосконале. Увага дітей має бути зосереджено саме на цих моральних і людських категоріях, а не на викритті незвичайних казкових ситуацій.

Аналіз казкотворчого доробку В. Сухомлинського дозволив визначити напрями формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі ознайомлення з його казками (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів засобами казкотворчого доробку В. Сухомлинського

<i>Казки</i>	<i>Напрями</i>
«Скрипка і Місячний Промінь»	Виховання справжніх та химерних цінностей
«Віл і Садівник»	Виховання працею
«Орач і Крїт»	Виховання турботи до близьких людей через працю
«Каш у варила, дітей годувала»	Виховання родинних цінностей
«Радість Гороблички»	Виховання родинних цінностей
«Чому опадає листя з дерев»	Виховання любові до рідної природи
«Вербу зрубали»	Виховання любові до живої природи
«Соловей і Жук»	Виховання любові до різноманіття світу
«Хризантема і Цибулина»	Виховання любові до різноманіття світу
«Легенда про золоте зернятко істини»	Виховання бажання досягти мети
«Жаба і Соловейко»	Виховання пошани до системи цінностей
«Пелюстка і Квітка»	Засудження гордині, пихатості
«Хвалькуватий черв'як»	Виховання іронічного ставлення до пихи і хвалькуватості
«Страшний черв'ячок»	Засудження жадібності, скупості
«Добре слово»	Виховання людяності
«Гірши й з а гадюку»	Засудження зла, несправедливості
«Деркач і Крїт»	Виховання любові до Батьківщини
«Що найтяжче Журавлям»	Виховання любові до Батьківщини, рідного краю
«Бо з а морем чужина»	Виховання патріотизму, любові до рідного краю

Аналіз методичної літератури дозволяє виділити основні і казкові твори, які найбільш ефективно сприяють формуванню національних цінностей молодших школярів: прослуховування казок, читання казок, бесіди про казки, виготовлення і підбір ілюстрацій і казок, постановка казок (театральність), створення казок.

Для того щоб казка стала таким універсальним і ефективним інструментом, її потрібно виконати відповідним чином. Читання казки вимагає від учителя розуміння культури мови, артистизму,

Створення та відбір ілюстрацій – це цікава та захоплююча робота для дітей. У кожного учня вже є певна уява про образи казки, яку вони вже чули, і кожен учень добирає малюнки (картинки, вирізки з журналів, аплікації тощо) відповідно до своєї уяви про казку, що збагачує, розширює та уточнює уявлення про образи.

Створення казки – це заключний етап роботи, але, звичайно, на кожному етапі є елемент творчості: під час добору та виготовлення ілюстрацій, а особливо – під час інсценізації, коли дитина входить у світ казкових образів і стає одним з героїв своєї власної історії.

Василь Сухомлинський зібрав усі свої створені казки у рукописну збірку «Казки вечірніх присмерків». Ми, як педагоги, можемо дати приклад на своїх уроках творення казок, які учні потім зможуть зібрати до загального казкового збірника-альбому одного класу. Це буде спільна творча робота, яка сприятиме не лише розвитку літературних та мовних навичок, а й образотворчому мистецтву. В. Сухомлинський наголошував, що створення казок є важливим джерелом поетичної творчості і формує морально-етичні почуття, а також сприяє розвитку розуму. Участь дитини в створенні казки в значній мірі сприяє збагаченню його словникового запасу і розвитку творчого мислення. Отже, читання, розповідання, інсценізація, творення казки – могутній засіб виховання розуму і добрих людських почуттів.

Наведемо наше бачення форм і методів формування національно-культурної ідентичності молодших школярів, які вчитель може

використовувати у процесі вивчення казок (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Форми і методи ефективного впливу казки на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів

1.	Читання казок за ролями
2.	Інсценування відібраних казок із завданням учителя; Театралізація вибраних казок за бажанням учнів
3.	Хореографічна постановка казок
4.	Перевірка рівня знань казок за допомогою тестів
5.	Визначення казок за вибраними цитатами
6.	Пригадай назву казок
7.	Приготування малюнків до прочитаних казок
8.	Використання аудіозаписів казок, відеоматеріалів

Отже, для ефективного впливу казок на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів необхідно використовувати такі педагогічні умови:

- Визначення вчителем національно-ціннісного потенціалу казок через поглиблений аналіз тексту, врахування мотивів та характеристик дійових осіб.
- Використання творчих методів роботи з текстами казок, їх читання, обговорення, виготовлення ілюстрацій та інсценізація.
- Створення вчителем сприятливої атмосфери для сприйняття казок учнями.

Вивчення феномену виховного впливу казок надає підстави зробити висновки про доцільність та дієвість їх використання у вихованні та навчанні дітей. Народні та авторські казки непомітно, але активно та ефективно виховують в дітей молодшого шкільного віку найкращі людські почуття

щирості та любові до всього прекрасного, формують перші навички людяності та взаємодії між юними особистостями.

Сімейні та фантастичні народні казки дають дитині перші уявлення, роздуми людей про добро і зло, справедливість і несправедливість, совість і сенс життя, які складають основу моральних норм, що визначають правила життя людини в суспільстві. Вони створювалися протягом тисячоліть, спираючись на вікові універсальні ідеї та настанови, втілені в народних обрядах, звичаях і традиціях. «Яйце-райце», «Літаючий корабель», «Розумниця», «Ой» та інші народні казки (наприклад, «Про правду і зло»), які можна аналізувати на уроках позакласного читання, не тільки знайомлять молодших школярів з українською міфологією, звичаями та віруваннями людей, а й навчають молодих громадян доброті, поваги до старших, щедрості, гостинності, товарищескості, співчуття тощо.

Колективна пам'ять, закладена у прислів'ях і приказках, зберігає національний світогляд і формує норми поведінки дитини. На всі випадки життя знаходимо живе, афористичне народне слово, у якому зосереджено досвід і мудрість народу. Тут відбилися і любов до Батьківщини («Вітчизна - мати, вмій за неї постояти», «Вітчизна прекрасніше сонця, дорожче золота», «Вітчизна починається з сім'ї», «Вітчизну з головою оберігає», «Батьківщину, як і батьків, на чужині не знайти», «Полин без кореня не росте» і т.д.), і повага до батьків, членів родини («Дружна сім'я не знає печалі», «Діти батькам не судді» тощо), і морально-ціннісні характеристики людини («Язик мій – ворог мій», «Цікавій Варварі носа увірвали», «Не вибирай дівку, як у церкву йде, а як свиням їсти несе» тощо).

Фундамент етнізації закладається в сім'ї і повинен знайти своє органічне продовження в дитячому садку, початковій школі. Тому завданням виховної роботи в початковій школі за принципом етнізації є максимальне входження молодших школярів у сферу життя, побуту, виробництва і культури свого етносу. Вчитель початкових класів повинен дбати про формування української національної ідентичності своїх учнів. Виховання

національної свідомості та етнічної культури є важливим компонентом національної цивілізації. Учні повинні знайомитися із життєвим та історичним досвідом українського народу та нації.

Впроваджуючи принцип етнізації в освіту молодших школярів, кожен етнос і етнографічна група має можливість продовжувати і розвиватися в майбутніх поколіннях. Тому одним із найважливіших завдань національної спільноти є пізнання себе, що неможливо без дотримання принципу історизму. [12; 13; 15; 16].

Принцип історизму полягає у вихованні історичної пам'яті молодших поколінь шляхом прищеплення учням молодшого шкільного віку поваги до рідної мови, предків, національної віри, до яскравих і водночас трагічних сторінок української історії, до народних бійців, які змагалися і гинули в боях за щастя і волю українського народу. Усвідомлення минулого України пробуджує у дітей бажання звертатися до рідного, до національного, до народу, допомагає їм зрозуміти суть сьогодення та побачити футурологічну прогностичну перспективу майбутнього, вселяє оптимізм у життя [36, с. 102].

Щоб успішно реалізувати принцип історизму, вчитель початкових класів повинен усвідомлювати українськість і виховувати молодших школярів у душі українських традицій. В результаті трансформації цих знань у свідомості учнів початкових класів утворюється глибоке почуття гордості за славу історію українського народу, чітке розуміння величчя боротьби за свободу і незалежність України. Це нівелює нав'язаний українцям комплекс меншовартості. Проведення просвітницької роботи з українознавства, створення генеалогічного дерева для кожного учня, вивчення історії рідної школи, свого міста або села, а також розповіді про видатних історичних, державних, наукових та громадських діячів, національних героїв України та подвиги українського війська у боротьбі за незалежність та честь Батьківщини – усе це має позитивний вплив на формування світогляду та ціннісних орієнтацій учнів.

Також обов'язком вчителя початкових класів є підняття тем, пов'язаних з історією України, української державності, культури, науки, освіти, літератури і мистецтва, релігійним просвітництвом в доступних для молодших школярів формах, залучення дітей до святкування важливих дат в історії Української держави, знайомство з українським народним мистецтвом, традиційні ремесла і ремесла, фольклор, твори забутих і репресованих письменників на історичну тематику, спадщина українських науковців- істориків М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Крип'яковича, Д. Яворницького [6; 9; 14; 16; 19].

Система освіти через народну педагогіку, в основі якої лежать міцні основи культури корінних народів минулих епох і сьогодення, сприяє соціальному престижу інтелігенції, освіченості та інтелекту як складових духовності людини. Народна педагогіка через відсутність писемності і грамотності зазнавала великих втрат, мудрість розходилася, тисячу разів було зроблено безліч відкриттів. Невміння концентрувати педагогічні знання було перешкодою процесу формування педагогічної культури народу.

Виховання дітей з використанням народної педагогіки допомагає відтворювати та поглиблювати емоційно-естетичні, художні, творчі та інтелектуальні елементи свідомості нашого народу, створює умови для розвитку та розквіту природних здібностей та талантів кожного громадянина України, формує духовний потенціал – найвищу цінність нашої нації та держави.

Коріння виховання сягають далекої історії, про що свідчить поява перших принципів, підходів, форм і методів виховної роботи, утвердження пріоритетів етнопедагогіки та етнології, виховання сім'ї та духовних цінностей сім'ї, формування національної свідомості та духовності [25, с. 29].

Система освіти в сучасних шкільних установах за допомогою народної педагогіки, виробленої історичним процесом і створеної самим народом, концентрує в собі сімейні цінності, ідеї, погляди, вірування, традиції, звичаї, освітні установи і культурні центри, спрямовані на організацію побуту

підростаючого покоління і виховання їх в дусі природного та історичного розвитку матеріальної і духовної культури нації. Ця система виховання не залежить від суспільно-політичних партій чи організацій, а базується на принципах сімейного виховання, народної педагогіки, науково-педагогічної думки, які ввібрали в себе досягнення народної виховної мудрості, досягнення світової культури [11].

Якщо процес виховання здійснюється на основі засобів народної педагогіки, то це значно спростить досягнення кінцевої мети і реалізацію завдань, серед яких найбільш важливими є: засвоєння учнями рідної мови, який найбільш ефективно формує їх психіку – національної психології, характеру, світогляду, свідомості, самосвідомість та інші духовні досягнення [25, с. 30].

Процес виховання учнів за допомогою народної педагогіки, як і будь-який процес виховання, досить складний і суперечливий. Тут важливо зрозуміти простори української народної педагогіки: народна календарна педагогіка, етнологічна педагогіка, козацька педагогіка.

Кожна з них має свою концепцію, яка дозволяє розробляти різноманітні програми, підручники, підручники з проблем виховання. Таким чином забезпечуються сприятливі умови для особистісного розвитку, формування підростаючого покоління в дусі вірності спадщині батьків, українського патріотизму, загальнолюдських цінностей.

Поняття «етнологія» увібрало в себе, по-перше, вивчення культури і побуту народу, його походження і розселення, національних традицій, звичаїв, обрядів; По-друге, сукупність сучасних наук про людей, їх національну духовність, культуру, історію, народне і професійне мистецтво [82].

Невід'ємною частиною української народної освітньої традиції є звичаї та обряди, пов'язані з народним календарем. Крім народного календаря, звичаї та обряди знайшли своє втілення в церковному календарі віруючих християн. Високі результати виховання дітей у національному середовищі є

одним з найважливіших предметів аналізу педагогічних наук. Розкриття секретів народної освіти про отримані результати може пролити світло на особливості педагогічної культури людей і країни в цілому.

Знання змісту цих календарів, дотримання традицій, звичаїв і обрядів, які історія зберегла для майбутніх поколінь, не тільки збагатять уяву дітей (адже вік початкової школи чутливий (найбільш сприятливий) до розвитку уяви) про початки духовності наших попередників, але і наблизять її до невичерпного джерела знань, наповненого глибоким духовним, морально-емоційного та естетичного змісту.

Українські календарні традиції та звичаї мають величезний потенціал для розвитку та виховання учнів початкової школи. Знання народної культури, традицій, звичаїв та обрядів, пов'язаних з народним календарем, є надзвичайно важливим для формування духовності та розуміння своєї культурної спадщини. Без знання традицій та звичаїв, діти не зможуть належним чином зрозуміти та оцінити світ навколо себе, а також не зможуть долучитися до культурного життя своєї країни. В результаті вони не зможуть протиставити власні духовні цінності впливу негативних явищ навколишнього середовища. Знання народного календаря дозволяє уникнути помилкових напрямків сучасної цивілізації, пов'язаних з урбанізацією, озелененням, промисловим розвитком і т. д. [82].

Національний календар примітний не лише переліком свят і коротким описом змісту діяльності учасників свята, а й важливою прогностичною інформацією. Український народний календар чітко розділений на пори року – весна, літо, осінь, зима, має свої святкові відгалуження, як релігійні, так і світські, спрямовані на певні заходи, які носять тимчасовий характер, наприклад, збір врожаю, завершення сільськогосподарських робіт, покликання і спів весни і т.д. [17, с. 46]. Крім того, кожному учневі важливо ознайомитись з прогностичним потенціалом народного календаря, який стосується зміни погоди та народних передбачень і прикмет [11].

Таким чином, можна сказати, що глибоке пізнання і практична реалізація традицій, звичаїв і обрядів нашого народу створює національний колорит, цілісне культурно-історичне життя, національну самосвідомість, що значно стимулює творчість народу, оригінальний внесок його досягнень у світову історію і фундаментальну основу виховання підростаючого покоління за допомогою народної педагогіки.

Народ і виховання – поняття взаємопов'язані, адже в історії людства зазначено, що кожен народ свої скарби духовності й мистецтва та досвід передає як спадок старшого покоління молодшому. Любов до Батьківщини – основний підхід до серця дитини. Актуальним це питання є і нині, адже сформовану, всебічно й гармонійно розвинену, національно-культурну та свідому особистість із почуттям власної гідності й високими моральними якостями можливо виховати лише завдяки правильно організованій системі навчання національних ідеалів, традицій та звичаїв. Основою все ж лишатиметься етнопедагогіка зі звичаями, традиціями й обрядами, тому що саме вони є провідними чинниками у вихованні та забезпечують оптимальні умови для формування творчої особистості. Саме тому використання ідей та методів народної педагогіки є неодмінною умовою успішності виховання підростаючого покоління.

Основою формування національно-культурної ідентичності особистості молодшого школяра є моральні орієнтири українського народу. У структурі їх змісту маємо підстави виділяти наступні компоненти:

1. Гармонія (гармонія життя внутрішнього світу людини, відносин, особистісних і відносин, ставлення до природи).
2. Добро (добро як вище благо, глибока віра в перемогу добра над злом, доброта, милосердя, гуманізм).
3. Свобода (волелюбність, визнання унікальності індивідуальності людини, нетерпимість до рабства, свобода слова).
4. Справедливість (щирість, правдивість, прагнення до істини і соціальної справедливості, віра у Верховну Справедливість).

5. Сім'я як базова основа розвитку суспільства і формування основ духовності і культури в особистості.

В Україні виховання дітей завжди було одним з найважливіших процесів у кожній громаді та родині. Визначальними вважалися такі риси характеру людини, як доброта, справедливість, любов до своєї нації і батьківщини, працьовитість і т. д. З ранніх років дітей приваблювали народні ремесла: їх вчили ліпити, співпрацювати, кераміку, лозу, плетіння килимів, вишивку, ткацтво, розпис, виготовлення посуду, іграшок, прикрас з природних матеріалів і т. д.

Фольклор – основа основ формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи, універсальна педагогічна система, в якій протягом тисячоліть народний досвід вже взяв на озброєння найбільш природні і потрібні форми розвитку мови і музичні здібності, логічне і геніальне мислення, трудові навички, естетичні та моральні ідеали майбутніх громадян країни. Вони вибираються не тільки як сума методологічних прийомів, але, здається, мають форму мистецтва. Саме народна творчість, в якій зосереджено весь спектр проявів духовності української нації, може стати джерелом формування патріотичної свідомості особистості [42].

Фольклорна традиція є генетичною спадщиною етнічної групи. Як і мова, він закодований в генетичній природі людини, а тому вивчення фольклору має ґрунтуватися на вивченні етнічного генотипу, властивого даному етносу або групі етносів.

Дитячий фольклор допомагає учням початкових класів краще розуміти життєві ситуації і поведінкові стереотипи, а також сприяє соціальній адаптації. Основа такого «дорослішання» - готовність дітей прийняти і освоїти інформаційну складову фольклорного тексту (згадайте про любов дітей до казки з її кодифікуючими властивостями).

З ідеологічних міркувань дослідження дитячого фольклору як особливої галузі народної літератури і, ширше, компонента традиційної народної культури і педагогіки опинилися на периферії радянської

педагогічної науки. Однак призупинена традиція відновлюється, адже зараз назріла нагальна потреба продовжувати дослідження не лише дитячого фольклору, а й народної педагогіки загалом, система якої є перевіреним джерелом освіти і виховання для майбутніх поколінь, а отже і для тих, хто будуватиме Українську державу в епоху глобального об'єднання [46, с. 11].

Народна пісня відіграє важливе значення у формуванні національної самосвідомості молодих українців. Саме в українській пісенній традиції, в її текстах і мелодії зберігається генетичний код нації, самотність етносу, він є основою для формування національної самосвідомості та самоідентифікації.

Символи народних пісень України (верба, калина, явір, тополя, календула, рушник, кінь, ворон, сокіл, жито, дідух тощо) опановуються молодшими школярами в процесі вивчення історичних та календарно-обрядових, сімейних та побутових народних пісень. Завдяки вивченню календарної обрядовості молодші школярі знайомляться зі звичаями і традиціями рідних мешканців, побутові та побутові пісні створюють у їхній свідомості уявлення про ремесла, виховують повагу до трудової людини, коломийки в гумористичній формі прищеплюють норми національної моралі.

Безумовно, українська народна педагогіка, як синтез любові і мудрості старших поколінь, породила особливо захоплюючу форму збагачення життєвого досвіду дитини – різноманітні ігри. Українська народна педагогіка допомагає вивчати рідне слово і традиції, що склалися історично. Це дає можливість весело і легко включити п'ятихвилинну гру або забаву в повсякденне життя дітей, щоб зробити це не лише корисним, але і захоплюючим. Тепер це джерело доступне дітям з мелодійністю української мови, нарисами з історії та етнографії [97].

Отже, огляд суспільного життя України стверджує, що протягом століть в нашій країні виникла унікальна духовна цивілізація з високими духовно-моральними установками, втіленими в християнській етиці, працьовитості, любові, взаємодопомозі і самоврядування, в тих сферах

життя, в яких духовність превалує над матеріальною, де метою життя є не речі і боротьба за їх володіння, Чи не споживання, а самовдосконалення душі. Саме ці духовні форми буття червоною ниткою пронизують усе історичне життя нашого народу і складають основи самобутності української нації

1.3. Взаємодія сім'ї та школи у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів

Серед пріоритетних напрямів реформування початкової освіти найбільш важливим є принцип єдності сім'ї та школи, наступності та спадковості поколінь, організації родинного виховання та освіти. Саме у сім'ї дитина засвоює основні норми моралі, навчається спільної праці, формує свої життєві плани, естетичні смаки та громадянську позицію. Батьки є найпершими та найважливішими вихователями та вчителями своїх дітей, які несуть відповідальність за якість виховання та навчання своїх дітей перед власним сумлінням, суспільством та державою. Проте кількість неблагополучних сімей з кожним роком зростає, що негативно впливає на емоційний стан та розвиток дитини, і, як наслідок, на її успішність у навчанні [102].

Взаємодія школи з батьками учнів має базуватися на їх правах та обов'язках, визначених законом України «Про загальну середню освіту», а саме:

1. «Батьки або особи, які їх замінюють, мають право: вибирати навчальні заклади та форми навчання для неповнолітніх дітей; - приймати рішення щодо участі дитини в інноваційній діяльності загальноосвітнього навчального закладу; обирати і бути обраними до органів управління освітою з питань навчання і виховання дітей; звертатися до відповідних органів управління освітою з питань навчання і виховання дітей; - захищати законні інтереси дітей.

2. Батьки або особи, які їх замінюють, зобов'язані: забезпечувати умови для здобуття дитиною повної загальної середньої освіти за будь-якою формою навчання; постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей; поважати гідність дитини, виховувати працелюбність, почуття доброти, милосердя, шанобливе ставлення до сім'ї, старших за віком, державної і рідної мови, до народних традицій і звичаїв.

3. Виховувати повагу до національних, історичних, культурних цінностей українського народу, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання та навколишнього природного середовища, любов до України» [37].

Для обґрунтування особливостей організації взаємодії сім'ї та навчального закладу у процесі формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи важливе розкриття сутності поняття взаємодія сім'ї та навчального закладу.

Основним елементом узагальнюючого поняття «взаємодія сім'ї та навчального закладу» є поняття «взаємодія», яке у філософському енциклопедичному словнику описує особливий тип відносин між об'єктами, при якому кожен з них впливає на інші, спричиняючи їх зміну, а також сам зазнає впливу від інших об'єктів, що в свою чергу зумовлює зміну його стану. Взаємодія між об'єктами є результатом взаємодії їх активності та реакції на дії один одного. Категорія взаємодії є фундаментальною для філософії та наукового пізнання, оскільки наша діяльність та існування в реальному світі базуються на різноманітних взаємодіях, які ми здійснюємо з навколишнім середовищем та іншими людьми. Спілкування, праця, домінування, любов, гра – ось лише деякі способи взаємодії людини зі світом і з іншими людьми [219, с. 77].

Педагогічні явища за своїм характером є дуже складними, бо зазнають впливу багатьох чинників. Частиною з них можна управляти, інші, ті, що

існують об'єктивно, не піддаються впливу, але в системі їх необхідно враховувати.

Як і будь-яка складна система, взаємодія передбачає: вивчення об'єкта з позиції складнішого цілісного його органічного елемента, а не ізольовано від інших, пов'язаних із ним об'єктів, тобто системний об'єкт має бути цілісним, відносно локальним, піддаватися виокремленню з-поміж інших системних об'єктів; при цьому цілісність має бути не механічною сумою засадових елементів, а їхньою функціональною єдністю; виокремлення основних елементів, частин об'єкта як цілісної системи, визначення їхньої специфіки, особливостей; встановлення взаємозалежності частин, елементів, їх причинно-наслідкових відносин, внутрішніх зв'язків, що виконують різні функції та відбивають форми взаємозалежності, а також тенденції та закономірності.

Отже, необхідно враховувати не абсолютно всі зв'язки (будь-яке явище має безліч прямих і опосередкованих зв'язків, які практично вичерпати неможливо), а суттєві, що впливають на перебіг педагогічного процесу, на його результативність.

Оскільки взаємодію можна розглядати як складну систему, що розвивається у просторі та часі, та може стати фактором розвитку всіх суб'єктів навчального процесу, ми пропонуємо використовувати синергетичний підхід для пояснення категоріальної сутності цього ключового поняття нашого дослідження. Такий підхід, на наш погляд, дає змогу: визначити педагогічні умови, які необхідно враховувати з метою забезпечення ефективності взаємодії; розкрити поліфункціональний характер взаємодії.

Взаємодія між людьми складається з дій, які включають в себе дієвого індивіда, об'єкти, на які діють, засоби дії, методи та способи їх використання, а також реакцію людини на дії. Взаємодія – це процес впливу об'єктів чи суб'єктів один на одного, їх взаємозалежність та взаємозаміну. Це взаємний зв'язок соціальних явищ на рівні суспільства загалом, його окремих груп та

індивідів. Вона охоплює усі види соціальних процесів та людської діяльності. У довідковій літературі соціальну взаємодію визначають як процес взаємодії та взаємовпливу між індивідами, соціальними групами, соціальними інститутами або спільнотами в ході реалізації спільних інтересів та розв'язання соціальних проблем. Цей процес передбачає партнерську та міжсекторальну взаємодію всіх зацікавлених учасників певних соціальних процесів та проєктів.

У довідковій літературі взаємодію соціальну визначають, як «процес взаємодії і взаємовпливу індивідів, соціальних груп, соціальних інститутів або спільнот одне на одного в ході реалізації спільних інтересів, розв'язання соціальних проблем. Розкривається у партнерській і міжсекторальній взаємодії всіх зацікавлених учасників тих чи інших соціальних процесів і соціальних проєктів» [2, с. 63].

Згідно з визначенням Є. Щепанського, взаємодія є «системою стійких дій, спрямованих на відповідну реакцію з боку партнера, причому викликана реакція зумовлює, у свою чергу, реакцію того, хто впливає» [150, с. 179-181].

З погляду психології, взаємодія являє собою «процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок. Особливістю взаємодії є її причинна обумовленість. Кожна з взаємодіючих сторін виступає як причина іншої та як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, що обумовлює розвиток об'єктів та їхніх структур. Якщо при взаємодії виявляється протиріччя, то вона виступає джерелом саморуху і саморозвитку» [217, с. 46].

О. Антонова зазначає, що під взаємодією в психології розуміють об'єктивні зв'язки та відносини, які існують між людьми в соціальних групах і представляють собою поєднання дій та реакцій, між якими існує причинно-наслідкова залежність. Взаємодію слід розглядати і як «таке функціонування соціальної системи, в якому висока ефективність спільної діяльності

гармонійно поєднується із задоволеністю і активністю учасників процесу» [5, с. 9].

«Взаємодія суто з психологічної точки зору звичайно тлумачиться за допомогою таких лексичних одиниць, як підтримка, співпраця, кооперація» [151, с. 422-428].

За І. Бехом, «виховна взаємодія – це процес спрямованого впливу різних суб'єктів один на одного (педагога на вихованця, дорослого на дитину, ровесника на ровесника), їхній взаємозв'язок, взаємозумовленість, взаємообмін та ін.» [11, с. 245].

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченко «взаємодія» це «філософська категорія, що відображає процеси впливу об'єктів один на одного, їх взаємну зумовленість і породження одним об'єктом іншого. Взаємодія є об'єктивною та універсальною формою руху, розвитку, визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи» [229, с. 82].

Дослідження М. Корнєва та А. Коваленко, на наш погляд, цінні тим, що визначають взаємодію як аспект спілкування, який проявляється в організації взаємних дій людей з метою досягнення спільної мети. Автори виділяють основні риси взаємодії: об'єктивність (наявність спільної конкретної мети, що визначає спільність дій в ході її досягнення); ситуативність або регулювання певними обставинами, такими як тривалість, інтенсивність, норми і правила взаємодії; рефлексивність – можливість взаємодії, яка є одночасно проявом суб'єктивних намірів і наслідком спільної участі в колективній діяльності; Пояснюваність – це здатність спостерігати і фіксувати певні дії людей, що беруть участь у взаємодії. [120, с. 15].

Аналіз концепцій педагогічної взаємодії у роботі Л. Велитченко показав, що у його визначеннях вихідними є поняття «вплив» (Ж. Меньшикова), «спільна діяльність» (Л. Нечаєва), «сумісна праця» (О. Киричук), «співпраця» (Н. Літвінова), «міжособистісні відносини» (В. Ляудіс), «міжособистісна взаємодія» (Я. Коломінський) [30, с. 44].

У педагогічному словнику за редакцією К. Крутій та О. Фунтікової визначено поняття «взаємодія» як категорію, яка описує процес взаємовпливу різних об'єктів між собою, їх залежність один від одного, можливість переходу з одного стану в інший, породження одним об'єктом іншого [122, с. 35].

М. Корнєв і А. Коваленко визначають взаємодію як аспект спілкування, який полягає у взаємодії людей з метою досягнення спільної мети. Вони виявляють основні особливості взаємодії: наявність спільної конкретної мети, яка визначає спільність дій в ході її досягнення; ситуативність або регулювання певними обставинами, такими як тривалість, інтенсивність, норми і правила взаємодії; можливість того, що взаємодія є проявом як суб'єктивних намірів, так і як наслідок спільної участі в колективній діяльності; можливість спостереження і реєстрації конкретних дій окремих осіб, суб'єктів взаємодії – пояснюваність [172, с. 15].

Взаємодія – це процес взаємного впливу суб'єктів діяльності один на одного з метою досягнення певної мети. Дослідження Т. Цуркан розглядає взаємодію сім'ї та навчального закладу як узгоджену діяльність двох соціальних інститутів, спрямовану на побудову продуктивних партнерських відносин з метою розвитку, виховання та виховання особистості дитини [213, с. 3].

У зв'язку зі створенням Концепції Нової української школи (НУШ) та реформою освіти в Україні, взаємодія між школою та батьками повинна зазнати змін. Ініціаторами встановлення співробітництва повинна бути саме школа, оскільки педагоги професійно підготовлені до роботи з батьками. Взаємодія є способом організації спільної діяльності з родинами, яка здійснюється засобами спілкування.

У широкому значенні «взаємодія – це зв'язок між предметами в дії, погоджена дія між ким-небудь» [16, с. 85] одна з «форм взаємозв'язку між явищами, сутність яких полягає у зворотному діянні одного предмета

(явища) на інший; відбувається в просторі й часі та є специфічною для кожної із форм руху матерії» [93, с. 344].

Філософська категорія «взаємодія» відображає процес впливу об'єктів один на одного, зв'язок між ними (безпосередній чи опосередкований, зовнішній чи внутрішній). Властивості об'єкта можуть бути розкриті лише у процесі взаємодії з іншими об'єктами. Кожна сторона, що взаємодіє, є причиною для іншої та наслідком одночасного зворотного впливу протилежної сторони. Взаємодія в цьому контексті зумовлює розвиток об'єктів [62].

За думкою психологів, процес взаємодії пов'язаний з безпосереднім спілкуванням між людьми, коли вони вступають у відносини з метою вплинути на іншу людину. Це може бути отримання відповіді, виконання завдання, розуміння щось тощо [74, с. 26].

Встановлено, що взаємодія – це процес прямої або непрямой взаємодії об'єктів (в нашому випадку педагогів і батьків), який обумовлює їх взаємну обумовленість і зв'язок, взаємний перехід, взаємну творчість. У психолого-педагогічних дослідженнях поняття «педагогічна взаємодія» позначається різними термінами: «педагогічні відносини», «педагогічні відносини», «співробітництво», «співпраця», «співтворчість». За думкою Т. Башинської [9], педагогічна взаємодія між учасниками освітнього процесу передбачає наявність емпатії - здатності розуміти емоційний стан іншої людини та вважати за потрібне враховувати його під час взаємодії. Емпатія є важливою складовою внутрішнього процесу педагогічної взаємодії, що має на меті досягнення спільної мети через спілкування, співробітництво та співтворчість усіх учасників освітнього процесу. Дослідження психолого-педагогічної літератури показують, що взаємодія між сім'єю та педагогами є процесом спільної діяльності, який базується на узгодженні цілей, форм та методів виховання в сім'ї та загальноосвітньому закладі.

Ціллю взаємодії є забезпечення оптимальних умов для повноцінного фізичного і розумового розвитку особистості в сім'ї та школі. Також метою є

сприяння задоволенню потреби у емоційному та особистісному спілкуванні, розвиток творчих інтересів та здібностей, підвищення рівня формування педагогічної культури педагогів та батьків, а також мотивація батьків до вивчення наукової, методичної та психолого-педагогічної літератури з проблем розвитку і виховання дітей. Також метою є підвищення психолого-педагогічної культури батьків, поповнення їх знань, умінь та навичок навчальної взаємодії з дітьми, а також підвищення відповідальності батьків за виховання дітей та ролі батька в сім'ї. Також метою є створення системи виховної роботи, спрямованої на підвищення правової культури батьків та презентація успішного досвіду сімейного виховання [49].

Щоб ефективно виховувати особистість, батьки та педагоги повинні засновувати свої взаємовідносини на принципах взаємозрозуміння та поваги до інших. Тільки такі відносини можуть сприяти формуванню гармонійної та зрілої особистості.

Згідно з формулою НУШ, освіта, виховний процес та розвиток означають навчання, виховання та розвиток в сучасному розумінні. Освітній процес є невід'ємною частиною всього процесу навчання, орієнтуючись на загальнолюдські цінності, зокрема, морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) і соціально-політичні (свобода, демократизм, культурне розмаїття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, дбайливе ставлення до навколишнього середовища, повага до закону, солідарність, відповідальність) [65].

В урядових документах зазначено, що нова школа працюватиме на принципах партнерської педагогіки, яка базується на спілкуванні, взаємодії та співпраці вчителя, учня та батьків. Учні, батьки та вчителі, що об'єдналися за спільними цілями та прагненнями, є вільними та зацікавленими учасниками навчального процесу, відповідальними за його результат. Основними принципами такого підходу є повага до особистості, доброзичливість і позитивний підхід, довіра у відносинах, діалог і взаємодія на основі взаємної поваги, розподілене лідерство (проактивність, право

голосу і відповідальність за його наслідки, горизонтальні зв'язки) і принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільне зобов'язання і обов'язковість договорів) [149].

Це критерій, за яким можна оцінити якість освітнього процесу, а також нові інструменти навчання менеджменту. Наприклад, під час інституційного аудиту школи. Тому необхідно чітко розуміти природу цього явища і отримати уявлення про те, як краще розподіляється цей тягар відповідальності.

Тісне співробітництво шкіл з партнерами є невід'ємною частиною національної педагогічної традиції. За системою В. Сухомлинського, особистісне виховання має здійснюватися через тріаду «школа – сім'я – суспільство».

У чому секрет партнерства? Одним з перших теоретичних і прагматичних аспектів співпраці батьків і шкіл була Джой Епштейн, професор соціології в Університеті Джона Хопкінса. Уже в 1982 році було започатковано ряд досліджень, які довели залежність якості освіти від ефективності співпраці між батьками, вчителями та адміністрацією школи. [79]. Так, ще у 1996 році дослідниця та її послідовники узагальнили рамкові умови, які включають шість основних видів батьківської діяльності, що поєднує сімейне, шкільне та соціальне партнерство: *Виховання дітей*: Сім'ї повинні забезпечувати здоров'я і безпеку дітей, створювати в домі обстановку, яка заохочує навчання; школи повинні надавати сім'ям освіту та інформацію, щоб допомогти зрозуміти і сприяти розвитку своїх дітей; *Комунікація*: школи повинні надавати інформацію батькам про успішність учнів; засоби комунікації повинні відповідати культурним особливостям батьків, а процес повинен бути двостороннім; *Волонтерство*: батьки можуть зробити значний внесок у шкільне середовище та функції; школи можуть повною мірою скористатися цим процесом, створивши гнучкі графіки, які відповідають талантам та інтересам батьків відповідно до потреб учнів, вчителів та адміністраторів; *Домашнє навчання*: батьки можуть допомогти

своїм дітям у заходах, пов'язаних зі школою, за допомогою методичної підтримки вчителів; *Прийняття рішень*: школи можуть надати батькам значну роль у прийнятті шкільних рішень і допомогти їм максимально використати їх; ця можливість повинна бути відкритою для всіх секторів громади, а не тільки для тих, хто має найбільше часу та енергії, щоб присвятити шкільним справам; *Залучення громади*: Школи повинні координувати роботу та ресурси громади, бізнесу, коледжів чи університетів та інших груп для вдосконалення навчальних програм, сімейної практики, навчання та розвитку учнів. Школи можуть допомогти сім'ям отримати доступ до послуг підтримки, пропонованих такими установами, як охорона здоров'я, послуги репетиторства та програми догляду за дітьми.

Психологи з Університету Небраски-Лінкольна в 2000 році запропонували кілька орієнтирів для розрізнення партнерських і традиційних шкільних моделей [104].

Таблиця 1.3

Змістове наповнення партнерської та традиційної шкільної моделі

Партнерська орієнтація	Традиційний підхід
Зобов'язання працювати разом, щоб підтримати освітні досягнення вашої дитини	Підкреслюється виняткова роль шкіл
Часте двонаправлене спілкування	Спілкування в основному ініціюється школою і носить проблемно-орієнтований характер
Заохочується культура різноманітності та визнається важливість внеску різноманітності у створення позитивного навчального середовища	«Один розмір для всіх» – культурні відмінності, які потрібно подолати

Продовження таблиці 1.3

Ролі чіткі, визначені колективно і для підтримки	Ролі розділені, і для участі є значна відстань
Цілі учня спільно визначені і можуть бути делеговані	Ролі, визначені школою, іноді батьками
Плани, спільно розроблені з узгодженням ролей вчителя	Навчальні плани визначаються в односторонньому порядку

Партнерська педагогіка базується на демократичній співпраці вчителів, учнів та батьків, які поділяють спільні цілі та прагнення і є добровільними та зацікавленими партнерами, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат. Учитель повинен бути другом, а сім'я повинна брати участь в побудові виховної траєкторії дитини. Педагогіка партнерства передбачає безумовну рівність у праві на повагу, довіру, доброту і взаємні вимоги [79].

Партнерська педагогіка ґрунтується на принципах демократії та гуманного ставлення до дитини, забезпеченні її права на вибір, гідність, повагу, право бути собою, а не тим, ким хоче бачити її педагог. В процесі взаємодії учнів та вчителів формуються партнерські відносини, на основі спільних поглядів і цінностей. Педагогіка партнерства розглядає учня як рівноправного учасника педагогічного процесу, що має право на думку та відповідального за результати своєї діяльності.

Сучасна освіта і виховання студентів вимагає нової педагогічної етики, характерною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага і творча співпраця між учителем і учнем. Ця етика стверджує не рольові, а особисте спілкування (підтримка, співпереживання, утвердження людської гідності, довіра); визначає використання особистісного діалогу як домінуючої форми навчального спілкування, мотивації до обміну думками, враженнями, моделювання життєвих ситуацій; Вона включає в себе спеціально розроблені ситуації вибору, сприяння успіху, самоаналіз, самооцінку, самопізнання. Принципово важливим є орієнтування партнерської діяльності

викладачів і студентів на розвиток творчих здібностей – творчої активності, творчого мислення, вміння адекватно діяти в нових умовах [48].

У партнерській педагогіці використовуються різні форми виховання: робота в колективних групах, колективна творча праця, робота в мікрогрупах, робота в змінних групах, ігри. Основним методом партнерства є освітній діалог. Без діалогу взаємодія не буде працювати, адже кожна спільна дія вимагає вміння домовлятися, налагоджувати діалог [76].

Головною метою освітнього закладу для організації ефективної співпраці є забезпечення відкритості закладу до свого соціально-культурного середовища; розвиток партнерських відносин з різними соціальними установами в сфері освіти, виховання і соціалізації учнів. Педагогічний колектив навчального закладу має на меті налагодити взаємовигідне співробітництво з органами державної влади та місцевим самоврядуванням, громадськими організаціями та загальноосвітніми закладами середньої освіти міста. Також, необхідно гармонізувати виховні впливи різних предметів та створити превентивний освітній простір [48].

Партнерська педагогіка вимагає переосмислення ролі педагога, яке полягає в оновленні професійного мислення і відповідному цілеспрямованому дії: постійному аналізу власної педагогічної діяльності, спрямованої на самоосвіту; відстежувати ефективність своєї роботи через систему моніторингу. І найголовніше, є покоління цифрових дітей, які створюють власний контент для різних каналів. Вони очікують більшої автономії від сучасної освіти. Змінюються і вимоги до вчителя: сьогодні він не ретранслятор, а викладач – коуч, фасилітатор. Якщо раніше вчитель давав тільки готові відповіді на питання, то тепер ця траєкторія змінилася. Сьогодні вчитель допомагає учням формулювати власні питання, вчить ставити і шукати на них відповіді. Учитель повинен кидати виклик учням, мотивувати їх досягати більшого, надихати, творити, тобто грати роль тьютора (саме він допомагає, працює індивідуально, виявляє освітні потреби, планує навчальну діяльність, організовує рефлексію, проектує наступні

кроки в освіті, використовує методи навчання, засновані на співпраці, активній участі дитини в навчанні) [103].

Згідно з книгою «Найкращий клас у світі: як створити систему освіти 21 століття» директора з питань освіти ОЕСР Андреаса Шляйхтера, молоді люди, які відчують себе частиною шкільної спільноти, мають набагато більше шансів на кращу академічну успішність та більшу мотивацію у школі. Негативні відносини між вчителем та учнем здаються підривати довіру учнів та призводити до збільшення рівня хвилювання. У середньому, в різних країнах учні приблизно на 62% частіше повідомляють про відчуття стресу під час навчання та на 31% частіше повідомляють про хвилювання перед тестами, якщо їхній вчитель вважає, що вони не такі розумні, як насправді, - підкреслює експерт з питань освіти [4].

Участь батьків у навчанні дитини, відповідальність за його освітній прогрес і благополуччя – це не тільки їх право, а й обов'язок. Батьки повинні розділити відповідальність за якість освіти зі школою, вони мають право голосу в рішеннях, які стосуються навчання та виховання їх дітей в школі, та на отримання інформації про діяльність школи та її якість надання освіти [7].

Україна має значний досвід у взаємодії шкіл з батьками та родинami учнів. Однак необхідно оновити найбільш поширені форми взаємодії, зокрема, залучення батьків до процесів трансформації школи та впровадження освітніх реформ. [7]. Не всім без винятку школам можна запропонувати єдину модель такої співпраці. Різноманіття цілей, поставлених учасниками освітнього процесу та зацікавленими сторонами, а також форм реалізації є ознакою сьогодення. З огляду на мету взаємодії, можна виділити наступні напрямки: участь батьківської громадськості в управлінні школою; залучення батьків до поліпшення навчальних досягнень; інформування батьків про цілі та умови навчання їхніх дітей.

Окремо можна розглянути питання батьківського виховання, яке не є прямим обов'язком загальноосвітніх шкіл, але значно покращує партнерські відносини школи з сім'ями учнів.

Світовий досвід підказує, що участь батьків у прийнятті рішень з питань, що стосуються учнів, повинна бути збільшена. Предметом обговорення може бути внесення змін до функціонування школи, запровадження нових освітніх програм або форм оцінювання досягнень учнів. Також батькам важливо точно знати, як школа забезпечує дотримання освітніх стандартів, який рівень якості освіти. Тому у світовій освітній практиці педагогічні працівники та батьки займаються реалізацією шкільної політики в сфері етапів оцінки діяльності, планування роботи, і обов'язково - на початку будь-яких нововведень. При цьому залучати батьків до оцінки та обговорення програм розвитку школи важливо тільки в тому випадку, якщо: школа повинна зробити вибір альтернативних програм розвитку, і на це може вплинути залучення батьків; Думка батьків може бути враховано при прийнятті рішень [84].

Як правило, участь батьків в управлінні школою чітко визначена законами і місцевими законами. Набагато рідше право на інформацію про якість освіти, культуру організації школи і трансформаційної політики закріплено законодавчо. Тому необхідне додаткове визначення того, яка інформація повинна бути надана батькам і в якій формі [76].

Одним з найважливіших і складних питань є залучення батьків до підвищення якості освіти. Це необхідно не тільки для інформування про зміни в роботі школи, а й для закріплення відповідальності за участь в цій роботі. Залучення батьків до оцінки роботи загальноосвітнього навчального закладу і прийняття ними відповідальності за зміни в його діяльності можна розглядати як кроки на шляху підвищення якості освіти і досягнення спільної мети виховання дітей [54].

На найнижчому рівні батьківська громада отримує інформацію, на середньому рівні має можливість висловити свою думку, яка впливає на

важливі шкільні рішення, а на вищому рівні бере участь у створенні пропозицій щодо таких рішень.

Навчальні заклади різних країн мають різні підходи до управління та залучення батьків до процесу навчання. У деяких країнах, таких як Австралія, Англія, Ірландія та США, шкільні ради управління є звичайним явищем, де батьки мають можливість брати участь у важливих рішеннях щодо шкільного життя. Це дозволяє створити школи громадянського суспільства, які контролюють управління навчальним закладом. У більшості країн, таких як Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Німеччина, Португалія, Франція, Швеція, Норвегія та Нідерланди, існують форми участі батьківської громадськості в управлінні школою, такі як ради, комітети, комісії, які можуть виконувати функції управління, піклування, допомоги, затвердження тощо. У світовій практиці такі органи можуть бути об'єднані під загальною назвою «шкільні ради». Крім роботи шкільних рад, практика управління освітою досить швидко включає в себе батьківські збори (батьківські конференції) по всій країні, в місті, в освітньому окрузі, в мікрорайоні і в інших територіальних муніципальних утвореннях, в рамках яких можна забезпечити певний баланс прав і обов'язків дітей, батьків (сімей) і працівників школи. Ось приклади таких шкільних рад в деяких країнах [7].

У Німеччині вплив батьків на освітній процес і роботу школи досить значний – без представника батьків класу школа не вирішить жодної проблеми. Кожна земля має свої освітні закони. Законодавство кожної землі передбачає, що в державних школах існує кілька типів керівних органів. Крім учительських конференцій і учительських рад, обов'язковими є також батьківські конференції, учнівські конференції, а також загальношкільні конференції. Конференції в даному випадку є нарадами для прийняття важливих для освітнього процесу рішень. Батьківські збори проводяться в класах, де обираються представники в батьківський комітет школи. Шкільний комітет делегує своїх представників до батьківських комітетів як на регіональному, так і на земельному рівні. Представники батьків на місцях

співпрацюють з Міністерством освіти; працюють на громадських засадах і безоплатно; представлення інтересів батьків, узагальнення побажань і пропозицій батьків і представлення думок керівництву загальноосвітнього закладу або громади (громади) на шкільних конференціях, участь в зборах (комітетах) шкільних конференцій. Крім того, батьківський комітет має право ініціювати розгляд питань, необхідних з його точки зору. Керівництво школи інформує представників батьків про все, що важливо для освітнього процесу. Загалом батьки залучені до процесів вирішення проблем школи: навчання в школі; підбір підручників або навчальних посібників; визначення постачальників продуктів харчування в їдальню; встановлення правил внутрішнього розпорядку; фінансування і т.д. Батьківський комітет класу представлений двома людьми, які безпосередньо контактують з усіма батьками класу і вчителями.

Основні функції: поширення інформації серед батьків класу від окремих вчителів або від керівництва школи; ведення класного банківського рахунку, організація екскурсій або обов'язкових класних екскурсій. Батьківський комітет також відгукується на ініціативи батьків класу, подає їх на розгляд батьківського комітету гімназії або шкільної конференції. При необхідності батьківський комітет бере на себе функції вирішення конфліктів, які можуть виникнути в класах між батьками, між батьками і вчителями і т. д. Батьківський комітет обирає своїх представників на шкільну конференцію і пропонує окремі питання порядку денного; делегує представників до професійних робочих груп. До складу професійних робочих груп входять, крім вчителів середніх класів з певної спеціальності, два виборних представника батьків і двоє учнів. Шкільна конференція може вибрати більше представників батьків та учнів у професійну робочу групу. Професійні робочі групи розробляють навчальні програми, приймають рішення про впровадження методичних матеріалів, нових навчальних методик або навчальних матеріалів, обговорюють важливі для освітнього процесу професійні питання, підбирають фахову літературу, перелік якої

затверджується на шкільній конференції. Професійні робочі групи своїми рішеннями несуть відповідальність за рівень знань, яким будуть володіти учні після вивчення предмета. Батьки та учні у професійній робочій групі мають дорадчий голос, тобто не беруть участі у голосуванні, а беруть активну участь у дискусійному процесі, оскільки зазвичай до таких робочих груп входять батьки, які працюють за відповідною спеціальністю або знають її з інших причин. Шкільна конференція – це орган, який складається з вчителів, батьків та учнів. Кількість учасників конференції залежить від типу школи та кількості учнів. На засіданні присутній директор (або його представник), який не бере участі в голосуванні, однак, у разі збігу кількості голосів «за» та «проти», він може проголосувати, та його голос є вирішальним. Рішення приймаються більшістю голосів. На шкільній конференції розглядаються питання, пов'язані з навчальною програмою, впровадженням нових інструментів та методів навчання, необхідністю виконання домашніх завдань, а також їх обсягом. До компетенції шкільної конференції входять затвердження та впровадження нових форм навчання, обрання керівника нижчої середньої школи та бюджету навчального закладу.

У роботі фонду фінансової підтримки (благодійний фонд) беруть участь всі зацікавлені батьки, вчителі та учні. Зазвичай фонд підтримує різні види шкільних канікул, ремонт на території школи, надає фінансову підтримку окремим учням, сприяє наданню школі різних навчальних матеріалів. На початку навчального року представники фонду беруть участь в зборах батьків в класах, де розповідають про свою діяльність, закликають підтримати фонд та приєднатися до нього.

Цікавий досвід є в системі польської освіти. Польське законодавство стверджує, що батьки є активними партнерами школи. Згідно з польським законодавством починаючи з 2007 року, батьки учнів можуть через батьківські ради впливати на шкільну політику. У навчальному закладі формується Батьківська рада школи і Президія, в яку обирається по одному представнику від кожного класу, обираються секретар і скарбник, який

стежить за фінансовою звітністю, оскільки Батьківська рада має власний бюджет, створений з благодійних внесків (по можливості) і кошти, «зароблені» на благодійних пікніках, організованих батьками для шкільної громади. Кошти витрачаються на витрати, які не передбачені в шкільному бюджеті (закупівля спортивних костюмів для виступу шкільної команди, відвідування кіно або театру, а також додаткових клубів). Ефективна організація роботи батьківських шкільних рад є важливим кроком на шляху зменшення відчуження системи освіти від суспільства та підвищення якості шкільної освіти. Розвиток участі батьків у процесі управління є необхідним механізмом для досягнення цих цілей. Впровадження цієї форми управління школою означає підвищення відповідальності школи за оновлення освіти та її якість. З цією метою школи отримують мандат в контексті освітньої реформи. У той же час їх підзвітність суспільству (Раді батьківської школи) ставить їх у більш відповідальне становище. Другий рівень впливу і відповідальності батьків полягає в обліку їх думки при прийнятті важливих рішень і, перш за все, в підвищенні ефективності навчання учнів. Дослідження показують, що успішність підвищується, коли батьки, учні та вчителі працюють в команді.

Взаємозв'язок між сім'єю та школою є критично важливим для успішного навчання дитини. Вчителі можуть отримати більше інформації про потреби дитини та розраховувати на допомогу батьків, тоді як батьки можуть бути більш обізнані щодо діяльності школи та вихованні своєї дитини, що сприяє більш активному та цілеспрямованому розвитку особистості учня. Це співробітництво може приймати різні форми та проявлятися у різних аспектах навчально-виховного процесу.

У Фінляндії в перший місяць навчального року вчитель зустрічається з батьками кожного учня. За участю дитини планують навчальний рік: вчитель висловлює вимоги навчальної програми, батьки розповідають про те, чого хочуть навчити свою дитину, учень зауважує те, чого хоче навчитися. Узгоджені очікування коротко фіксуються на відповідній картці. Їх

повертають в кінці першого півріччя, щоб подивитися, чи рухаються вони в тому чи іншому напрямку і при необхідності скорегувати, а в кінці навчального року проаналізувати і відзначити результати. Батьки довіряють школі та державі, тому вдячні за допомогу і роблять все, що їм радять фахівці: починаючи від позакласних заходів, наприклад, з логопедом, закінчуючи інклюзивною освітою за підтримки спеціального асистента або в інтеграційному класі. Кожна дитина знає, що він може піти з інтеграційного класу і перейти на звичайний, але для цього доведеться потрудитися і показати, що ви здатні. Вчителі можуть задавати питання про соціальний статус і професії батьків тільки в крайніх випадках, анкетування та опитування такого типу заборонені. У Фінляндії безкоштовна не тільки освіта, але і все, що пов'язано з навчальним процесом: підручники, канцтовари та інші навчальні матеріали, шкільні екскурсії та екскурсії, харчування, шкільний транспорт. Крім того, заборонено збирати кошти з батьків. Замість того, щоб робити домашнє завдання, батькам рекомендується відвести дітей в музей, галерею, пікнік, басейн і т.д.

Незалежність і відповідальність – два основних принципи освітнього процесу в Нідерландах. Школи мають право самостійно вибирати навчальні програми та підручники, формувати методи та організацію навчання, а також розподіляти кошти з власного бюджету на покращення навчального та матеріально-технічного обладнання закладу, здійснювати підбір педагогічних кадрів та організовувати їх професійний розвиток. При цьому вони несуть відповідальність перед громадою за якість освітніх послуг, тому кожна школа проводить прискіпливий аналіз динаміки успішності кожного учня. Кожен батько може ознайомитися з річним і майбутнім шкільним планом, який друкується в інформаційному бюлетені для батьків, взяти активну участь в житті школи. Батьки також співпрацюють із закладами, які надають послуги з харчування дітей. Школа уважно стежить за результатами та особистісним розвитком кожного учня, розробляє спеціальні форми

інформування батьків про результати навчання дітей, забезпечує зворотний зв'язок.

Найнижчий рівень ієрархії управління і відповідальності полягає в наданні батькам деякої актуальної інформації без активного залучення їх до прийняття важливих управлінських рішень. Цей вид взаємодії є найбільш відомим під назвою «Збори батьків» і має на меті надання батькам важливої інформації з точки зору представника школи (директора, класного керівника, психолога). У Фінляндії вся інформація про дитину, така як спостереження і рекомендації педагогів, психологів і лікарів, представлена в єдиному освітньому ресурсі, який доступний як працівникам навчальних закладів, так і батькам учнів. Коли учень переходить до іншої школи, інформація про нього зберігається і доступна як батькам, так і персоналу нової школи. Тому немає необхідності збирати батьків для звітування про результати навчання дитини. При виникненні проблемних моментів батьків запрошують на індивідуальні співбесіди для пошуку спільних рішень в найбільш правильній формі. Існує також форма спільних зборів батьків, але мета таких зустрічей – не вирішення проблемних ситуацій, а показ досягнень учнів. Це можуть бути студентські концерти, презентації студентських проєктів, спортивні змагання (спорт – важлива і популярна ланка фінської освіти) і т.д. У Естонії батьки та вчителі створюють чати для обговорення домашніх завдань або планів. Батьки можуть повідомити вчителя про заплановану відсутність своєї дитини в школі, а навіть сам учень може зробити це, просто відзначивши відповідну дату в календарі. Однак якщо таких «запланованих прогулів» поспіль більше 4, батьки отримують про це повідомлення. Звичайно, в електронному вигляді.

У Сполучених Штатах Америки певні форми і методи шкільних заходів, покликані допомогти батькам виховати своїх дітей, отримали визнання і довели свою практичну значимість.

На рівні початкової школи це:

1. Забезпечення фінансування та організація майстер-класів для батьків на теми, які були запропоновані самими батьками, у зручний для більшості з них час - це один із пріоритетів. На початку кожного навчального року проводиться опитування серед батьків щодо інформації, яка є необхідною для їхньої підготовки, після чого проводиться обробка та аналіз отриманих даних.

2. Надання батькам інформації про проблеми розвитку їх дитини і створення сприятливих умов навчання для нього.

3. Організувати для батьків спеціальний прокат книг, фільмів, компакт-дисків тощо, які допоможуть у розвитку умінь та навичок для правильного виховання дитини. Також надати підготовчі матеріали, необхідні для проведення майстер-класів.

4. Організація та проведення досліджень для розуміння потреб сімей та існуючих проблем.

5. Створення центру сімейного консультування або інформування сімей про наявність інших джерел необхідних консультацій у громаді.

6. Організація особливих сімейних спільнот зі спільними особливими інтересами або проблемами (об'єднання сімей з дітьми-інвалідами або об'єднання сімей, які відчувають мовні проблеми).

7. Готуючись до нового навчального року, вчителі або спеціальні координатори розсилають спеціальні листи-запрошення до співпраці з батьками своїх учнів та їх роботодавцями, а також інформаційні пакети з буклетами та буклетами, що розповідають про основні напрямки діяльності школи, її історію та традиції, статутні документи навчального закладу, список викладачів і співробітників, їх контактні телефони та адреси електронної пошти.

8. Шкільні вчителі можуть запрошувати сім'ї своїх учнів на уроки, де батьки матимуть можливість розповісти про себе, свої традиції та культуру. Така взаємодія допомагає вчителям і батькам краще зрозуміти один одного,

встановити здорові стосунки та стати партнерами у вихованні та навчанні дітей.

9. Вчителі використовують таку форму роботи, як особливе домашнє завдання для батьків. У перший місяць навчання в школі батьки повинні написати твір про свою дитину на тему «Мільйон слів і менше...». У цьому творі вони повинні описати звички, інтереси, захоплення, улюблених друзів, книги та ігри, сімейні традиції тощо.

10. Конференції або збори батьків і вчителів; особисте спілкування між вчителями та батьками або представниками громади (визначення особливого часу для кожного вчителя, так званий «робочий час»), письмове спілкування, коли вчителі надсилають письмові повідомлення або записки батькам. Сьогодні електронна пошта, голосова пошта, електронні дошки оголошень та інші засоби зв'язку стають досить ефективними засобами комунікації. Наприклад, комп'ютер, програма «Привіт, школа...» Вона дозволяє вчителям щодня залишати аудіоповідомлення для батьків в спеціальній базі даних. Батьки тепер можуть отримувати інформацію про життя та активності своєї дитини в школі за допомогою звичайного телефону або Інтернету, не виходячи з дому або офісу. Вони можуть стежити за виконанням домашніх завдань своєї дитини, перевіряти її оцінки, спілкуватися з вчителями та адміністрацією школи, щоб бути завжди в курсі того, що відбувається з їхнім малюком в школі.

11. Заходи, що стимулюють пізнавальну активність всієї родини (ігри, конкурси, вікторини, вечори поезії та ін.).

12. Запрошення батьків до школи та створення зручного доступу до освітніх ресурсів, які доступні в школі, є одним із пріоритетів.

13. Допомога сім'ям отримати безкоштовний доступ до освітніх ресурсів, доступних у громаді.

14. Забезпечення батьків матеріалами для оцінки знань і навчальних досягнень дитини.

15. Стимулювання батьків до надання дітям можливостей участі в додаткових освітніх програмах і позакласних пізнавальних і розвиваючих заходах, наприклад, в роботі секцій, клубів, дитячих громадських організацій.

Індивідуальні досягнення або індивідуальні труднощі учнів не враховуються на зборах батьківських груп в жодній країні. Проблемною можна вважати ситуацію, яка потребує уточнення позиції батьків при збереженні «права на приватність» кожного учня, батьків, сім'ї.

Аналізуючи досвід партнерства школи з батьками з різних країн, було зроблено кілька висновків. Однією з головних особливостей ефективної співпраці школи і батьків є використання адміністрацією і педагогами різних методів моніторингу та діагностики проблем на ранній стадії їх виникнення. Для того щоб краще розібратися в цих питаннях, співробітники школи враховують думки і оцінки батьків, що дозволяє підлаштовувати проблему під кожен клас, вчителя, сім'ю, а головне, кожного учня.

Висновки до першого розділу

Під час нашого аналізу наукових джерел було виявлено, що взаємодія між школою та сім'єю є процесом, що передбачає взаємний вплив цих соціальних інститутів на один одного. Цей взаємний вплив забезпечує розвиток кожного з інститутів та являє собою спеціально організований педагогічний процес, що базується на взаємодії та спільних діях його учасників для досягнення спільної мети. Основна мета цієї взаємодії полягає у поєднанні освітніх та виховних можливостей цих соціальних інститутів, корекції освітніх та виховних проблем дитини, підвищенні педагогічних можливостей батьків та розширенні їх виховного потенціалу. Незважаючи на смислове різноманіття, головною метою взаємодії школи та сім'ї є створення сприятливих умов для узгодженого, всебічного та ефективного розвитку

особистості, що розвивається відповідно до її природних здібностей, інтересів та прагнень.

Реформування сучасної національної системи освіти ставить перед педагогічними науками завдання підвищення якості соціального виховання дітей та молоді до рівня сучасних вимог. Особливу увагу слід приділяти періоду навчання в початковій школі, який має вирішальне значення для інтелектуального, фізичного, емоційного та соціального розвитку дитини. Протягом цього часу дитина формує детальну освітню діяльність, розвиває організаційні, мовні, пізнавальні та контрольні-оціночні навички, збагачує свій особистий досвід поведінки в соціальному середовищі та співпраці в різних сферах діяльності. Тому актуальним є пошук та впровадження нових моделей взаємодії педагогів, батьків та громади з метою активного залучення учнів до творчої, трансформаційної діяльності та незалежного розуміння навколишньої дійсності.

Розвиток «Концепції Нової української школи» став результатом викликів часу. Цей документ підтримує збереження цінностей дитинства, гуманізацію навчання, особистісний підхід, розвиток навичок учнів, створення сприятливого навчально-предметного середовища, яке забезпечує психологічний комфорт та сприяє творчому процесу дітей.

Одним із принципів Нової української школи є партнерство між школою та батьками. Батьки можуть створювати власні органи громадського самоврядування, щоб впливати на освітні та виховні процеси.

Батьки разом з вчителями та адміністрацією школи мають спільну мету – щасливу та успішну дитину. Тому відносини між цими 3 категоріями будуються в першу чергу на співпраці, взаєморозумінні і готовності разом йти до мети. НУШ прислухається до думки батьків і завжди намагається з ними працювати. Нова українська школа пропонує відійти від традиції публічного обговорення результатів учнів на батьківських зборах. Результати навчання проводяться індивідуальні консультації з батьками, а загальні збори вирішують питання, важливі для класу і школи.

Співпраця між усіма учасниками освітнього процесу – вчителями, учнями, адміністрацією та батьками – є наріжним каменем, який допоможе досягти всіх інших результатів. Адже тільки так можна досягти головної мети: змінити освітнє середовище, запровадити навчання впродовж життя I, нарешті, зробити українську школу відкритою, цікавою та сучасною.

Матеріали першого розділу висвітлено у таких публікаціях автора [128; 173; 241].

РОЗДІЛ 2.

СТАН СФОРМОВАНOSTІ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ

2.1. Методика організації та проведення констатувального етапу експерименту

З метою емпіричного дослідження сучасного стану формування національно-культурної самосвідомості учнів початкової школи в процесі взаємодії сім'ї та школи ми відштовхувалися від її компонентної структури.

Виявлення рівнів формування національно-культурної ідентичності учнів початкових класів у взаємодії сім'ї та школи здійснювалося в рамках експериментального дослідницького етапу, завданнями якого були: розробка критеріїв та показників сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів; розробка методів її діагностики та впроваджувати у зміст експериментальної роботи; аналіз та узагальнення отриманих результатів щодо сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Для розроблення методики формування національно-культурна ідентичність учнів початкової школи доцільно визначити та науково обґрунтувати показники і критеріїв досліджуваного феномену. Залежно від визначених критеріїв досліджуваних явищ вчені в аналізованих нами дисертаціях пропонують різні критерії та показники.

Науковцями О. Квасом та С. Волошиним розроблено такі критерії та показники: формування патріотичних знань (знання про Вітчизну, розуміння елементарних понять патріотичного змісту); вираження патріотичних почуттів і сприйняття цінностей рідної землі, держави, символів нації (патріотичних почуттів до малої батьківщини, орієнтацій цінностей, ставлення до Батьківщини, країни, народу); прояв патріотичної поведінки

(патріотичні прагнення і мотиви, активна участь у суспільно корисних і культурних заходах, прояв патріотичних рис в акціях і вчинках) [98, с. 18-22].

У своїх дослідженнях М. Качур розробила та охарактеризувала такі критерії та показники: пізнавальні (знання народних обрядів, традицій, звичаїв, пам'яток культури, музичного та танцювального фольклору, види народного декоративно-прикладного мистецтва рідного краю, уявлення про спадщину відомих художників), емоційні та ціннісні (інтереси, бажання учнів оволодіти художніми цінностями регіону, власне емоційне і ціннісне ставлення до рідного мистецького краю), активне і творче (художній і локальний досвід, майстерність, участь в освоєнні художньої спадщини Батьківщини), етноідентифікація (усвідомлення власної причетності до українського етносу та його національно-культурно-мистецької спадщини), мультикультуралізм (толерантне ставлення до народів, що населяють територію України, усвідомлення своєї традиційної культури, мистецтва) [97, с. 8].

У дослідженні Т. Маланюк визначено такі критерії та показники: пізнавальний (свідоме знання патріотичних стосунків людей; розуміння сутності понять «патріотизм», «батьківщина» тощо); емоційно-мотиваційні (ставлення до країни, інтерес до її історії та духовної культури, прояви національного менталітету, одномовність); активно-практичні (вміння виконувати національні обряди, вміння виявляти повагу до національних традицій, практична турбота про свій і народний добробут) [134, с. 22].

Л. Шкробтієнко виділяє такі критерії та відповідні показники: пізнавальний (засвоєння дитиною знань про малу батьківщину (сім'ю, рід, сім'ю, природу рідного краю); знання та розуміння державних символів (герба, прапора, гімну України); народних звичаїв, обрядів символів; знання та розуміння основної ідеї твори художньої літератури (прислів'я, загадки, казки), емоційні і цінні (формування ставлення до малої і великої Батьківщини як до патріотичних цінностей, підтримка любові до сім'ї, шанування праці і військових подвигів старшого покоління; розуміння

патріотичної спрямованості художніх творів і співвіднесення їх змісту з їх поведінкою), поведінкові (створення умов для формування трудових навичок, залучення до різних видів допомоги дорослим, спрямовує учнів на наслідування позитивній поведінці вигаданих персонажів.) [223, с. 155].

Таким чином, проаналізувавши наукову літературу, ми виділили *пізнавальний, емоційно-ціннісний та діяльнісний* компоненти в структурі процесу формування національно-культурної ідентичності школярів.

Перший – *пізнавальний компонент* структурі формування національно-культурної ідентичності характеризує уявлення учнів про Україну, знання про національно-культурну ідентичність, національні символи, державні свята, сім'ю, традиції, історичні події, видатних людей України відповідно до особливостей молодшого шкільного віку. Згідно пізнавальної складової, учень проходить процес пізнання, переробляючи отриману в результаті освіти, навчання, спостереження і рефлексії над навколишнім світом. Наявність у школярів уявлень, знань і суджень про Україну запобігає помилковим уявленнями про національно-культурну ідентичність.

Другий – *емоційно-ціннісний компонент* – визначає ціннісне ставлення школярів до України, до людей; ціннісне ставлення до сім'ї; гордість за досягнення своєї країни, інтерес учнів до національних традицій. Емоційно-ціннісним компонентом є спільне життєве ставлення, яке формується в процесі формування особистості. Цілеспрямованість цього компонента обумовлена тим, що знання патріотизму зачіпає не тільки когнітивні сфери, ай, проходячи через його емоційне сприйняття, сприяє формуванню відповідних ціннісних установок.

Третя – *діяльнісний компонент* – це прояв любові до України та людей через дії і поведінку, а саме: збереження і відтворення традицій, дотримання суспільно корисних правил в різних видах діяльності, зокрема в іграх; участь у колективних національно-патріотичних заходах. У поведінкової складової навички та вміння формуються в результаті придбання молодшим школярем

досвіду, залучення його в різні види соціальної діяльності та міжособистісних відносин.

На основі аналізу структури національно-культурної ідентичності, узагальнюючи досягнення науковців у досліджуваній проблемі, визначено критерії та показники формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи, а саме: «ідеї нації та патріотизму» (уявлення *про сутність національно-культурної ідентичності* і її складові – любов до Вітчизни, до людей, до країни; знання та уявлення про національні символи, державні свята; традиції народних і сімейних подій, історичні події, видатні люди країни, їх права і обов'язки); «*прагнення проявити національно-культурну ідентичність*» (почуття любові до України, до українського народу; ставлення до традицій та цінностей сім'ї; визнання історії власної родини, гордість за досягнення України; позитивне ставлення до традицій української нації, державної мови); «*прояв патріотизму в поведінці*»: (прояв любові до України, до людей, участь в народних і сімейних традиціях, національно-патріотичних заходах; дотримання суспільно корисних правил в різних видах діяльності). За критеріями і показниками характеризуються рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів, а саме: високий, середній, початковий.

Високий рівень характерний для учнів, які мають ґрунтовні знання про Україну, шанобливо ставляться до її культури, звичаїв і традицій, виявляють інтерес до минулого і сучасного України, цікавляться її визначними місцями, видатними людьми; позиціонують себе як представники українського народу, на високому рівні володіють українською мовою; завжди виявляють співпереживання до членів своєї родини, однолітків, людей старшого віку, бережливо ставляться до рідної природи; демонструють дієву любов своєї Батьківщини та роблять корисні справи на її благо.

Середній рівень характерний для дітей, що мають деякі прогалини в знаннях про Україну, її культуру, звичаї, традиції; учні недостатньо

розуміються на державних та народних святах, асоціюють Батьківщину лише з рідною оселею, батьками, родиною, а не зі всією Україною. Такі школярі на достатньому рівні володіють українською мовою, допускають мовні огріхи, вживання суржику. Проявляють вибіркочу зацікавленість подіями минулого і сучасного України, визначними місцями, видатними людьми; не завжди виявляють співпереживання до однолітків, людей старшого віку, втім демонструють дієву любов по відношенню лише до своєї родини, а також бережливо ставляться до тварин.

Початковий рівень характеризується тим, що учні допускають помилки при визначенні назви нашої країни та людей, які її населяють; плутають столицю з назвою міста, в якому проживають; мало знають традиційних свят в Україні, або не знають їх взагалі; не мають уявлень про українські звичаї й традиції. Не можуть пояснити, що для них означає Батьківщина і з чим вони її асоціюють. Такі учні мають низький рівень володіння українською мовою; у спілкуванні з однолітками розмовляють суржилом; мають низьку успішність з предмету «Українська мова» (6-2 балів). Школярі не виявляють зацікавленості пізнанням минулого і сучасного України, визначними місцями, видатними людьми; історією та традиціями свого народу; знають дуже мало відомих людей України та їхні досягнення, або не знають взагалі. Такі учні лише інколи виявляють співпереживання до членів своєї родини або однолітків чи людей старшого віку. Відсутня дієва любов не лише до Батьківщини, її природи, але й до своєї.

Теоретичні дослідження дозволяють проводити діагностичну роботу та оцінювати рівні сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у взаємодії сім'ї та загальної освіти навчальний заклад. Для того щоб детально охарактеризувати критерії, показники і рівні сформованості національно-культурної самосвідомості учнів початкової школи при взаємодії сім'ї та школи, використовується структуроване уявлення описаних рівнів для визначення описових характеристик, що дозволяє провести більш якісний визначальний експеримент.

З метою дослідження рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у взаємодії сім'ї та школи розроблено програму констатувального експерименту.

Зміст програми включав визначення експериментальної бази, вибір діагностичних методів і методів вивчення проблеми, виявлення рівнів формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи на основі встановлених критеріїв і показників. Діагностика забезпечила чітку логіку і поетапне проведення дослідницьких процедур відповідно до поставлених завдань.

У навчальний етап увійшли 16 педагогів навчальних закладів, 220 школярів (109 – КГ та 111 дітей ЕГ), 239 батьків. Експериментальною базою дослідження стали: Комунальний заклад «Голубієвицький лицей» Компаніївської селищної ради Кіровоградської області, середньої загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 35 Святошинського району в місті Києві, Комунальному закладу «Лозуватської гімназії» Маловисківської міської ради Кіровоградської області, середньої загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 205 Святошинського району в місті Києві.

Програма етапу констатувального експерименту включала три етапи: визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у взаємодії сім'ї та навчального закладу; з'ясування особливостей організації цілеспрямованої роботи школи з сім'ями учнів; з'ясування ставлення батьків до національно-культурної ідентичності та їх готовності взаємодіяти з навчальним закладом у сфері формування національно-культурної ідентичності дітей.

Дослідження шкільних вчителів щодо співпраці з батьками учнів показало сприятливий психологічний фон: 82% вчителів мають дружні стосунки з батьківськими колективами. Про це ж свідчить і опитування, проведене серед батьків. 89% батьків мають дружні стосунки з вчителями, 6% мають нейтральні, і лише троє батьків (0,7%) вказали на напружені стосунки між ними та вчителями їхніх дітей. Що стосується довіри, то 80%

батьків довіряють вихователю своєї дитини, 71% батьків вважають, що педагогічна позиція школи збігається з їх принципами виховання і навчання. 23% батьків абсолютно задоволені якістю освіти. 48% загалом задоволені якістю освіти, яку їхні діти отримують у школі. Загалом 76% батьків позитивно оцінюють роботу вчителів. У свою чергу, вчителі школи розуміють, що тільки ефективна співпраця з батьками може забезпечити високі результати навчального процесу молодших школярів.

Однак слід зазначити, що на думку 62% респондентів (2020р.) та 56% (2019р.), співпраця школи та сім'ї є епізодичною, тобто обмежується присутністю батьків на шкільних та класних зборах, посиленою шкільною допомогою. І, як відзначають 13% батьків, вони приходять до навчального закладу тільки тоді, коли дзвонить директор, директор, класний керівник. Батьки лише 20% учнів беруть активну участь в роботі різних шкільних гуртків, освітніх заходів, екскурсій. Головними і важливими умовами якісної взаємодії школи і сім'ї в освітньому процесі повинні бути: спільність інтересів обох сторін в реалізації конкретних педагогічних завдань; довіра; взаємодопомога.

Факторами ризику, які стримують розвиток співпраці з боку педагогів, є: авторитаризм у спілкуванні; низька педагогічна культура; невміння правильно оцінити виховний потенціал сім'ї.

З боку батьків співпраця обмежується наступними факторами: низький рівень культури; відсутність бажання систематично займатися вихованням дитини; суб'єктивна оцінка власної дитини; брак часу і можливостей; переоцінка власних можливостей у вихованні.

З метою визначення ставлення вчителів (13 респондентів) до проблеми необхідності формування педагогічної культури батьків молодших школярів ми провели опитування. Результати опитування свідчать, що 83,9% опитаних вчителів використовують поняття «педагогічна культура батьків» [100]. Однак лише 27,6% педагогів вважають, що ця педагогічна категорія створена на достатньому рівні серед батьків. Більшість респондентів відчують

труднощі в роботі з батьками, але не заперечують ролі батьків у навчальному процесі. 87,9% педагогів здійснюють моніторинг взаємозв'язку між рівнем педагогічної культури батьків і рівнем освіти і навчальних досягнень учнів і наголошують на важливості налагодження сімейно-шкільної взаємодії. Респонденти відзначають, що батьки рідко звертаються за порадою або радою з навчальних проблем, як правило, обговорюються навчальні досягнення учнів. Проте 73,2% педагогів оцінюють власну готовність до організації та реалізації процесу формування педагогічної культури батьків на недостатньому рівні [100].

Сучасний вчитель повинен вміти працювати в умовах вибору педагогічної позиції, технології, змісту, методів, форм, прийомів і засобів організації педагогічної пізнавальної діяльності учнів; Бути готовим до співпраці, генерувати нестандартні ідеї, відходити від традиційних схем, швидко вирішувати проблемні ситуації, тобто бути готовим до інновацій [100].

У дослідженні взяли участь 16 вчителів початкових класів. Дослідження мотивів інновацій дали наступні результати: *внутрішні мотиви*: удосконалення знань про педагогічні інновації – 77%; інтенсифікація власної інноваційної діяльності – 66%. *Зовнішні мотиви*: підвищення організаційної культури освітнього процесу – 66%; розширення форм взаємодії та пошук шляхів розвитку процесу навчання – 70%; акцент роботи колективу на підвищення ефективності навчального процесу становить 63%.

В результаті проведеної роботи було виявлено, що педагоги також мають певні труднощі в наступних питаннях: використання сучасних педагогічних технологій (17%); застосування методів творчого розвитку (4%); забезпечення самостійної та активної роботи учнів під час уроків (20%); використання активних форм аудиторної роботи, нестандартний підхід до навчання учнів (20%).

Проведене дослідження показало, що психологічний клімат між батьками та вчителями в освітньому процесі початкової школи є

сприятливим (в середньому 80% мають дружні стосунки), тобто перший крок зроблено, але тільки 23% батьків абсолютно задоволені якістю освіти в цій школі, що вказує на ряд проблем, які необхідно вирішити, а потім усунути. Також слід звернути увагу на недостатню активність батьків у взаємодії зі школою (близько 20%), що свідчить про циклічність співпраці та відсутність співпраці з боку школи.

Програма експериментальних досліджень національно-культурної ідентичності учнів початкової школи включала: діагностику рівнів національно-культурної ідентичності молодших школярів на основі відповідних критеріїв і показників; перевірку готовності вчителів формувати національно-культурну ідентичність молодших школярів; визначення готовності батьків до співпраці з педагогічним колективом навчального закладу у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; спільний вплив батьків і педагогів на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у взаємодії сім'ї та загальноосвітнього закладу.

У процесі дослідження ми використовували наступні методи дослідження: метод включеного спостереження, бесіди; опитування батьків та опитування вчителів.

Для виконання завдань нашого дослідження за першим напрямом (визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів) були обрані такі засоби діагностики: дидактична гра «Держава і народна символіка», бесіда «Гордість України», «Не було/не було», гра-вправа з ситуаціями конкретного морально-правового змісту, бесіда «Моя сім'я», миттєве опитування «Досягнення», бесіда «Українські традиції», бесіда «Свята народної казки», бесіда « Національно-культурна спадщина України», морально-етичні проблемні ситуації. Для цього ми для кожного критерія розробили певний набір показників які визначають рівень

сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів, який в подальшому був врахований при проведенні діагностики.

З метою виконання завдань нашого дослідження за другим напрямком: визначення специфіки організації цілеспрямованої роботи освітніх установ з сім'ями учнів проведено опитування серед педагогів щодо взаємодії батьків у формуванні національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Метою дослідження було дізнатися про ставлення педагогів до проблеми формування національно-культурної ідентичності молодших школярів, їх бачення ролі навчального закладу та сім'ї в цьому процесі, наявний методичний арсенал, що забезпечує процес формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у взаємодії з сім'єю.

Виконати науково-дослідне завдання, а саме: визначити ставлення батьків до національно-культурної ідентичності та їх готовності взаємодіяти з навчальним закладом у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів, виявлення зацікавленості сімей у розвитку учнів уявлення про Україну, що підтримують інтерес до рідної країни, провели опитування серед батьків. Результати дослідження дозволили виявити установки, ступінь зацікавленості батьків у роботі з педагогами та окреслити коло проблем, в яких батькам потрібна допомога.

Для визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів розроблені діагностичні завдання за конкретними компонентами, критеріями та показниками. Діагностика рівнів формування національно-культурної ідентичності молодших школярів почалася з першого критерію – *«ідеї національно-культурної ідентичності»*. До показників цього критерію відносяться: уявлення про сутність національно-культурної ідентичності і його складових – любов до України, до людей, до Батьківщини; знання і уявлення про національні символи,

державні свята, народні та сімейні традиції, історичні події, видатних людей країни, їх права і обов'язки.

З метою виявлення сформованості знань про Україну нами було проведено анкетування. Школярам пропонувалось відповісти на 6 питань відкритого типу. Отримані результати нами були розподілені за 3-ма рівнями:

Високий: учень знає назву своєї країни та людей, що в ній проживають; назву столиці, кольори прапора України, державну символіку; знає, яка рідна мова української держави, перераховує багато державних та народних свят, що відзначаються в Україні; має уявлення про українські звичаї й традиції.

Середній: учень знає назву своєї країни та людей, що в ній проживають; назву столиці, кольори прапора України; недостатньо знає державні символи, (плутає з народними); знає, яка рідна мова нашої держави; недостатньо розуміється на державних та народних святах; має поверхневі уявлення про українські звичаї й традиції.

Початковий: учень знає назву країни та людей, що в ній проживають; плутає столицю з назвою міста, в якому проживає; мало розуміється на державній символіці, традиційних святах в Україні, або не знає їх взагалі; не має уявлень про українські звичаї й традиції.

У результаті опитування виявилось, що 89% дітей знають, як називається наша країна, і люди, які в ній проживають. 11% учнів визначили лише половину правильної відповіді (або Україна, або українці).

На запитання «Які символи держави ти знаєш?» 77% учнів написали всі три державні символи: герб, прапор, гімн; 13,5% дали неповну відповідь (лише герб або прапор, чи гімн); 9,5% написали народні символи (калина, верба).

На запитання «Які традиційні свята відзначають в нашій країні?» 43% дітей написали релігійні та загальнонародні свята (Новий рік, Св. Миколая, Великдень); 23% вказали державні свята (День Конституції, день Соборності, день козацтва, день захисника Вітчизни, День Перемоги); 20,5% написали

лише релігійні свята (Великдень, Різдво), 7% написали лише одне свято – Новий рік; та ще 6,5% не відповіли на запитання.

Позитивним виявилось те, що 93% учнів рідною мовою вважають українську; 4% – нічого не написали; 3% (1 учень) – написав «Батьківщина». Великий відсоток учнів знають, що Київ – столиця України (90% дали правильну відповідь). 7% учнів написали «Вінниця», 3% (1 учень) написав «Умань». Всі учні (100%) дали правильну відповідь на запитання «З яких кольорів складається прапор нашої держави?».

Наступним критерієм нашого дослідження було виявити ставлення дітей до людей та Батьківщини. На першому етапі нами була визначена здатність учнів до співпереживання, до емоційної чутливості. З цією метою була проведена діагностична методика «Емоційна емпатія» (І. Бех), яка складалась з 9 тверджень, на які треба було дати коротку відповідь «так» або «ні». Ми дослідили, що в 32,1% учнів ЕГ та 30,8% дітей КГ виражена висока емоційна чутливість до переживання інших людей, у 32,1% учнів ЕГ та 34,6% школярів КГ – середній рівень розвитку емпатії, низький рівень розвитку емпатії у 35,8% учнів ЕГ та 34,6% школярів КГ.

Крім того, з метою визначення пріоритетності співчутливого ставлення молодших школярів до проблем своїх рідних (матері, батька, членів родини) та інших людей; співчутливого ставлення до проблем тварин, рослин нами була запропонована методика «Картинки-ситуації», основним завданням якої було виявити, до кого в учнів найбільше проявиться співпереживання.

Дана методика складається з малюнків, під якими описані різні ситуації, що трапились з тим чи іншим персонажем. Спочатку ми індивідуально провели бесіду з кожним учнем стосовно цих картинок-ситуацій: що зображено на малюнку, що ти відчуваєш? Чи шкода тобі тварину? Як ми можемо їй допомогти? Після бесіди ми запропонували окремо кожній дитині проранжувати ситуації за силою емоцій, які вони викликали, починаючи з тієї, яка найбільше стривожила, найбільше змусила переживати і т.д. «Уяви, що ти можеш допомогти персонажам і змінити

ситуацію, яка склалась. Яка ситуація тебе найбільше стривожила, зачепила за душу, вкажи на неї. Яка наступна? Далі...». Щоб дітям було легше справитись із завданням, ми запропонували обрати лише 3 картинки з 9, які їх найбільше вразили.

Під час індивідуальної бесіди з кожним учнем ми з'ясовували, яке їхнє ставлення до ситуації, у яку потрапив той чи інший персонаж. Вважаємо нашу запропоновану методику досить об'єктивною, адже вона проводилась індивідуально, і в ході бесіди ми багато дізнались про емоційний стан дитини, могли задати запитання щодо того, як дитина вчинила б у змодельованій ситуації. В методиці наведено чимало різних ситуацій, які траплялись чи можуть трапитись у житті. Тому учням не складно було зорієнтуватись у них, бо вони їм знайомі. Ми спостерігали за ходом думок дітей, за їхньою мімікою, жестами.

Діагностували показник *«знання та сприйняття своїх прав та обов'язків»* за допомогою вправи, в якій дитина повинна була вирішувати ситуації з певним морально-правовим змістом.

Діагностика була спрямована на визначення рівня знань учнів про свої обов'язки та права (повага до державних символів України, охорона природи, поваги до членів родини, інших осіб тощо).

Крім того, критерій *«бажання проявити національно-культурну ідентичність»* з показниками: почуття любові до України, до українського народу; ставлення цінностей до сім'ї, визнання сімейної історії; гордість за досягнення України; позитивне ставлення до традицій української нації, державної мови.

Ми діагностували *«співвідношення цінності та сім'ї, цінуючи нашу сімейну історію»* за допомогою бесіди *«Моя сім'я»*. З кожним учнем відбувається бесіда, в ході якої вчитель з'ясовує, чи обізнаний дитина з поняттям «сім'я», пропонує учням створити генеалогічне древо (учень може сказати своє ставлення до них або сказати щось цікаве). Які традиції він хотів би бачити вдома? Що цікавого учень робить разом із членами сім'ї?

Крім того, критерій *«бажання проявити національно-культурну ідентичність»* з показниками: почуття любові до України, до українського народу; ставлення цінностей до сім'ї, визнання сімейної історії; гордість за досягнення країни; позитивне ставлення до традицій своєї нації, державної мови. Учень отримує питання, на які він відповідає, наприклад: Що для вас означає слово «досягнення»? Чи вважаєте ви, що в Україні є багато людей, які досягли успіху в якійсь діяльності? Які події ви вважаєте нашим досягненням? Про які досягнення в якій сфері ви хотіли б дізнатися більше? Показуючи картинки досягнень, про які учень ще не згадував, запитують, що він знає про те, що зображено на картині.

Показник – *«позитивне ставлення до традицій українського народу, державної мови»* ми визначали шляхом проведення бесіди. Учні пропонуються відповісти на наступні питання: Що ви можете сказати про українську мову, що це таке? Якщо я запрошую вас зараз подивитися мультфільм, якою мовою ви хочете, щоб говорили герої? Чому? Уявіть, що всі люди в Україні почали говорити тільки українською, як ви відреагуєте?

Крім того, критерій *«прояв патріотизму в поведінці»* з показниками: прояв любові до Вітчизни, до людей, до країни, участь в народних і сімейних традиціях, колективно-патріотичних заходах; дотримання суспільно корисних правил в різних видах діяльності. Проводили за допомогою методу бесіди, під час якої намагалися визначити, добровільно/неохоче учень бере участь у народних та сімейних традиціях. Учень отримував картку, на якій зображено державне свято. Учитель говорив назву свята та запитував учня, що означає це свято. Чи відзначається це свято вдома? Що думає школяр про це свято? Чим цікаве це свято? Чи знаєте ви що-небудь про вишиванки, рушники?

Педагог просить батьків заповнити коротку анкету, вказавши, які державні свята, українські народні традиції та сімейні знає учень і в яких приймає участь.

«Участь у національно-культурних заходах» діагностували за допомогою методу індивідуального інтерв'ю, під час якого вчитель визначав, чи хоче учень брати участь у національно-культурних заходах чи має бажання втілювати національні почуття через відтворення культурної спадщини народу України (читання віршів, малювання символіки, спів патріотичних пісень). Вчитель пропонував учню вивчити напам'ять пісні українською мовою. Цікавився у учня, чи подобаються вонийому? Як вона їх почула? Вчитель запитував у учня чи знає він українські вірші?

«Дотримання суспільно корисних принципів у різних видах діяльності» діагностувався за допомогою проблемних ситуацій, та виявляли здатність молодших школярів аналізувати і оцінювати та аналізувати ситуації щодо порушень норм українського суспільства та суспільно корисних правил та норм поведінки, шляхом знайомства учнів з ситуаціями та аналізом рішень які учні пропонують.

Після виконання діагностичних завдань підраховувалися загальні результати по всіх завданнях. Сума сумарного бала визначила рівень сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Оцінка результатів діагностики сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи: високий рівень (18-13 балів), середній рівень (12-8 балів), початковий рівень (7-0 балів).

Так, на основі описаних нами критеріїв «уявлення про національно-культурну ідентичність», «бажання проявити національно-культурну ідентичність», «прояв національно-культурної ідентичності в поведінці») і відповідних показників за допомогою різних методів були визначені рівні національно-культурної ідентичності молодших школярів (високий, середній, початковий), був розроблений діагностичний метод визначення рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів.

2.2. Діагностика рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи

З метою визначення ефективності формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи проведено діагностику рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів та виявлено ставлення батьків і педагогів до національно-культурної ідентичності.

На основі критеріїв та показників формування національно-культурної ідентичності молодших школярів, визначених у попередній частині дослідження, у цьому підрозділі представлені результати діагностики рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи. У результаті діагностики рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів встановлено, що більшість учнів мають початковий та середній рівень сформованості національно-культурної ідентичності практично за кожним показником.

Для визначення вказаних компонентів з молодшими школярами проведено ряд діагностичних методик: 1) анкета «Мій етнос» (авторська розробка) – для діагностики когнітивного критерію сформованості національно-культурної ідентичності; 2) методика «Національні стереотипи» (К. Чорна) – для діагностики емоційно-ціннісного критерію національно-культурної ідентичності; 3) опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність» (К. Журба) – для дослідження діяльнісно-поведінкового критерію національно-культурної ідентичності.

Анкета «Мій етнос» передбачає відповіді дітей на питання про знання своєї приналежності до українського народу, ставлення до історії і культури свого народу, знання мови і спілкування нею вдома, у школі, з рідними, з

друзями. Також питання стосуються знання свого родоводу (пропонується назвати дідусів і бабусь, їх маму і тата), знання народних символів України. Крім того, питання анкети стосуються почуттів, які виникають у дітей, коли вони чують про досягнення українців, проявів толерантності у ставленні до представників інших національностей. Останнє питання стосується проявів шовінізму, тобто визнання права за конкретним народом доводити свою зверхність над іншими, принижувати представників інших народів. За результатами анкетування школярів робиться висновок про обізнаність дітей з етнічними характеристиками, сформованість у них уявлень про власну приналежність до українського етносу, знання історію і культури рідного краю, свого родоводу, толерантного ставлення до представників свого та інших народів.

Представимо отримані результати опитування молодших школярів щодо їх обізнаності з етнічними поняттями, розуміння власної приналежності до української спільноти. Високий рівень виявляється у 35,7% дітей, які мають знання про свою етнічну спільноту, знання про приналежність до неї, знання державної і народної символіки, знання про сімейно-родинні зв'язки, про моральні відносини між людьми. Проявляють толерантне ставлення до представників свого та інших народів, завжди спілкуються українською мовою.

У 45,2% молодших школярів виявлено середні показники обізнаності з етнічними поняттями, ці діти знають свою національність, усвідомлюють свою приналежність до етнічної спільноти, часто спілкуються українською мовою у школі, вдома, із друзями, можуть відчувати гордість за досягнення українців. Проте історією рідного краю майже не цікавляться, свій родовід знають слабко, і до представників інших народів ставляться байдуже.

У 19,1% учнів виявлено низький рівень обізнаності з етнічними поняттями, ці діти хоча й називають свою національність, історію рідного краю не знають, національних символів України не називають, українську мову використовують тільки в школі. Гордості за досягнення співвітчизників

не відчувають, до представників інших народів ставляться нейтрально або вороже, віддаючи перевагу доведенню власної зверхності над іншими, висміюючи їх за недосконалість зовнішності, поведінки, історії тощо.

Методика «Національні стереотипи» (К. Чорна) надає змогу виявити рівень сформованості в школярів ціннісного ставлення до інших народів. Дітям пропонується список представників різних національностей. Вони мають назвати характерні, риси особистості та поведінки типового представника кожної з національностей (обов'язково п'ять властивостей для кожного).

Пропонуються представники таких національностей: американець, німець, білорус, українець, грузин. І остання позиція – типовий представник національності дитини (якщо у неї інша національність). Далі діти мають написати свої дані – стать, вік, національність, національність батька і матері, місце народження, місце проживання, область, країну. За характером відгуків учнів про представників різних національностей можна робити висновки про сформованість ціннісного ставлення до інших народів. 5 груп толерантних характеристик (тобто коли у характеристиках до кожної національності даються тільки позитивні характеристики) свідчать про високий рівень ціннісного ставлення до свого та інших народів; 4 групи толерантних характеристик – про середній; нижче – про низький рівень ціннісного ставлення до свого та інших народів. Якщо у групі характеристик для кожного представника різних національностей зустрічається хоча б один нетолерантний відгук, то цю групу характеристик не можна зараховувати [132, с. 50].

Опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність» (К. Журба) передбачає визначення національно-культурної ідентичності школярів, при цьому окремі питання стосуються саме етнічної ідентичності учнів. Дітям пропонується 15 питань, на які вони мають відповісти, обравши відповіді «так», «швидше так», «і так, і ні», «швидше ні», «ні».

Аналізуючи відповіді на питання, можна виділити позитивну етнічну ідентичність, нейтральну та негативну. Зокрема, на позитивну етнічну ідентичність вказують наступні 6 тверджень: «1. Я люблю свій народ, але й цікавлюсь життям інших народів», «3. Права нації вище, ніж права окремої людини», «6. Я із задоволенням спілкуюся з представниками різних націй та етносів», «9. Я завжди спілкуюся українською мовою», «13. Людина є найвищою цінністю нації», «14. Усі народи і етноси, що проживають в Україні складають український народ». Найвищий бал за цими твердженнями – 2 («так»), а сумарно – може бути 12 балів.

Також в опитувальнику міститься 6 тверджень, в яких закладені ідеї негативного ставлення до свого народу, або яскраво проявляються ідеї шовінізму – ідеологічних поглядів про перевагу свого народу над іншими, допускання дискримінації інших людей, їх пригнічення через приналежність до того чи іншого етносу. Це наступні твердження: «2. Я хотів би мати іншу національність і жити в іншій країні», «4. Спілкування з іншими етносами і народами як правило призводить до непорозумінь», «7. Я вважаю, що мій народ більш талановитий та обдарований, аніж інші» (ідея зверхності, шовінізму), «10. Мене не цікавить українська культура і історія», «11. Україна повинна бути тільки для українців» (ідея шовінізму), «12. Я соромлюся бути українцем». Найбільш виразний за цими твердженнями бал – 2, а сумарно – може бути 12 б.

Ще в опитувальнику міститься 3 нейтральні (байдужі) твердження: «5. Я байдужий до долі свого народу чи нації», «8. Я ніколи не задумувався про роль українського народу у світі», «15. Я розмовляю українською мовою тільки у школі». Найвищий бал за цими твердженнями – 2 («так»), а сумарно – може бути 6 балів.

За загальним значенням при перевазі позитивних балів за питаннями, що вказують на позитивну ідентичність (1, 3, 6, 9, 13, 14), проявах негативних балів за питаннями негативного значення (2, 4, 7, 10, 11, 12), та мінімальних чи негативних балах за нейтральними твердженнями (5, 8, 15)

визначається позитивна національно-культурна ідентичність особистості. Тобто, якщо при відніманні від загальної суми балів за першою шкалою (позитивна ідентичність) сум балів щодо проявів негативної ідентичності та нейтралітету залишається сума із знаком «+», то це є свідченням позитивної національно-культурної ідентичності, коли в процесі підрахунків отримується 0 – це вказує на нейтральну ідентичність. І коли сума балів з від'ємним значенням (менше 0) – це свідчить про негативну національно-культурну ідентичність особистості [149, с. 42-43].

За результатами проведенної діагностики по критерію «уявлення про націю і патріотизм»: знання і уявлення про національні символи, державні свята 26,01% учнів (ЕГ) мають повні знання, 44,61% учнів (ЕГ) мають недостатні знання, 29,38% учнів (ЕГ) мають обмежені знання. Ми отримали наступні результати в контрольній групі учнів: 27,6% учнів (КГ) мають повні знання про національні символи, державні свята, у 42,2% учнів (КГ) недостатні знання та 30,2% учнів (КГ) мають обмежені знання. 28,78% учнів (ЕГ) здатні назвати видатних людей України (письменників, художників, композиторів, спортсменів і т.д.), деякі історичні події; 42,78% учнів (ЕГ) можуть назвати кілька видатних люди України, збентежені історичними подіями, а 28,44% учнів (ЕГ) не пам'ятають імен видатних людей України, помиляються в історичних подіях. Ми отримали наступні результати у контрольній групі: 29,2% учнів (КГ) можуть назвати видатних людей з України, ті чи інші історичні події Української держави; 50,3% учнів (КГ) можуть назвати кількох видатних людей України, але помиляються в історичних подіях Української держави, а 20,5% учні (КГ) не пам'ятають імен видатних людей України, помиляються в історичних подіях Української держави.

Узагальнені дані за показником «знання й уявлення молодших школярів про свої права та обов'язки»: 43,63% учнів (ЕГ) мають глибокі, але не в повній мірі ґрунтовні знання про свої права та обов'язки; у 28,63% учнів (ЕГ) не сформовані глибоко знання й уявлення про свої права та

обов'язки, 27,74% учнів (ЕГ) мають глибокі знання й уявлення про свої права та обов'язки. Ми отримали наступні результати: ґрунтовні знання й уявлення про свої права та обов'язки мають 31,1% учнів (КГ), недостатньо ґрунтовні знання й уявлення про свої права та обов'язки мають 45 % учнів (КГ) та не мають уявлення про свої права та обов'язки 23,9% учнів (КГ).

На основі отриманих результатів за трьома показниками критерію «уявлення про українську націю» ми можемо надати узагальнені результати за першим критерієм сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів (таблиця 2.1).

Загальний показник рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів за критерієм «уявлення про українську націю» на констатувальному етапі експерименту показав у 27,63% учнів (ЕК) високого рівня, а у 29,79% учнів (КГ) високого рівня. В 43,59% учнів (ЕГ) середнього та 28,72% учнів (ЕГ) знаходяться на початковому рівні, а у 45,38% учнів (КГ) середнього рівня та 24,83% учнів (КГ) початкового рівня.

Таблиця 2.1

Результати визначення рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів за критерієм «уявлення про українську націю» (на констатувальному етапі)

Показник Рівень	Знання про національну символіку, державні свята		Знання про українські народні та сімейні традиції, історичні події, видатних людей України		Знання про свої права та обов'язки як громадянина України		Загальний результат	
	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %
Високий	43,59	28,4	28,78	30,2	27,63	32,1	27,63	29,79
Середній	29,39	41,2	42,44	49,5	44,74	44,0	43,59	45,38
Початковий	27,02	30,4	38,78	20,3	27,63	23,9	28,78	24,83

Далі ми проводили діагностику за критерієм «відчуття приналежності до української нації», показниками якого були: ціннісне ставлення України, гордість за досягнення України; позитивне ставлення до традицій українського народу, державної мови, поцінування історії своєї сім'ї.

З отриманих даних бачимо, що – 36,05% учнів (КГ) індиферентно відносяться до історії України, 29,79% учнів майже не знають нічого про історію України в контрольній групі таких дітей. 36,05% учнів (ЕГ) загалом виявляють позитивне ставлення до історії України та 27,9% учнів (ЕГ) цінують історію своєї сім'ї. А 40,3% учнів (КГ) виявляють позитивне ставлення до історії своєї сім'ї, а 29,91% з опитаних учнів цінують історію своєї сім'ї.

В результаті діагностики другого показника критерію «бажання проявляти національно-культурну ідентичність» ми отримали наступні результати: гордість молодших школярів за досягнення України: 29,44% учнів (ЕГ) знають та пишаються досягненнями України; більша частина (39,6%) учнів не багато знають про досягнення України та 30,96% з опитаних не знають зовсім про досягнення України; 29,79% учнів (КГ) знають та пишаються досягненнями та культурними надбаннями України; 36,6% учнів (КГ) не багато знають про досягнення України та 33,61% учнів не знають про досягнення України.

Отже, у більшості молодших школярів як 37,99% учнів (ЕГ), так 38,97% учнів (КГ) не зовсім сформоване шанобливе ставлення до традицій українського народу, державної мови. В 31,5% учнів (ЕГ) позитивно ставляться до традицій українського народу, державної мови, як і 28,4% учнів (КГ). Байдуже ставиться до традицій українського народу, державної мови 30,51% учнів (ЕГ) та 32,63% учнів (КГ). У таблиці 2.2 подано узагальнені результати за другим критерієм сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи.

**Результати визначення рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів за критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність»
(констатувальний етап)**

Показник Рівень	Позитивне ставлення до традицій свого народу, державної мови		Гордість за досягнення країни		Ціннісне ставлення до родини, поцінування історії своєї сім'ї		Загальний результат	
	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %
Початковий	30,51	32,63	30,96	33,61	36,05	29,79	32,57	31,24
Середній	37,99	38,97	39,6	36,6	36,05	40,3	37,99	38,97
Високий	31,5	28,4	29,44	29,79	27,9	29,91	29,44	29,79

Аналіз рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів за критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність» показує, що у молодших школярів більше сформоване ціннісне ставлення до родини та її історії, ніж до традицій українського народу та духовних здобутків нації.

Загальні результати за цим критерієм показали наявність в 29,44% учнів (ЕГ) високого рівня, 37,99% учнів (ЕГ) середнього та 32,57% учнів (ЕК) початкового, та 29,79% учнів (КГ) високого рівня, 38,97% учнів (КГ) середнього рівня та 31,24% учнів (КГ) початкового рівня сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи.

Далі ми проводили діагностику за критерієм «*прояв національно-культурної ідентичності у поведінці*», показниками якого були: участь у збереженні національно-культурних традицій України; дотримання суспільно корисних правил та норм поведінки у різних видах діяльності.

Наведемо дані, що були отримані нами в результаті діагностики першого показника критерію «*прояв національно-культурної ідентичності у поведінці*»: участь у підтримки національно-культурних традицій: 28,8%

учнів (ЕГ) та 26,6% учнів (КГ) приймають активну участь у національно-культурних традиціях України, а 36,03% учнів (ЕГ) та 34,8 % учнів (КГ) не охоче приймають участь у національно-культурних традиціях України та не виявляють зацікавлення у національно-культурних традиціях України 35,17% учнів (ЕГ) та 38,6% учнів (КГ).

Ось результати, які ми отримали в результаті діагностики другого показника критерію «прояв національно-культурної ідентичності в поведінці»: Участь у колективних українських національно-культурних заходах України: 37,79% студентів (ЕГ) та 37,1% (КГ) неохоче, але дуже активно, беруть участь у національно-культурних заходах, відтворюють культурну спадщину українського народу (читання віршів, малювання символіки, спів національних пісень); 31,29% (ЕК) та 33,02% (ЗБ) охоче беруть участь у колективних національно-культурних заходах, втілюють національні почуття через відтворення культурної спадщини українського народу (читають вірші, малюють символіку, співають національні пісні); 30,92% студентів (ЕГ) та 29,88% студентів (КГ) відзначають відсутність бажання брати участь у національно-культурних заходах, втілювати патріотичні почуття через відтворення культурної спадщини народу України (читання віршів, малювання символіки, спів національних пісень).

Наведемо у таблиці 2.3 результати, що були отримані нами в результаті діагностики третього показника критерію «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці»: більша частина учнів початкової школи 39,6% (ЕГ) та 38,5% (КГ) інколи дотримуються суспільно корисних правил у різних видах діяльності. 26,2% учнів (ЕГ) та 27,6% учнів (КГ) не розуміють важливості дотримання суспільно корисних правил у різних видах.

Результати визначення рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів за критерієм «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці»

Показник / Рівень	Участь у народних і сімейних традиціях		Участь у колективних національно-культурних заходах		Дотримання суспільно корисних правил у різних видах діяльності		Загальний результат	
	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %	ЕГ %	КГ %
Початковий	35,17	38,6	30,92	29,88	26,2	27,6	30,92	31,27
Середній	36,03	34,8	37,79	37,1	39,6	38,5	37,79	37,1
Високий	28,8	26,6	31,29	33,02	34,2	33,9	31,29	31,63

Результати проведеної роботи визначення рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів за критерієм «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці» дають підстави стверджувати, що участь у народних і сімейних традиціях мають найменші результати високого рівня у 28,8% (ЕГ) та 26,6% (КГ) та найбільші результати низького рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи 35,17% учнів (ЕГ) та 38,6% учнів (КГ). Загальні показники цього критерію: високий рівень у 31,29% (ЕГ) та 31,63% (КГ), середній у 37,79% (ЕГ) та 37,1% (КГ), початковий у 30,92% (ЕГ) та 31,27% (КГ).

Аналіз отриманих даних за всіма показниками ми звели в одну таблицю 2.4 для того, щоб побачити загальний рівень сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у експериментальній (ЕГ) та контрольній (КГ) групах. Так в ЕГ та КГ приблизно однакові показники високого, середнього та низького рівнів за всіма критеріями. За критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичності» визначено найбільші показники низького рівня 32,57% (ЕГ) та 31,24% (КГ) групах. Найбільші показники середнього рівня сформованості

національно-культурної ідентичності групах встановлено 43,59% (ЕГ) та 45,38% (КГ) критерієм «уявлення про націю та патріотизм».

Таблиця 2.4

Узагальнені дані рівнів критерієм сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів

Рівень	Експериментальна група (ЕГ%)		Контрольна група (КГ%)	
	Кі-сть	%	Кі-сть	%
Початковий	34	30,6	35	30,97
Середній	44	39,6	42	39,52
Високий	33	29,8	32	29,51

Отримані результати щодо рівнів критерієм сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у ЕГ та КГ графічно представлено на рис. 2.1.

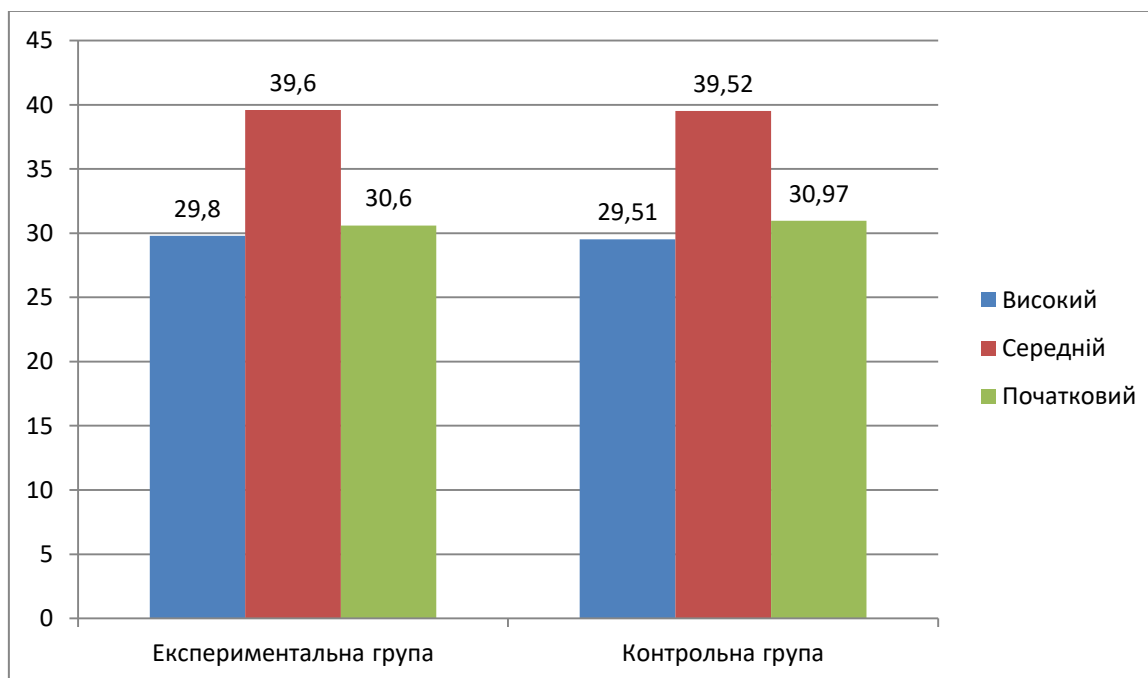

Рис. 2.1. Рівні критерієм сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів

Після проведеної діагностики рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів ми провели опитування вчителів та анкетування батьків.

Для реалізації завдань дослідної роботи за напрямом «особливості організації педагогічної взаємодії закладів освіти із сім'ями молодших школярів» було проведено опитування вчителів щодо взаємодії з батьками у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів. Нагадаємо, що метою опитування було з'ясування ставлення вчителів до проблеми формування національно-культурної ідентичності молодших школярів та їхнього бачення ролі в цьому процесі закладу освіти та сім'ї, наявного методичного арсеналу щодо забезпечення процесу формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи.

На питання: «Як Ви розумієте поняття «національно-культурна ідентичність» більшість (60%) вчителі відповіли, «що це виховання у дитини любові до України, відданості своєму народові»; 30% – визначили це поняття, як «процес вивчення побуту, звичаїв українського народу» та 10% – розуміють це, як «процес, за якого дитина вчиться любити та поважати все українське». На друге питання: «Про якого учня Ви скажете, що їй притаманна національно-культурна ідентичність?» 50% вчителів відповіли, що це учень, який знає культуру українського народу, її мову; 35% розуміють, що це учень, який проявляє активність на користь України; 15% визначають учня як, свідомого громадянина зі своїми правами та обов'язками. Одностайні були вчителі у відповіді на запитання: «Чи потрібна Вам науково-методична допомога у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів при взаємодії з родиною наших учнів?» 97% відповіли, що потрібна. На питання: «Серед різних напрямів виховання, скільки часу Ви б відвели на національно-патріотичне виховання?» 68% опитаних відповіли, що «стільки ж як і на фізичне, естетичне виховання та ін.»; 18% опитаних відповіли, що «відводили б на це більше часу» та 14% опитаних нічого не відповіли. На запитання: «Які

форми роботи щодо національно-патріотичного виховання Ви вважаєте ефективними?» більшість (61%) відповіли, що «класичні форми виховання є досить ефективними у процесі національно-патріотичного виховання (батьківські збори, морально-етичні бесіди)»; 39 % зазначили, що «хочеться використовувати інтерактивні форми взаємодії з батьками та учнями». На питання: «Чи вистачає Вам інформації для ефективної взаємодії з батьками щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів?» 52% відповіли, що «інформації вистачає, але її потрібно зібрати», 37 % зазначили, що «не відмовилися б від нового джерела інформації», 11% – відповіли «ні». На запитання: «Чи вважаєте Ви себе патріотом?» 35% відповіли «так», 25% – «ні», 40% – «не замислювалися над цим». І на запитання «Чи хотіли б Ви дізнатися більше про особливості формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи?» 70% відповіли «так», 30 % – «якщо потрібно».

Проаналізувавши результати проведеного опитування вчителів, нами було зроблено висновок, що більшість педагогів визнають важливість формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи; кожен з вчителів по-своєму розуміє поняття «формування національно-культурної ідентичності»; всі педагоги бажають, щоб батьки приймали участь у процесі формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи; більшість влаштовує використання стандартних форм взаємодії з батьками у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів, але частина наголосили на тому, що залюбки б використовували щось цікавіше. Цікавою виявилася відповідь вчителів щодо сформованості національно-культурної ідентичності у них, адже майже половина навіть не замислювалася над цим питанням. Переважна більшість педагогів хотіли б дізнатися цікаву інформацію щодо проблеми формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Для реалізації визначених завдань нашого дослідження за напрямом «визначення ставлення батьків до процесу формування національно-

культурної ідентичності молодших школярів та їхньої готовності до взаємодії із загальноосвітнім навчальним закладом у цьому напрямі та для виявлення зацікавленості батьків щодо формування у молодших школярів ґрунтовних знань про Україну», нами було проведено анкетування батьків.

Проаналізувавши отримані результати, нами було зроблено висновок, що майже половина батьків (45%) не вважають процес формування національно-культурної ідентичності особистості необхідною умовою для розвитку особистості їх дитини. На питання «Хто має займатися процесом формування національно-культурної ідентичності Вашої дитини?» 39% відповіли заклад освіти, 22 % – сім'я, 30% обрали заклад освіти та сім'ю та 9% відповіли ніхто.

На питання анкети «Чи слухає Ваша дитина вдома українські дитячі пісні, дивитися українські мультфільми? 50% батьків відповіла що не слідкують за тим, якою мовою дивиться мультфільми та слухає пісні дитина,; 24% батьків відповіли, що дитина інколи дивиться мультфільми українською та слухає таку музику; 19 % батьків зазначили, що самі включають українські мультфільми та музику дитині та 8 % – важко відповісти.

На питання «Чи відвідуєте Ви разом з дитиною, музеї, виставки?» 33% відповіли «так», 32% – «іноді, але дитині не дуже це цікаво», 15% – «не вважаю що це потрібним», 20% – зовсім не маю часу. Щодо питання «Як Ви проводите вільний час ?» ми отримали відповіді: «їдемо в гості до рідних» – 42%, «їдемо разом на природу» – 28%, «їдемо до парку» – 17%, «їдемо в гості до друзів» – 13%.

На питання «Як ви вважаєте, чи відіграють сімейні традиції важливу роль у вихованні Вашої дитини?» 41% батьків відповіли «так», 18% – «ні», 41% – «важко відповісти». Тим батькам, які відповіли «так», було поставлене ще одне запитання: «Які саме сімейні традиції впливають на формування Вашої дитини?». 100% відповіли, що спільне проведення часу. Цедозволяє зробити висновок, що батьки не обізнані із поняттям сімейні традиції.

Цікавими виявилися відповіді на запитання «Які традиції існують у Вашій родині?». 49% батьків відповіли, що збираючись всією сім'єю вдома на Різдво, Новий Рік, Великдень. 26% відповіли, що мають свої традиції, такі як: ввечері всі обов'язково вечеряють разом; якщо у когось є гарні новини, то обов'язково купується щось солодке, хтось кожен тиждень влаштовує перегляд фільму разом з обговоренням та ін. 25% відповіли, що не мають якихось спеціальних традицій.

На питання «Чи є у вашій родині сімейні традиції, яких ваша дитина не хоче дотримуватися?» 50%, батьків відповіли, що «ні», «так» – 20%, «не знаю» – 30%.

На питання «Чи залучаєте Ви дитину до участі у підготовці сімейних свят?» «так» – відповіли 40%, «інколи» – відповіли 35%, «не вважаю це потрібним» – відповіли 25%. На питання «Чи є у Вашої дитини свої обов'язки? «так» відповіли 90% (це нескладна допомога по дому, допомога у догляді за домашніми тваринами, допомога з меншою дитиною, допомога бабусі/дідусю, допомога у виборі продуктів харчування); «ні» без пояснень відповіли 10%.

На питання «Чи задоволені Ви тим, як організован процес формування національно-культурної ідентичності Вашої дитини в навчальному закладі»: так – 30%, напевно- 45%, ні – 25%. На питання «Чи вважаєте Ви себе патріотом України?» «так» – відповіли 35%, «ні» – відповіли 45%, «не замислювалися над цим» – відповіли 20%.

Проведене анкетування показало, що батьки перекладають відповідальність за формування національно-культурної ідентичності дитини на вчителя, при цьому не завжди визнають його авторитет. А вчителі хотіли б, щоб батьки приймали більш активну участь у процесі формування національно-культурної ідентичності їх дитини.

Отримані результати свідчать про необхідність цілеспрямованої роботи щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів та визначення та обґрунтування організаційно-педагогічні умови для

підвищення ефективності взаємодії батьків та вчителів у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Висновки до другого розділу

Проведений аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу розкрити сутність та особливості «національно-культурної ідентичності учнів початкової школи», визначити компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, діяльнісний), критерії («уявлення про національно-культурну ідентичність»; «бажання проявляти національно-культурну ідентичність»; «прояв національно-культурну ідентичність у поведінці») і показники сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї (уявлення про сутність національно-культурної ідентичності та його складники – любов до України, до людей; знання про національну символіку та державні свята; знання про українські народні й сімейні традиції, історичні події, видатних людей України; знання про свої права та обов'язки як громадянина України; почуття любові до України, до людей; ціннісне ставлення до української держави, поцінування історії своєї сім'ї; гордість за досягнення України; позитивне ставлення до традицій українського народу, державної мови; прояв любові до України, до людей; участь у народних і сімейних традиціях; участь у національно-патріотичних заходах; дотримання суспільно корисних правил у різних видах діяльності).

Пізнавальний компонент у структурі національно-культурної ідентичності учнів початкової школи характеризує знання про національно-культурну ідентичність України, національні символи, свята, традиції, історичні події, видатних діячів України відповідно до вікових особливостей молодших Школярів. Емоційно-ціннісна складова визначає ціннісне ставлення молодших школярів до національно-культурної ідентичності України, до українців; інтерес молодших школярів до національних традицій, гордість за досягнення своєї країни. Складова діяльності полягає у прояві

любіві до національно-культурної ідентичності України, до українців через вчинки і поведінку, а саме: збереження і відтворення традицій, дотримання суспільно корисних норм і правил поведінки в різних видах діяльності.

Схарактеризовано рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів (високий, середній, початковий), розроблено й апробовано діагностувальну методику визначення рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Програма експерименту (констатувальний етап) передбачала наступні етапи: визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів; з'ясування особливостей організації цілеспрямованої роботи закладів освіти із сім'ями молодших школярів; встановлення ставлення батьків до національно-культурної ідентичності та їхньої готовності до взаємодії із закладом її освіти у напрямі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що у більшості учнів виявлено середній рівень сформованості національно-культурної ідентичності– 39,6% учнів (ЕГ) і 39,52% (КГ); початковий рівень 30,6% учнів (ЕГ) і 30,97% учнів (КГ); високий рівень 29,8% учнів (ЕГ) і 29,51% учнів (КГ).

Проведене анкетування показало, що батьки перекладають відповідальність за формування національно-культурної ідентичності дитини на вчителя, при цьому не завжди визнають його авторитет. А вчителі хотіли б, щоб батьки приймали більш активну участь у процесі формування національно-культурної ідентичності їх дитини.

Отримані результати свідчать про необхідність цілеспрямованої роботи щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів та визначення та обґрунтування організаційно-педагогічні умови для підвищення ефективності взаємодії батьків та вчителів у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Матеріали другого розділу висвітлено у наступних публікаціях автора [129;130;174].

РОЗДІЛ 3.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ У ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

3.1. Організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи

Теоретичне вивчення проблеми взаємодії сім'ї та школи як чинника, формування національно-культурної ідентичності молодшого школяра. Визначення особливостей цього процесу в закладах освіти та результати діагностики рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів окреслили важливість та науково-методичну необхідність в обґрунтуванні організаційно-педагогічні умови забезпечення ефективності цього процесу.

Отже, для нашого дослідження важливим є визначення та з'ясування сутності словосполучення «організаційно-педагогічна умова».

У філософському словнику зазначається, що сукупність конкретних умов створює середовище для проходження певного процесу або явища, від якого залежить дія законів природи та суспільства [83, с.707].

У своєму дослідженні В. Шахрай зазначив, що результативність будь-якого соціального або природного процесу залежить від певних умов, причому педагогічні умови є обставинами, правилами, які формуються та встановлюються в результаті цілеспрямованої педагогічної діяльності [218, с. 255].

Ф. Ключова та А. Найна трактують педагогічні умови як «сукупність об'єктивних можливостей змісту, форми методів, прийомів, засобів педагогічного управління та матеріально-просторового середовища», які

забезпечують ефективно вирішення завдань, що ставляться перед педагогічним процесом [105, с. 148].

За О. Пехотою, «педагогічні умови – це система спеціально дібраних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, таких, що об'єктивно склалися чи суб'єктивно створені та є необхідні для досягнення конкретної педагогічної» [158, с. 67].

У своїй статті Л. Блажко зазначає, що організаційно-педагогічні умови – це сукупність факторів, що забезпечують організацію, регулювання і взаємодію предметів і явищ педагогічного процесу з метою досягнення поставленої мети [21].

Організаційно-педагогічні умови повинні передбачати сприятливі обставини, які забезпечують узгодженість взаємодії суб'єктів педагогічного процесу, що разом реалізують певну програму або мету. О. Єжова відзначає, що це дозволяє забезпечити упорядкованість та ефективність навчального процесу [68, с. 42].

Отже, організаційно-педагогічні умови детермінуються специфікою організації освітньо-виховного процесу закладу освіти, а організаційно-педагогічні умови батьківсько-виховательської взаємодії це необхідні обставини, за яких елементи виховного процесу впливають на процес формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Аналізуючи світовий досвід, ми спостерігаємо, що вчителі багатьох країн світу визнають, що налагоджені взаємини з батьками учнів початкових класів дозволяють їм краще пізнавати учнів та моральні основи сім'ї. Це дозволяє коригувати роботу з учнями, встановлювати більш довірливі стосунки, підвищувати авторитет вчителів в очах батьків, які переймаються довірою до школи, охоче йдуть на контакт, проявляють велику активність у моральному вихованні учнів. Якщо батьки не беруть участі у спілкуванні з учителями, то це створює проблеми швидше для них самих і їхніх дітей, ніж для школи. Цікаво, що вчителі розділяють батьків на три групи за участю в шкільному житті: активні, тобто які беруть участь у шкільному житті з

великим ентузіазмом; пасивні, тобто ті, які не контактують із школою та не виявляють ніякого інтересу до подій в ній; та ті, що беруть участь у шкільному житті час від часу, залежно від їхньої зайнятості та бажання. Причому батьки 2-ї та 3-ї групи явно переважають. Учителі єдині у своєму бажанні – підвищити активність батьків, подолати їх байдужість, зробити їх більш зацікавленими.

Незважаючи на те що необхідність об'єднання зусиль вчителів, батьків і адміністрації школи в процесі виховання і навчання дітей нікого не залишає байдужим, створення по-справжньому партнерських відносин викликає значні труднощі, найголовнішим з яких є брак вільного часу у батьків. Майже 89% працюючих батьків називають брак часу основною причиною, чому вони мало контактують зі своїми дітьми і не беруть участі в шкільному житті.

Україна розробляє та постійно удосконалює інтернет-платформу "Нова українська школа" (www.nus.inf.ua, www.nus.org.ua) для покращення навчання та забезпечення підтримки учнів, батьків та вчителів.

Платформа має на меті надавати інформаційну, методичну та консультативну підтримку вчителям та директорам шкіл, організовувати спільноти вчителів, проводити онлайн-курси та форуми, допомагати батькам у виборі школи та підтримувати їх у взаємодії з учителями. Платформа буде мати кілька комунікаційних порталів, зокрема:

- Учительська кімната – портал для надання інформаційної, методичної та консультативної підтримки вчителям та директорам шкіл, організації спільнот вчителів, проведення онлайн-курсів та форумів, підтримки в організації взаємодії вчителів з батьками тощо.
- Батьківський комітет/рада – портал для формування батьківських спільнот, підтримки їх комунікації, проведення опитувань та громадських обговорень щодо організації та змісту освітнього процесу, взаємодії батьківських спільнот з педагогами, підтримки батьків у правових, організаційних та методичних питаннях [64].

Дуже цікавим та дієвим методом взаємодії є Тиждень «відкритих уроків», на яких батьки можуть спостерігати за викладанням педагогів та навчанням своїх дітей. Адже, для школи, яка хоче розвиватися, дуже важливо, щоб батьки знали про те, що відбувається з їхніми дітьми, бачили, як працює вчитель. Відвідуванням батьками уроків можна допомогти їм краще зрозуміти особистість вчителя, що розкривається глибше за все на уроці. Крім того, батьки матимуть можливість побачити свою дитину з нового ракурсу і порівняти її з іншими учнями. Батьки, які відвідували "відкриті уроки", позитивно відгукувалися про таку можливість стати активними учасниками в освітньому процесі, а також допомогти вчителю в ролі асистента.

Тиждень «відкритих уроків» було запроваджено на базі школи, яка досліджується. Батьки що приймали участь в педагогічному експерименті 30 з 76 були присутні на Ранкових зустрічах, на уроках англійської мови, та на уроках «Я досліджую світ». Педагогічний дослід виявив, активну та жваву освітню діяльність учнів в даний період, високу дисципліну та організованість. Для батьків емоційний поштовх до співпраці та позитивне відношення до дітей.

На нашу думку, бажано в систему освіти нашої країни залучити досвід взаємодії сім'ї та школи, таких країн, як Фінляндія, Японія, Сполучені штати. Однією з організаційних форм взаємодії з батьками в цих країнах є індивідуальні зустрічі (консультації) з батьками за участю дитини, метою яких є планування індивідуальної навчальної траєкторії на рік, її корекція та аналіз результатів навчання.

Цікава взаємодія батьків зі школою полягає у волонтерстві батьків, як на уроках (інклюзивні класи, класи з дітьми, що потребують більшої уваги), так і у позакласній та поза навчальній діяльності (спільні екскурсії, відпочинки, гуртки під керівництвом батьків, спільні вечори та театри).

Дослідження підтверджують, що учні, чиї батьки беруть активну участь у діяльності школи, демонструють більшу дисциплінованість,

зацікавленість у вивченні складніших навчальних предметів та частіше продовжують свою освіту в університетах. Такі учні легше адаптуються до життя. Школи, які успішно співпрацюють з батьками, мають більше можливостей для розвитку, зокрема фінансування освітніх проєктів, запровадження різних програм навчання, виховання та професійної орієнтації, а також допомогу в організації навчального процесу, позакласної роботи, дозвілля та літнього відпочинку дітей [30].

Слід зазначити, що умови для ефективної взаємодії школи та сім'ї будуть забезпечені лише за умови, що: держава ініціює освітню політику партнерства на макрорівні (у законах, нормативних актах, наказах, фінансуванні, реалізації); педагогічна діяльність освітнього закладу спрямована на педагогічну взаємодію зі збереженням свободи особистості дитини, створенням позитивних зразків мислення, поведінки і взаємин з оточуючими, роботою педагога в напрямку розвитку дитячої творчості, створенням мотивації до творчого саморозвитку, безперервного професійного та особистісного розвитку педагога; сім'я (мікрорівень) докладє максимум зусиль для розвитку і саморозвитку дитини з урахуванням його індивідуальних якостей і особливостей (залучення дитини до цікавих занять, створення нерегульованих ситуацій, допомога і заохочення дитини до навчання). Узагальнення поглядів вчених щодо визначення та характеристики поняття «організаційно-педагогічні умови» ми визначили такі організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії та сім'ї:

1. Підвищення рівня професійної компетентності вчителів щодо формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії та сім'ї на демократичних засадах.
2. Спрямованість виховних зусиль школи і сім'ї на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи (зокрема, варто приділити увагу вивченню родоводу та підвищення етнічної складової виховання для дітей, які виховуються в

російськомовних сім'ях, акцентувати увагу дітей з україномовних сімей на важливості етнічної толерантності тощо).

3. Впровадження інноваційних та традиційних форм взаємодії педагогів та батьків, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи (проведення народних ігор, читання та обговорення казок, драматизацій за сюжетами народних казок, створення моментів успіху, дискусій і змагання, вирішення проблемних ситуацій тощо; забезпечення можливостей для прояву учнями усвідомлених знань і набутих якостей у поведінці, а саме: створення спеціальних ситуацій, що закріплюють уявлення дітей про себе як про українця, стимулюють їх до прояву етнічної ідентичності, а також до толерантності у ставленні до представників інших етнічних спільнот (за допомогою ігор, уявних ситуацій, тематичних малюнків тощо)).

Обґрунтуємо зміст реалізації кожної з визначених організаційно-педагогічних умов.

Перша організаційно-педагогічна умова – *підвищення професійної компетентності вчителів щодо формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії та сім'ї на демократичних засадах* забезпечується у процесі: забезпечення позитивної мотивації щодо формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії та сім'ї на демократичних засадах; забезпечення учителів початкової школи системою знань про особливості формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії школи та сім'ї та вмінь їх втілювати в освітньому процесі на демократичних засадах .

М. Савчин називає такі особистісні якості педагога, який здатний ефективно взаємодіяти в освітньому процесі: бачить у кожній дитині не об'єкт педагогічного впливу, а самостійну особистість, яка постійно розвивається, має право на самоствердження, самовираження і

самореалізацію; вміє жити в реальному світі, об'єктивно сприймає факти, долає власні психологічні захисти; зосереджується на сутнісній стороні педагогічної ситуації, її психологічні основи, здатний передбачати прямі і непрямі наслідки своїх рішень і дій, бачить цілісний сенс в розрізнених подіях; долає деструктивний вплив зовнішніх (організаційних, бюрократичних, формальних) факторів на розвиток власної особистості і взаємини з дітьми; несе особисту відповідальність за виникаючі педагогічні ситуації, визнає необхідність знати, що відбувається з дитиною і намагається йому допомогти; вміє дозувати ступінь втручання в особисте життя учнів, розрізняє проблеми, які необхідно вирішити дитині, і ті, які потребують його допомоги; вміє дозувати свою активність і оптимально розподіляти увагу на всіх дітей; здатний змінювати і змінювати навколишнє середовище; піклується про свій особистісний потенціал (фізичне і психічне здоров'я, моральний і духовний розвиток) [59, 352].

Підготовка вчителів до формування національно-культурної ідентичності учнів початкових класів у процесі взаємодії сім'ї та загальноосвітнього закладу передбачає, насамперед, усвідомлення педагогічними кадрами необхідності здійснення процесу формування національно-культурної ідентичності учнів початкових класів. У сучасних умовах розвитку нашої держави педагогу надзвичайно важливо усвідомлення педагогом необхідності інтеграції дітей у сучасне суспільство, засвоєння ними загальнолюдської системи цінностей, побудови ціннісного ставлення до світу, до себе та інших, до формування повноцінної, національно свідомої особистості – майбутнього громадянина України.

Педагог, повністю підготовлений до процесу формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи, володіє такими якостями: цілеспрямованість (управління роботою над конкретною метою – формуванням національно-культурної ідентичності учнів початкової школи в процесі взаємодії сім'ї і школи); самоконтроль і наполегливість (збереження самоконтролю в будь-якій ситуації); наполегливість (тривале підтримання

зусиль для досягнення мети, так як патріотичні почуття не з'являються самі по собі, це результат тривалого виховного впливу на людину); ініціативність (готовність і вміння педагога проявити творчий підхід до вирішення проблеми); цілеспрямованість (своєчасне прийняття продуманих рішень та їх оперативне виконання); самостійність (відносна незалежність від зовнішніх впливів); самокритичність (вміння помічати власні помилки і неправильні дії і бажання їх виправити); формується громадянська позиція особистості педагога і почуття відповідальності за її реалізацію в діях і вчинках.

Величезну роль у формуванні національно-культурної ідентичності учнів початкових класів в процесі взаємодії сім'ї з загальноосвітнім закладом відіграє громадянська позиція самого педагога, який безпосередньо спрямовує діяльність дітей і залучає їх до пізнання нашої країни, пропагуючи любов до неї. Пишаюся тим, що належу до українського народу. Найбільшою помилкою є формальний підхід до розуміння та реалізації змісту національно-патріотичного виховання дітей молодшого шкільного віку. Частина вчителів створює хороші музеї українського мистецтва, але недостатньо залучає молодших школярів та їхніх батьків до поповнення експонатів та їх розміщення, недостатньо мотивує учнів їх відвідувати, чітко регламентує часове перебування дітей та обмежує їхню практичну діяльність у музеї. Деякі люди вважають за краще такі важливі фактори, як сприйняття і трактування герба, прапора і гімну України. Незважаючи на актуальність дій обох, необхідно орієнтуватися на якісні позиції національно-патріотичного виховання: любов до Вітчизни, гордість за приналежність до українського народу, формування національної свідомості, гідності тощо. Інші віддають перевагу зовнішнім факторам, таким як вивчення і спів державного гімну України, краса особистих речей жовто-блакитними стрічками, але глибоку суть національно-патріотичного виховання залишають поза увагою і виховною роботою.

Безперечно, лише справжній патріотизм близького дорослого допоможе дитині зовнішні вияви національно-культурну ідентичність та

перетворити у внутрішнє ставлення це глибоке почуття національно-культурної ідентичності.

Педагог-патріот: знайомий з історією Батьківщини, побутом і побутом народу України; відчуває любов до своєї батьківщини (батьківщини, сім'ї, міста); шанує і цінує культурну спадщину українського народу; толерантно ставиться до представників інших народів, культур і традицій, батьків, сусідів, інших людей; Виховує в собі кращі якості українського менталітету – працьовитість, свободу, справедливість, доброту, чесність, дбайливе ставлення до природи.

Тобто підготовка педагога до формування національно-культурної самосвідомості учнів початкових класів в процесі взаємодії сім'ї з загальноосвітнім навчальним закладом включає, з одного боку, запас професійних знань, умінь і навичок (знання прав і обов'язків дітей, історії рідного міста, фауна і флора України, національні свята і традиції, національний одяг, види українського народного мистецтва тощо). З іншого боку, особистісні риси: переконання (сформована національна свідомість і самосвідомість), педагогічні вміння, інтереси, професійна пам'ять, мислення, увага, педагогічна спрямованість мислення, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, які забезпечують успішне здійснення виховної роботи в загальноосвітньому навчальному закладі.

Варто враховувати сформовану у вчителя національну самосвідомість, як один з показників готовності до формування національно-культурної ідентичності учнів початкових класів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Здійснюючи процес формування національно-культурної ідентичності молодших школярів в умовах загальноосвітнього навчального закладу, педагог також має вміти враховувати об'єктивні психологічні механізми розвитку мотиваційно-ціннісної сфери дітей молодшого шкільного віку: їх почуттів, потреб, переконань, ціннісних орієнтацій, рис характеру.

Актуальними для нашого дослідження стали праці С. Івах, де він зазначає умови, які «забезпечують ефективність взаємодії педагогів і батьків:

висока культура спілкування батьків та педагогів, доброзичливість, неупередженість у розв'язанні різних проблем, забезпечення мотивації взаємодії, актуальність та конкретність спільних завдань» [81, с. 63]. Ми також поділяємо його наукову думку з приводу того, що взаємодія являє собою спосіб організації спільної діяльності з родинами, що здійснюється на основі соціальної перцепції (міжособистісного порозуміння) за допомогою спілкування. Саме тому, для реалізації першої організаційно-педагогічної умови нами було підготовлено на впровадженню у роботу закладів освіти семінари-практикуми для вчителів. Розроблений комплекс програм для вчителів представлено наступними темами («Особливості спілкування та взаємодії з сучасними батьками», «Соціальні мережі як допоміжні платформи для взаємодії в аспекті формування національно-культурної ідентичності», «Вектори національно-культурної ідентичності молодших школярів»).

Перша педагогічна умова передбачає забезпечення позитивної мотивації вчителів щодо процесу формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи на демократичних засадах, та реалізовувалася за допомогою таких основних форм та методів: обговорення у формі диспуту «Чи може існувати школа на демократичних засадах?»; перегляд відео фрагментів уроків з демонструванням демократичного стилю спілкування вчителів з учнями у зарубіжних країнах; перегляд та аналіз картин мистецтва на громадянську тематику та демократичні відносини між особистостями; аналіз музичних творів композиторів епохи Просвітництва та сучасних митців.

Для цього на заняттях-тренінгах, увага вчителів акцентувалася на значущості провідних демократичних ціннісних орієнтацій для професійної діяльності учителів початкових класів; було створено сприятливий емоційно-психологічний клімат для того, щоб дати можливість вчителям вільно висловлювати свої судження і оцінки щодо різних суспільно-політичних подій, історичних подій, вчинків окремих особистостей та

персонажів; формулюванню власного бачення образу громадянина та місця цього образу у загальній картині вчительської професії.

Вчителям було запропоновано перегляд відео фрагментів уроків успішних вчителів-практиків, яким притаманне демократичне спілкування. Так, під час вивчення і узагальнення досвіду спілкування вчителів та учнів на демократичних засадах в зарубіжних країнах зверталася увага на те, як вчитель зустрічає зранку дітей, яким чином запрошує до класу, як організовано спілкування на килимку, яка атмосфера панує на уроці, яким способом заохочуються діти для власних висловів, як діти поведуть себе на уроці, які дії школярів знаходять підтримку у вчителя.

Отже, перегляд, аналіз та обговорення відео фрагментів спілкування учителя з учнями на демократичних засадах значно впливає на мотивацію учителів щодо формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи на демократичних засадах. Вчителі починають розуміти наскільки важлива роль демократичних ціннісних орієнтацій для вдосконалення їхньої професійної діяльності. Перелік запропонованих відео фрагментів з демонструванням демократичного стилю спілкування учителя з учнями: відкритий урок у німецькій школі DSKDeutscheSchuleKiew з пані Марайле Ферхьофен; фрагмент уроку англійської мови у школі ThinkGlobalLviv; ранкове коло на уроці у школі Єгипту Vis-britishn; ранкове коло у The American English and Art Akademy of Shanghai (американська академія); ранкове привітання з класним керівником в українській школі; ранкове коло у румунській школі «Prof.EmilPanaitescu».

Вчителям було запропоновано обговорення у формі диспуту «Чи може існувати школа на демократичних засадах?». З метою забезпечення позитивної мотивації щодо формування у студентів демократичних цінностей їм пропонувались для обговорення такі запитання: 1) Чи кожній людині властива потреба у демократичних діях і вчинках? 2) У чому виявляється демократична поведінка особистості? 3) Чим для вас є почуття особистої свободи? 4) Навіщо слід формувати в учнів демократичну

відповідальність і демократичний обов'язок? 5) Які наслідки може мати відсутність демократичного обов'язку і відповідальності в особистості для неї самої і для суспільства в якому вона існує? 6) Чи в кожній людині розвинена демократична совість? Чим вона відрізняється від моральної совісті на вашу думку?

У результаті диспуту у вчителів значно підвищився інтерес до втілення демократичних цінностей у педагогічну діяльність, їм було цікаво обговорювати дані проблеми та аналізувати їх.

На заняттях увага вчителів акцентувалася на значущості провідних демократичних ціннісних орієнтацій для професійної діяльності учителів початкових класів через: спостереження творів мистецтва, в яких втілено демократичні цінності. Увазі вчителів були представлені картини, у яких яскраво втілені демократичні цінності. Картина М. Пимоненка «Жертва фанатизму», у якій яскраво порушено право особистості вибору та віросповідання. На картині зображена молода єврейська дівчина в розірваній сорочці, яка одружившись змінила віру. Вона стоїть, рятуючись від розлюченого натовпу своїх односельців, притулившись до огорожі, намагається врятувати на шиї хрест.

Картина І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану», на якій зображено запорожців, які пишуть письмо султанові. Аналізуючи даний твір мистецтва було сконцентровано увагу на яскравий приклад демонстрації демократичної цінності, як рівності людей у правах. Це втілено живописцем у картині розкутими поглядами козаків, які займали різний статус у загоні, манерою їхньої поведінки між собою. Все це підсилює саме демократичність стилю їхнього спілкування.

Втілення ідеї Французької революції, яка зокрема проголошувала вперше демократичні цінності в історії людства такі як «Свобода», «Рівність», «Братерство» яскраво втілено у картині відомого французького художника Е. Делакруа «Свобода на барикадах». Жінка, зображена в центрі картини, має втілювати свободу, яка веде за собою людей через тіла

загиблих. Вона також тримає прапор-триколон Французької революції в одній руці і рушницю в іншій.

Ще вчителям було запропоновано проаналізувати різні світлини, на яких зображені демократичні відносини дітей з учителем; аналіз музичних та творів композиторів епохи Просвітництва і сучасних митців, що висвітлювали революцію Гідності; музичні твори, які формують в особистості визначені демократичні якості (вчителі прослуховували «Ода до радості», яка є сучасним Гімном Євросоюзу та одночасно є фіналом симфонії № 9 Л. Бетховена на слова Шиллера та аналізували дану композицію). У формі бесіди вчителі повинні були охарактеризувати Гімн Євросоюзу та обговорити, які демократичні якості несе дана композиція. У ході обговорення були висунуті такі запитання: На скільки глибоко у музичному творі прослідковується лінія патріотизму? Чи ви згодні з тим, що дана композиція формує в особистості поваги до культури, історії?

На опрацювання вчителям було задано ще один музичний твір, Гімн Франції. Аналізуючи пісню студенти, обмінювалися враженнями, емоціями від почутого та обговорювали, які демократичні цінності відображені у пісні.

На опрацювання вчителям було задано Есе «Демократичний вчитель». До уваги вчителів був представлена модельна навчальна програма для 1 класу, навчальний тиждень «Мої друзі». На основі цього для студентів було задане завдання проаналізувати модельну програму та висловити свої міркування у вигляді твору-есе. У своїх роздумах вони мали підняти такі запитання: Якими знання повинен бути наділений демократичний вчитель? Які вміння повинні бути присутні у демократичного вчителя? Як ви думаєте, чи впливає уміння здійснювати демократичне виховання школярів на професійну особистість вчителя?

На опрацювання вчителям було задано діалог «Демократичні відносини між учителем та учнем». Викладач моделює проблемні ситуації із життя учнів та учителя, наприклад, у першій ситуації школяр на уроці, коли

вчитель його не викликав до дошки, образився і не контактував до кінця уроку.

Друга ситуація розповідає про те, що вчитель грубо і не надав цьому значної уваги, відповів учневі на його запитання: «Коли ми будемо дивитися мультфільм?» Завданням було обговорити дані ситуації, порівняти їх, проаналізувати дії вчителя, усвідомити причини такого зв'язку між педагогом та учнем. Обговорення проходило на основі таких запитань: Чи правильно вчинив вчитель? Чи володіє вчитель знаннями про демократичні ціннісні орієнтації? Чи вміє вчитель відкрито демонструвати власні демократичні цінності та втілювати їх в освітній процес?

Після обговорення вчителі поділилися на пари та мали завдання змоделювати демократичний діалог між учителем та учнем, побудований на засадах взаємоповаги та взаєморозуміння.

Отже, цей метод дозволяє вчителям початкової школи поглибити свої знання про демократичні відносини між учителем та учнем, а також навчитися застосовувати їх у навчальному середовищі.

Для ефективного управління процесом формування демократичних ціннісних орієнтацій учителів початкових у процесі професійної підготовки відводиться особистості викладача як професійно компетентній особистості зі сформованими демократичними ціннісними орієнтаціями.

Отже, слід зазначити, що демократичні ціннісні орієнтації особистості визначаються як прийняті й усвідомлені цінності, що обумовлюють вибір нею певного типу поведінки, вчинку, способу життєдіяльності.

Другою організаційно-педагогічною умовою нами було визначено *спрямованість виховних зусиль школи і сім'ї на забезпечення процесу формування національно-культурної ідентичності молодших школярів* (зокрема, варто приділити увагу вивченню родоводу та підвищення етнічної складової у процесі виховання дітей молодшого шкільного віку, які виховуються в російськомовних сім'ях, акцентувати увагу дітей з україномовних сімей на важливості етнічної толерантності тощо).

Ми вважаємо, що взаємодія є ключовим фактором узгодження інтересів дитини, дій установи та сім'ї як суб'єктів виховання. Це передбачає активне залучення батьків до освітнього процесу та надання допомоги педагогічному колективу закладу. Взаємодія сім'ї і школи в освітньому процесі дозволяє формувати індивідуальність, активізувати творчий потенціал не тільки у учнів, а й у вчителів і батьків. Тому ми вважаємо, що взаємодія є необхідним елементом успішного освітнього процесу та його ефективності.

У працях О. Матвієнко та О. Чекан ми знайшли цікаві думки про виховання дітей. О. Матвієнко акцентує увагу вчителів на переорієнтації уваги батьків з інтелектуального розвитку дитини на моральний, щоб формувати базові якості особистості. З свого боку, О. Чекан вбачає надважливість орієнтування дітей на творення, творчу працю та працю взагалі, щоб вони зрозуміли, що ніщо не виникає без зусиль. Обидві авторки погоджуються, що молодший шкільний вік є сенситивним для виховання поваги до Батьківщини, традицій та культури.

Перший етап «мотиваційний» (вивчення вчителями власних мотивів, визначення власного рівня знань з питань патріотизму та патріотичного виховання). На цьому етапі була проведена лекція *«Патріотизм – нагальна потреба України»*. Лекція мала на меті ознайомити учасників з теоретичними матеріалами щодо національно-патріотичного виховання, узгодити розуміння засадничих понять та актуалізувати досвід роботи в межах цієї тематики. Починаючи зі свого вступного слова, провідний викладач підкреслив важливість того, щоб діти усвідомлювали глибинний зміст понять «Україна» та «патріотизм» і розуміли їх не лише розумом, але й серцем. Для досягнення цієї мети, необхідно не лише усвідомити теоретичні витoki цих понять, але й враховувати духовний та моральний клімат суспільства, його історичне коріння та роль патріотизму в складних історичних умовах.

У ході лекції було проведено інтерактивні вправи, в яких учасники мали змогу ознайомитись з результатами аналітичних досліджень та характеристиками складових поняття патріотизму. Також було акцентовано увагу на стратегічних орієнтирах процесу формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

У межах лекції була проведена групова педагогічна рефлексія на тему «Нові акценти національно-патріотичного виховання». Під час неї було зазначено, що патріотизм повинен стати пріоритетним ціннісним орієнтиром навчально-виховного процесу та пронизувати всі сфери суспільного життя. Він повинен перетворитися на наскрізну ідею та загальну мету. Основою програми виховання патріотизму є його складові: любов до Батьківщини, народу, родини, діяльна відданість, моральна стійкість, готовність до самопожертви та власна гідність.

Виховання патріотизму має високий пріоритет в Україні. Головною метою є формування переконань у дітей, що сила нашої країни полягає в єдності громадян, яка допомагає зберегти і зміцнити Україну. Щоб досягти цієї мети, необхідно вчити українців жити в повазі, солідарності та толерантності.

Після лекції ми запропонували вчителям коротко висловити свої міркування щодо отриманої інформації. Більшість вчителів погоджувалися, що національно-патріотичне виховання має стати пріоритетним ціннісним орієнтиром освітнього процесу.

Була проведена година спілкування *«Патріотичне виховання: актуальність, шляхи та методи реалізації»* з метою викликати у вчителів почуття необхідності патріотичного виховання молодших школярів. На жаль, значна частина вчителів не достатньо обізнані з шляхами та методами патріотичного виховання молодших школярів. Серед варіантів, вони називали «бесіди», «екскурсії», «свята», забуваючи про виготовлення фото колажів з учнями, виставки дитячих малюнків, родинні спортивні розваги, творчі вечори тощо.

Також була проведена спеціально – організована дискусія на *тему «Я – патріот своєї Батьківщини»* з метою привернення уваги вчителів до глибокого осмислення героїчної історії України та рідного краю, розвитку у них прагнення бути свідомим громадянином України. Кожен вчитель готував запитання для обговорення, продумував свій виступ.

В процесі першого етапу формувального експерименту суттєвим було створення ситуацій, в яких виникала потреба у відстоюванні своєї думки щодо патріотизму та національно-патріотичного виховання. В процесі дискусії у вчителів починає складатися власна думка щодо їх рівня знань, умінь і навичок формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; зміцнюється внутрішня позиція, національна самооцінка; з'являється здатність до утвердження власних переконань щодо свого народу, своєї держави, представників інших національностей. Загалом відбувається зміна поглядів на свою громадянську позицію, виникає переконаність у необхідності власної праці в розбудові демократичної Української держави та ствердженні української нації.

За нашими спостереженнями, переважна більшість вчителів (63,6%) виявляли інтерес до обговорень питань формування національно-культурної ідентичності молодших школярів. Деякі вчителі виступали на дискусії, одягнені в національний одяг чи його окремі елементи, що свідчило про емоційне ставлення до теми дискусії.

– *Другий етап «інформаційний»* (включає в себе надання вчителям знань про національні особливості свого народу, його історію, національну символіку, національні цінності та інтереси Української держави, національні ідеали, видатних людей та їх історичний внесок у вітчизняний і світовий розвиток суспільства, а також про мову, традиції, звичаї, обряди, культуру рідного народу).

З метою підвищення рівня знань про державну символіку була проведена консультація на *тему «Знати і поважати Герб своєї Вітчизни, Прапор, Гімн»*, в ході якої прослуховували Гімн України, надавали вчителям

цікаві факти про державну символіку України: «У Постанові ВР N2067-ХІІ йдеться: «Затвердити Державним прапором України національний прапор, який являє собою прямокутне полотнище, що складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої – синього кольору, нижньої – жовтого кольору, із співвідношенням ширини прапора до його довжини 2:3». У консультації йшлося й про Герб України: «Одні вважають, що тризуб – це об'єднання трьох природних стихій – повітря, води і землі, інші – що це знаряддя праці, яким люди обробляли землю, полювали на звірів, ловили рибу. Народне розшифрування нашого Герба означає « воля».

На інформаційному етапі системи підготовки вчителів була проведена тематична бесіда *«Конституція України – основний закон»*. Поставленою метою було дати уявлення вчителів про основні статті конституції України, формувати поважне ставлення до Конституції та неухильне дотримання її законів.

Всі педагоги погоджувалися, що вони є громадянами нашої країни, шанують закони України, навіть ті, котрі дали неправильні відповіді в анкетуванні щодо Конституції України.

З вчителями також була проведена лекція *«Права та обов'язки учнів як громадян України»*, так як вони ознайомлюють учнів з їхніми правами і обов'язками у процесі формування національно-культурної ідентичності. Реалізація таких завдань потребує від самих вихователів розуміння поняття «право» та «обов'язок», уміння їх диференціювати; готовності підтримати дитину молодшого шкільного віку в бажанні задовольнити свої права та виконувати обов'язки на практиці тощо. Однак сучасний підхід у підготовці вчителів до вирішення проблем, пов'язаних із формуванням у дітей молодшого шкільного віку ціннісного ставлення до своїх прав та обов'язків, потребує подальшої конкретизації. Отож була проведена лекція, аби розширити знання вчителів: «Дитиною вважається людина віком до вісімнадцяти років. З вісімнадцяти років людина вважається дорослим. У дітей, як і дорослих, є свої права і обов'язки. Права – це встановлені та

охоронювані державою норми і правила. Права дитини – це ті права і свободи, якими повинен володіти кожен дитина незалежно від будь-яких відмінностей: раси, статі, мови, релігії, місця народження, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Обов'язки – це певне коло дій, обов'язкових для виконання».

Цікавим було проведення лекції на тему *«Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020–2025 роки»*. В ході лекції було підкреслено тлумачення понять «патріотизм», «складники патріотизму».

Третій етап «Діяльнісний» (відбувається побудова образу справжнього вчителя – патріота та проектування цього образу в практичну діяльність). На цьому етапі ми спрямовували підготовку вчителів на формування серйозності їхніх намірів по відношенню до роботи з формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку, віру по відношенню до досягнення мети, готовність діяти в заданому напрямі, цілеспрямованість.

В роботі була використана консультація на тему *«Правила процесу формування національно-культурної ідентичності молодших школярів»*.

В рамках заходу, який був спрямований на закріплення в учасників розуміння характерних рис і якостей людини, яку можна назвати патріотично налаштованим громадянином, проводилася робота в групах. Вчителям запропонували взяти участь у вправі «Портрет людини-патріота», під час якої вони об'єднались у дві підгрупи та мали створити колективний портрет людини з рисами та якостями патріота-громадянина. Спочатку кожна підгрупа визначала, які саме якості мають бути притаманні людині-патріоту, а потім створювала портрет такої людини з будь-яких підручних матеріалів. Після закінчення роботи підгрупи презентували свої портрети перед всіма учасниками.

В результаті якості, виявлені групами, були зачитані вголос, і був зроблений висновок, що у кожного є багато загальних уявлень про людину-

патріота, сформованих на основі розуміння сенсу цього поняття і обговорення складових патріотизму. Вчителі вказували на такі якості, як «народжений в Україні», «готовий захищати інтереси України», «відповідальний», «поважає свою державу», «толерантний», «сміливий», «комунікабельний» та інші.

Наприкінці заходу, для активізації готовності допомагати дітям реалізовувати суспільно значущу діяльність в житті як прояв її патріотичної позиції, було проведено вікторину на тему «Участь у житті суспільства як вияв національно-культурної ідентичності». Учасникам вікторини пропонували запитання, а за правильні відповіді вони отримували символічні винагороди. Серед запитань були такі: «У якій діяльності може реалізовуватися право дітей на участь у житті суспільства?», «З якого віку дитина може бути членом дитячої громадської організації?», «Які дитячі громадські організації мають досвід патріотичних дій, патріотичного виховання?» та інші.

Останньою формою роботи з вчителями у нашій системі підготовки до формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку у процесі взаємодії сім'ї та школи було проведення індивідуальної роботи під назвою «Кроки моєї участі». Метою роботи було стимулювання учасників до проектування та планування власних патріотичних дій в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Учасники мали змогу отримати інформацію щодо формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку, а також актуалізувати її, спланувавши п'ять своїх основних дій для підвищення ефективності процесу формування національно-культурної ідентичності дітей. Вчителі обговорювали отримані відповіді та презентували їх у великому колі. Серед запропонованих варіантів були більш різноманітні форми роботи з формування національно-культурної ідентичності дітей, детальніше вивчення історії рідного краю та інші.

Під час семінарів-практикумів учасники виконували різні вправи та практичні завдання, які допомагали їм отримувати нові знання та розширювати свій світогляд. Завдання «Святковий календар» допомагало поглибити знання вчителів про народні календарні свята та розширювати їх світогляд щодо їх походжень. Педагоги демонстрували захоплення та позитивні емоції з приводу отримання цікавої інформації та вказували на корисний педагогічний досвід щодо різновиду інтерактивної взаємодії у процесі надання та отримання актуальної інформації.

Організатори семінару-практикуму надали учасникам можливість взаємодіяти та обмінюватися своїми ідеями та досвідом, що сприяло більш ефективній роботі учасників та досягненню поставлених цілей.

Під час семінару-практикуму на тему «Абетка батьківщинознавства» ми займалися вправою «Сім'я від «А» до «Я», яка дозволила нам з'ясувати сутність понять, таких як національно-культурної ідентичності, патріотизм, патріотична сім'я, патріотично виховані діти молодшого шкільного віку, а також визначити чинники розвитку сім'ї та фази її життєвого циклу.

Під час завдання «Батьки, з якими я працюю, відповідно формують національно-культурну ідентичність дітей молодшого шкільного віку...» вчителі надали досить різні відповіді, що свідчить про нагальну потребу у налагодженні взаємодії між вчителями та батьками, як зауважував В. Сухомлинський: «Патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить людина, яка формується» [200, с. 131].

Семінар-практикум включав у себе обговорення теми життєвого циклу сім'ї, особливості історій життя сімей, динаміки, яка відображає періоди сімейного життя, їх характерні ознаки. Зокрема, була обговорена типізація сімей в залежності від ставлення до України. Знання типів сімей, щодо патріотичного виховання, є важливим для вчителів, щоб зрозуміти причини певного відношення молодших школярів до патріотизму та налагодження взаємодії з батьками. Різні типи сімей, які відрізняються своїм ставленням до

патріотизму, включають байдужий тип, політично зорієнтований тип, опозиційний тип, патріотично-нав'язливий тип, патріотичний песимістичний тип та патріотичний оптимістичний тип. Тільки патріотичний оптимістичний тип сім'ї поєднує виховання патріотизму з сучасним та національним досвідом, знайомлячи дітей з історією та життям світу, країни, рідного міста чи села. В такій родині виховують любов до рідного краю, що позитивно впливає на формування патріотичних цінностей. Учасники семінару-практикуму, спрямованого на з'ясування сутності взаємодії вчителів з батьками у пошуку дієвих ігрових вправ та завдань, виконували завдання «Моя родина» та грали в «Хто це?», що деталізувало соціальне значення родини та розвивало здатність до співпраці з батьками. Казки були визнані як важливий виховний метод у роботі з дітьми молодшого шкільного віку.

Для вчителів ми підготували таке завдання: для детального ознайомлення пропонували картки із зазначенням фрагментів українських народних казок, а також – аркуші паперу. Кожен з учасників мав обрати одну казку та зафіксувати способи її застосування в освітній роботі з молодшими (однієї казки упродовж тижня) відповідно національно-патріотичного виховання.

Ще одним прикладом у відповідях педагогів була українська народна казка «Півник та двоє мишенят». Вчителям пропонували також упродовж тижня опрацьовувати разом з дітьми цю казку, розкриваючи щодня певні питання патріотичного напрямку (спільна праця на рідній Батьківщині задля добробуту усієї сім'ї, родини, країни; цінність мови та мовлення для кожної людини; ознайомлення дітей з процесом вирощування зернових культур; дослідження технології виробництва хліба тощо). Спонукаючи вчителів до активного пошуку форм і методів взаємодії з батьками, ми запропонували їм анкету, що складалася з 7 питань. Так наприклад, одним з питань було наступне: «Як часто Ви використовуєте буктрейлер для ефективної взаємодії з батьками?». Серед запропонованих варіантів вибір вчителів був наступним: «раз або декілька разів на місяць» – такий варіант відповіді не був обраний

учасниками взагалі; варіант «не маю з цього приводу інформації» – було зазначено у відповідях 5 вчителів (27,8%); відповідь «якщо знатиму про те, що це таке, тоді обов'язково запропоную і їй батькам, бо я зацікавлена у якісній виховній роботі» – вказали 13 вчителів (72,2%).

Також було питання і з приводу ефективності застосування «Буккросингу» як форми взаємодії з батьками. Отримані відповіді на це питання ми розподілили наступним чином: «вперше чую про таку форму взаємодії з батьками» – відповіли 3 вчителі (16,6%); «цікава назва, треба дізнатися, що це таке» – відповіли 6 вчителів (33,4%); «процес обміну книжками або додатковими інформаційно-пізнавальними ресурсами ми іноді проводимо» – відповіли 9 вчителів (50%).

Після проведення анкетування було обговорено, на що може спиратися взаємодія між батьками та вчителями, особливо в контексті формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. Сучасні діти молодшого шкільного віку віддають перевагу перегляду тих мультфільмів, які не всі вчителі мали можливість побачити. Ми вважаємо, що першочерговим завданням для педагогів має бути чітке орієнтування в сучасній мультиплікаційній індустрії для якісної організації та проведення виховних заходів. Для усвідомлення важливості цього питання з вчителями було проведено вправу «У країні Мультляндії». Мета вправи полягала в аналізі сучасних мультфільмів та з'ясуванні можливих способів їх використання для формування у дітей уявлення про сім'ю, родину та Батьківщину (кожен учасник мав вказати три способи). Серед названих прикладів були такі: «Фіксикі», «Смішарики», «Три коти» тощо, а серед способів використання мультиплікаційних героїв вихователі вказали такі: «Герої переплутали свої мультфільми» – де б дітям запропонували врятувати героїв, повернувши їх до своїх сімей, бо саме сім'я є першою і важливою Батьківщиною, де її люблять та пишаться; «Фіксикі і державні символи України» – для цього дітей рекомендували поділити на 5 команд, кожна з яких представляла свого героя (Сімка, Кусачка, Папус, Мася та Дім-Дімич), який потребує їх допомоги у розпізнанні державної символіки.

Під час семінару-практикуму учасники обговорили різні теми та методи дослідження користувачів, обговорили, як ефективно оцінювати відгуки користувачів та підготували документ із методами дослідження користувачів. Вони обговорили важливість розуміння потреб користувачів та запланували наступний дзвінок для подальшого обговорення відгуків користувачів.

Після семінару-практикуму вчителі отримали завдання розробити буктрейлер патріотичного змісту та розповсюдити його у вайбер-групі батьків, з якими вони взаємодіють. Було підкреслено, що важливо збирати зворотний зв'язок, щоб проаналізувати ефективність взаємодії та окреслити шляхи майбутньої співпраці вчителів і батьків у питаннях формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Усі вчителі успішно впоралися з завданням та підготували цікаві ідеї. У коментарях батьків, з якими ознайомили педагоги, було вказано на доречність такої інформації, зручність у сприйманні та особисту зацікавленість у запропонованих варіантах. Наприклад, у буктрейлері одного з вчителів було презентовано патріотичний мультфільм від анімаційної студії «Мультяшка» під назвою «Слово української дитини», що триває 2,5 хвилини. Автор рекомендує переглянути цей мультфільм батькам разом з дітьми, маючи поруч пластилін, адже дитина обов'язково виявлятиме бажання і самостійно щось створити. Ще один приклад – буктрейлер про мультфільм «Курча». Автор підкреслив актуальність даного мультфільму при вивченні природи рідного краю та свійських тварин. В рамках перегляду можна пригадати українські казки та додати загадки відповідної тематики.

Серед представлених буктрейлерів були такі: «Українське козацтво для маленьких патріотів» (автор О. Зав'язкин, 2016 р.) – ілюстроване видання зі стислим описом цікавих історичних подій; «Зварю тобі борщику» (автор З. Мензатюк, 2012) – це ілюстрована книга казок, що знайомить дітей дошкільного віку з українськими стравами: борщем, варениками, млинцями тощо; «Незламні мураші» (автор Л. Ніцой, 2017 р.) – це патріотична казка

про мурашиний народ, на який напали сусідні мурахи. Проте мурашиний народ, на який здійснено напад, згуртувався, переміг і вигнав загарбників зі своєї землі; «Казки про богатирів» (видавництво Septima, 2010 р.) тощо.

Отже, в обговоренні даної форми взаємодії вчителі виловили своє задоволення, розповіли про те, як із захопленням вони добирали матеріали, як знімали свій буктрейлер, відзначивши це як цікаву форму їхньої взаємодії з батьками.

У працях М. Гриневич детально надано характеристику квестів, зазначено, що квест (в перекладі з англ. quest – пошуки) – це є одним з основних жанрів ігор, що вимагають від гравця розв'язання розумових завдань для просування за сюжетом [53, с. 153-155]. Для нашого дослідження вважаємо вдалим залучити батьків, які добре знають свої дітей, їх інтереси та уподобання, до спільної розробки квесту патріотичної тематики. Це дозволить здійснювати цілеспрямований пошук, що може бути пов'язаний із пригодою певного героя та вимагати від учасників (і дітей, і їх батьків) виконання завдань. До найбільш уживаних видів квестів належать наступні: лінійний (поступове розв'язання завдань, коли гравці рухаються за задалегіть спланованим маршрутом); штурмовий (коли гравці отримують завдання, підказки до його виконання, але спосіб розв'язання та маршрут обирають самостійно); коловий (маршрут побудований у формі кола) [186, с. 168-171].

З приводу сторітелінгу, то, наприклад, у своїх публікаціях Н. Гарбузова пропонує використовувати п'ять основних сюжетів, що можна змінювати у процесі роботи [44].

З метою впровадження другої організаційно-педагогічної умови, яка передбачала активну взаємодію з батьками, ми залучили батьків та вчителів для розробки та впровадження комплексу ігрових вправ «Україна – моя країна» для дітей молодшого шкільного віку. Для цього спочатку необхідно було визначити цільову аудиторію: враховуючи вік, інтереси та стиль гри, ми розробили комплекс ігор, які сприяють формуванню національно-культурної

ідентичності учнів. Основу ігрового комплексу складає цінність творення, творчої праці та праці взагалі.

При розробці вправ ми залучали батьків, пропонували їм індивідуальні ідеї, які вони активно доповнювали і розвивали. Співпраця з батьками та вчителями була необхідною умовою для успішної реалізації цієї організаційно-педагогічної умови. Серед вправ, розроблених і виконуваних для дітей, було багато таких, в яких важливий приклад дорослих, адже він засвоюється набагато раніше будь-яких знань.

Структура ігрового комплексу для дітей молодшого шкільного віку складається з п'яти компонентів: «Державні народні символи», «Історія в особах і подіях», «Права та обов'язки маленького українця», «Свята і традиції в родині» та «Українське народне мистецтво». Реалізація ігрового комплексу здійснювалася двічі на тиждень протягом двох місяців. Щоп'ятниці ми спілкувалися з вчителями, дітьми та їхніми батьками про їхні враження від такої взаємодії. Крім того, педагоги за власною ініціативою надіслали фото у батьківську групу Viber.

Наведемо опис проведення гри «Маленькі українці подорожують рідним краєм». Мета полягає у закріпленні знань дітей про їх рідний край, міста та містечка області, визначні пам'ятки; розвитку пам'яті, мислення, зв'язного мовлення, вихованні патріотичного почуття через активізацію позитивного ставлення до рідного краю. Перед початком гри ми просили батьків підготувати по 2-3 фото дітей на фоні місцевих будівель або пам'яток.

Ця гра заснована на методі сторітеллінгу – мистецтві сторітеллінгу, методі, який використовується для мотивації дітей до навчальної діяльності (цінність полягає в тому, що він не коштує і може бути використаний де завгодно і коли завгодно). В ході цієї гри нам вдалося з самого початку привернути увагу дітей і утримати їх протягом всієї історії. Дивлячись на емоції дітей, можна було побачити їх симпатію до героя і їх інтерес до основної ідеї історії. Також ми подбали про те, щоб імпровізовані історії

викликали у дітей великий інтерес, розвивали уяву і логіку, мотивували до подальшої пізнавальної діяльності.

Розробляючи цю гру, ми врахували ідеї К. Крутій та Л. Зданевич щодо правильної організації сторітелінгу з дітьми дошкільного віку, а саме: спонтанність розповіді (2-3 хвилини) про цікавий або комічний момент з життя персонажа; яскравий та добре знайомий дітям персонаж; наявність 3 ключових запитань для отримання відповіді наприкінці історії; емоційна розповідь для наближення дітей до їх власного життєвого досвіду (участь дітей у подіях, що відбуваються з персонажем); не перевантаження розповідь зайвими ілюстраціями та деталями; поява особливих обставин (хтось або щось зникає; потреба у порятунку, визволенні тощо), герою залишає домівку та вирушає на зустріч пригодам; перемога героя – це обов'язкове завершення історії; залучення дітей до формування моралі/висновку історії [121, с. 2].

Ми обрали класичний варіант сторітелінгу для нашої гри. Він має наступну структуру: головний герой – ціль – перепони на шляху до цілі – подолання проблеми – результат. Надамо опис гри: вчитель повідомляє учням про те, що вранці, коли прийшла на роботу, помітила, що біля дверей хтось стоїть. Коли вона підійшла ближче, то побачила Мирончика (лялька-хлопчик в українському одязі). Він дуже сумував та просився до нас, от я його і запросила. Давайте привітаємося з ним. Учні з уважністю розглядали гостя, передавали ляльку один одному. Учні самі виявили інтерес до листа, що був у руках Мирончика та попросили вчителя прочитати його. У листі було повідомлення про історію їх міста, про цікаві пам'ятки регіону. Але, читаючи листа, вчитель звертається до Мирончика з питанням «Мирончику, а де ж продовження історії, адже лист пошкоджений?». Ніби, отримавши відповідь, вчитель повідомляє учням сумну історію про те, як другий аркуш листа поцупив Вітерець. Для того, щоб мати змогу дізнатися повну історію про місто, потрібно усім разом відшукати його.

Під час «пошукових дій» ми пропонували учням відгадати загадки, зібрати карту-пазл рідного краю, переглянути принесені батьками фото-

матеріали та згадати, де вони були і з ким (ми мали змогу допомогати дітям у їх розповіді, адже батьки додали інформації з приводу фотоматеріалів учнів). Виконання цих завдань дозволило нам зустрітися з Вітерцем, що був вражений такими здібностями дітей та їх дружніми відносинами і тому погодився віддати другу частину листа Мирончика. Отже, ми завершили читання цікавої історії про наше місто. Ми отримали задоволення під час спостереження та участі у грі. Вчитель у ролі оповідача доречно варіював голосом, адже розповідь тихим голосом або пошепки дозволяє маленьким слухачам уважно сприймати сюжет, співпереживати з героями та їх емоціями.

Батьки запропонували такі станції та завдання: «Я зростаю» – команди виконують завдання у своїй групі, розглядаючи тематично оформлені полиці – завдання: вчитель роздає дітям зображення родинного дерева і пропонує учням розповісти про свою родину; «Співаю я і вся моя сім'я» – завдання має виконуватися у музичній залі закладу – кожна дитина має пригадати будь-яку пісню, яку вони співають у сім'ї під час свят та просто на прогулянці тощо. На цій станції вчитель пропонує учням дістати із скриньки атрибут свята та дібрати відповідне сюжетне зображення (з допоміжних карток) і розповісти про це за свято (вчитель наводить приклад, розповідаючи дітям про те, що в Україні є ще одне свято, що має назву День Батька; знайомить дітей з традиціями цього свята та демонструє сюжетні картинки); «Рід занять українців» – вчитель пропонує картки із зображенням кухаря, вихователя, хлібороба, ткача, гончара; також, діти мають пригадати професію мами, тата, бабусі з дідусем, тим самим діти складуть повне родинне дерево; «Пори року у сімейному колі» – прибуття команди на подвір'я закладу (в межах земельної ділянки, де діти зазвичай споглядають за зростанням городини) – завдання: діти переглядають зображення та мають відгадати про яку пору року йдеться; також, учасники мають пригадати у яку пору року народився кожен із членів їхньої родини.

Відвідавши кожну станцію, але за різний проміжок часу, дві команди дітей з вчителями отримували відмітку про успішне проходження станцій –

наліпку у маршрутному листі у вигляді смайлика та поверталися до своєї групи. Вважаємо, що використання квестів у формуванні національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку має значний потенціал завдяки різновиду завдань, наприклад, інтелектуальні (головоломки, загадки, проблемні ситуації); рухові (біг із перешкодами, стрибки у довжину, рухливі ігри); творчі (зображення карт, схем, складання загадок тощо). Дітям дуже сподобалася ця гра, адже раніше вони ніколи так цікаво не подорожували в межах свого закладу. Вихователі також зазначали на високій активності дітей, на їх бажанні швидко виконувати завдання, адже гра мала й елементи змагання. «Пори року у сімейному колі» – прибуття команди на подвір'я закладу (в межах земельної ділянки, де діти зазвичай споглядають за зростанням городини) – завдання: діти переглядають зображення та мають відгадати, про яку пору року йдеться; також, учасники мають пригадати, у яку пору року народився кожен із членів їхньої родини. У перспективі, вчителі і батьки запланували такі квести, але вже в межах усього міста, де б учасниками були і діти, і їх батьки. Ще одна тематична складова ігрового комплексу – «Права та обов'язки українця» була представлена такими іграми: «Хто що робить», «Гарний вчинок», «Життєві барви» тощо. Охарактеризуємо процес їх проведення. Так, наприклад, під час проведення гри «Хто що робить» ми прагнули закріпити знання дітей відповідно обов'язків кожного з членів сім'ї та родини як основи формування національно-культурної ідентичності молодших школярів. Вчитель поділяє учнів на три команди, кожна з яких мала виконати завдання: розкласти картинки з зображенням членів родини.

Гра «Гарний вчинок» була створена з метою формування у молодших школярів бажання надавати допомогу родині та членам сім'ї, проявляти почуття милосердя до хворих, самотніх та літніх людей, а також навчити дітей розрізняти добрі та погані вчинки та виховувати у них бажання бути справжніми громадянами України. Гра розпочиналася з читання оповідань, розгляду ілюстрацій та відповідей дітей на запитання вихователя. Ми

використовували оповідання В. Сухомлинського, такі як «Найгарніша мама», «Суперечка двох книг», «Кому ж іти за дровами», «Намісто з чотирма променями» та інші. Кожен учень отримував дві паперові позначки червоного та зеленого кольорів. Якщо учень згоден з тим, що каже вчитель, то піднімає зелену позначку, а якщо вважає, що вчитель помиляється, то піднімає червону позначку. Ми проводили цю гру двома способами: як загальний колектив групи та для змагань, розділивши учнів на три команди. Відповіді учасників ми записували на фліпчарті. Ми не ставили часові обмеження на гру, щоб мали можливість обговорити спірні питання. Наприклад, читаючи оповідання «Намісто з чотирма променями», вчитель запитував учнів: «Чи правильно дівчинка зробила, коли спрямувала всі промінці на свою родину, а не на себе?» – усі діти погодилися з цією думкою, окрім двох дівчат, які підняли червону позначку. Таким чином, вчитель почав детальне обговорення змісту оповідання. Учні охоче давали відповіді та пояснення, доводячи розуміння ідей творів та бажання підтримувати свою родину та сім'ю. Прикінцеві питання вчителя довели те, що всі учні усвідомлювали значення підтримки у родині та чітко розуміли ідеї творів, наводили приклади з власного життя.

Тематична складова ігрового комплексу «Історія в особах та подіях» включає такі ігри, як «Пізнай світ українських козаків», «Державні та народні символи України», «Подорож до столиці України» і багато інших. Мета гри «Пізнай світ українських козаків» полягає у розширенні знань учнів про виникнення Запорізької Січі, особливості життя козаків, у вихованні почуття гордості і поваги до оборонців рідного краю та в розвитку світогляду дитини-українця.

Вчитель запропонував дітям прослухати Гімн України, а потім за допомогою картинок (шаблонів) і різнокольорового кінетичного піску діти мали відтворити (зліпити) Державні та народні символи України. Мета гри "Подорож до Києва" полягає в закріпленні знань дітей про Україну,

ознайомленні з історією виникнення столиці Києва, з визначними спорудами історичного та сучасного Києва.

Щодо третьої умови, що стосується *впровадження традиційних та інноваційних форм взаємодії між педагогами та батьками з метою формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи*, було розроблено та успішно запроваджено проєкт «З любов'ю до Батьківщини».

Проєктна діяльність є ефективним і актуальним інтерактивним методом співпраці з батьками. Проєкти унікальні, оскільки дозволяють інтегрувати різні форми і методи збору інформації. В рамках нашої експериментальної роботи проєкт дає нам можливість активно залучати батьків і пропонувати їм широкий спектр цікавих заходів. Проєкт був розроблений з нашої ініціативи, але міг і надалі реалізовуватися завдяки активній участі вихователів та батьків.

У своїй проєктній роботі ми використовували тренінги, які дуже подобаються батькам. У тренінгах використовуються різні методи і прийоми активного навчання: ділові, рольові та ділові ігри, аналіз конкретних ситуацій і групові дискусії. Тренінг ділового спілкування спрямований на розвиток у батьків не тільки навичок ефективного міжособистісного спілкування, а й підвищення загального рівня їх компетентності в цій сфері.

Ми також використовували метод кейс-стаді, який передбачає перехід від методу накопичення знань до практичного підходу, заснованого на діях. Цей метод часто використовується на практиці для розвитку навичок прийняття рішень. Мета цього методу - навчити батьків аналізувати інформацію, виявляти ключові проблеми, вибирати альтернативні рішення, оцінювати їх, знаходити оптимальний варіант і формулювати програми дій. При аналізі конкретних ситуацій особливо важливо, щоб індивідуальна робота поєднувалася з проблемною ситуацією і груповим обговоренням пропозицій, підготовлених кожним членом групи. Це дозволяє розвивати навички групової та командної роботи, що розширює можливості для

вирішення типових завдань. В результаті індивідуального аналізу, групового обговорення, виявлення проблем, пошуку альтернатив, підбору заходів і плану їх реалізації батьки мають можливість виробити аналітичні та планові навички.

Ще одна інноваційна форма батьківської роботи - ноутбук, або, як його ще називають, «інтерактивна папка тем». Це саморобна паперова книга з кишнями, дверима і вікнами. У ньому збирається матеріал на певну тему. Ноутбук – це не просто продукт. Це завершальний етап самостійного дослідження, яке діти проводять спільно з педагогами та батьками.

На основі аналізу наукової літератури, а також з урахуванням результатів діагностики була розроблена програма визначення і проектування етапів роботи. Його зміст передбачав організацію і здійснення виховної роботи з молодшими школярами за наступними напрямками: фольклор; культурно-масова робота; морально-етична спрямованість; Пізнавальна діяльність.

При плануванні і проведенні роботи по кожному з цих напрямків намагалися максимально повно ознайомити учнів з теоретичними відомостями про сімейні цінності, народні традиції, обряди, звичаї та їх зміст, щоб виробити в них позитивне емоційне ставлення до них, бажання дотримуватися їх в повсякденному житті; займатися активною діяльністю, спрямованою на оволодіння практичним досвідом їх реалізації. Тобто робота велася за схемою: знання – оцінка – дії. Однак це не означає, що кожен компонент надавався окремо. Всі вони «працювали» у взаємодії, іноді змінювався сам порядок. Отже, в першу чергу відбувалася певна діяльність, на основі якої учням повідомлялося про відповідні теоретичні знання.

При плані роботи, залученні учнів до конкретних видів діяльності, ґрунтувалися на основних принципах особистісно орієнтованого підходу, який «забезпечує дитині право на свободу вибору ціннісної позиції, на цінність... життя взагалі, на можливість його дійового здійснення за

наявності у неї установки на подолання дисгармонії у досвіді, поведінці, спілкуванні, діяльності» [8, с. 29].

Особистісно-орієнтоване виховання направлено на визнання сутності предмета, яка відповідає цінностям служіння, якщо головним ставленням до життя є любов до інших людей. Це дає людині можливість вийти за рамки своїх фактичних, наявних навичок.

На початку експериментальної роботи був складений приблизний план роботи по кожному з перерахованих вище напрямків, але в ході його виконання були внесені деякі корективи, так як необхідно було посилити ту чи іншу діяльність, поглибити теоретичні знання молодших школярів, більше уваги приділяти корекції або формуванню емоційно позитивного ставлення до знань і поведінкових дій. Кожне з цих завдань конкретизувалося відповідною стенограмою (введення підзадач).

В ході уроку використовувалися різні форми організації педагогічної діяльності школярів: фронтальна (над проблемою працюють всі учні); групова (учні об'єднуються в групи, кожна група працює над індивідуальними завданнями); Робота в парах (учні працюють над завданням в парах); Індивідуальна робота (кожен студент працює над індивідуальним завданням).

Ми торкнулися значення гуманних міжособистісних відносин як складової сімейних цінностей у молодших школярів завдяки розробленому тренінгу з формування гуманної міжособистісної взаємодії з батьками у молодших школярів. Метою тренінгу було навчити дітей знаходити гуманні способи міжособистісної взаємодії, виховувати повагу та увагу до інших.

В ході теоретичних досліджень ми з'ясували, що метод вправи являє собою систему багаторазових повторень спеціальних дій і дій, які ускладнюються з метою формування особистісних якостей, навичок і звичок правильної поведінки.

Застосовуючи метод вправ, ми дотримувалися таких умов, як усвідомлення учнем необхідності вправи; повторення не тільки дій і вчинків,

а й потреб і мотивів, які їх викликають; індивідуалізація кількості повторень і дій; Успіхи в розвитку якостей і звичок слід відзначати, оцінювати і підкріплювати заохоченням; Вихователь зобов'язаний пам'ятати про перехід від кількісних змін до якісних.

З педагогічних джерел ми знаємо, що уроки позакласного читання дуже важливі в навчальному процесі.

При розробці нашої методики ми враховували той факт, що уроки позакласного читання спрямовані на розвиток інтересу учнів до читання і допомогу дітям стати краще, розвинути сильну духовно-моральну особистість, патріота своєї Вітчизни. Вони повинні стати справжнім святом для учнів і викликати необхідність поділитися власними думками, висловити свою позицію щодо сюжету головного героя і ситуації, що склалася, тим самим зацікавити інших учнів і спонукати їх до читання книг.

Для проведення нашого дослідження з широкого загалу дитячої літератури були вибрані твори, які несуть у собі ідеї добра, працелюбності, відповідальності тощо, щоб сформувані в моральній свідомості учнів знання про таку етичну категорію, як «добро» і похідні від нього: «доброзичливість», «доброчинність», «добролюбність», «співчуття» тощо. І протилежні – «зло», «байдужість», «лінощі», «самозакоханість». Запропонували дітям назвати знайомі твори, в яких йдеться про гарні та погані вчинки.

Неможливо виховати у підростаючого покоління позитивні моральні цінності, не розв'язуючи питань про ставлення до навколишнього середовища: квітів, дерев, птахів, звірів. Саме про ставлення людей до природи йдеться в оповіданнях «Як білочка врятувала ящірку», «Як ми рятували жайворонят», «Хлопчик і Дзвіночок Конвалії», «Яка квітка конвалії», «Хризантема і Цибулінка», «Зрубали вербу», «Як білочка дятла врятувала», «Щоб метелик не наколовся» та ін.

Велику роль у формуванні національної свідомості молодших школярів відіграли твори В. Сухомлинського про моральні взаємини в родині. Ми

використали оповідання «А серце тобі нічого не наказало?», «Образливе слово», «Народився братик», «Протоптали стежечку», «Тихо, бабуся відпочиває», «Татусь – це не борода, а очі», «Яблуко в осінньому саду», «Найласкавіші руки», «Сива волосина», «Лялька з відбитою ручкою», «Бабусин борщ», «Хай я буду вашою, бабуся».

Яку б з казок ми не взяли, всі вони високоморальні. У казці «Вілли-садівник» автор підкреслює, що тільки вільна творча праця здатна творити чудеса. Проблеми і взаємини природи і людини, дбайливий підхід до навколишнього світу – це казка «Соловей і жук»; Любов до батьківщини – «Деркач і кріт». Казка «Деркач і ластівка» вчить школярів терпінню і працьовитості, адже перемога ніколи не буває легкою. Любов до матері згадується в «Казці про гуску». «Горбата дівчина» - приклад того, як тільки любов може виробляти любов, а також потрібно цінувати вірність у відносинах між людьми.

На нашу думку, викладання позакласного читання спрямоване на виховання в душі учня моральності, естетичного смаку, гуманістичного світогляду, духовності, патріотизму і любові до рідного слова.

Універсальною організаційною формою виховання є виховний захід, тому для реалізації експериментальної програми було проведено низку виховних та позакласних занять. Кожен із таких заходів поєднує в собі декілька напрямків і включає в себе інтелектуально-пізнавальні, естетичні, моральні, фізичні, національні, правові, екологічні, валеологічні, трудові цілі у вихованні тощо.

Позаурочним заходом «Будинок, у якому я живу» ми підвели учнів до розуміння того, що сім'я будується на любові та повазі один до одного; узагальнили знання про сімейні цінності; визначили роль сім'ї для кожної людини. Особливість даного заходу – активна участь батьків. Використані різноманітні методи та прийоми: бесіда, тренінг, перегляд презентації, обговорення, елементи дискусії, рішення проектних завдань. Класна година

носила святково-урочистий характер: діти читали вірші, показували сценки та виконували пісні.

Під час виховного заняття «Ти і твоя сім'я» також поглиблюються і закріплюються дитячі знання про сім'ю, про головні обов'язки членів сім'ї – кожен член великої родини повинен піклуватися про красу, чесність і порядність своєї сім'ї. Зберігати шанобливе ставлення до старших членів сім'ї. Урок проходив у формі бесіди - методу навчання, що включає питання і відповіді. Вважаємо, що вчитель спрямовує учнів на формування нових понять за допомогою вміло сформульованих питань, висновків, правил, використовуючи набуті знання і спостереження для залучення всіх учнів заняття до активної роботи.

Слід зазначити, що під час бесіди важливо звертати увагу на змістовність і стилістичну якість відповідей учнів. Вони повинні бути повними (особливо в молодших класах), обдуманими і аргументованими, точними і ясними, буквально правильними. При розробці уроку ми враховували, що в ході бесіди бажано спочатку задати питання всьому класу, а потім попросити відповідь в учня.

Сприяли формуванню сімейних цінностей проектна робота «Родинне дерево», під час виконання якої молодші школярі розширили свої знання про своє походження та своє коріння, а батьки, в свою чергу приділили час на спілкування із дітьми.

У рамках експериментальної роботи було впроваджено сімейні зустрічі, які ми назвали «Я дуже важлива особистість». Вони були спрямовані на те, що для кожної родини обирався той чи інший день. В цей день у школі збиралась родина учня та презентувала себе, розглядалися сімейні світлини, розповідалось про сімейні традиції та звичаї, оприлюднювались цікаві факти про членів родини, накривався святковий стіл тощо. Ці заходи сприяли тому, що учні починали пишатися своїми близькими, цінувати їх та їхню підтримку.

Широко використовували у формуванні сімейних цінностей молодших школярів повчальні мультфільми – чудовий спосіб прищепити дітям сімейні цінності в ігровій формі. Дитина при перегляді асоціює себе з героями анімації і легко переймає запропоновані моделі поведінки.

Для досягнення мети експерименту обрали такі мультфільми. «Балі» (Франція, Канада, 2005). Мультсеріал, основою якого стала серія французьких дитячих книг Лорана і Магдалени Рішар. Головний герой – зворушливий песик. Він і його батьки ведуть життя типової сім'ї, типового французького міста. У його пригодах і вигадках впізнає себе кожна дитина. Він допитливий і прагне пізнати світ навколо. Сім'я Балі піклується про нього: і бабуся з дідусем, і мама з татом.

«Свинка Пеппа» (Великобританія, 2004). Добрий і дуже милий британський мультсеріал. Сюжет обертається навколо питань і проблем, які турбують дітей: поїздка в гості до бабусі і дідуся, секрети спілкування на ігрових майданчиках та інші. У кожному епізоді глядачі отримують важливий урок про доброту, вірність, і розсудливість.

Метою програми також було поглиблення знань вчителів про цінності сім'ї, взаєморозуміння як необхідну умову створення міцної сім'ї, формування системного та ґрунтового бачення процесу виховання сімейних цінностей у молодших школярів, удосконалення змісту, форм і методів роботи з батьками, створення належного партнерства між школою та сім'єю. Програма побудована у вигляді лекційного матеріалу.

Оскільки виховання школяра в школі і в сім'ї – процес нероздільний, а мета виховання дитини загальна для обох соціальних інститутів, важливо орієнтуватися на спільні зусилля цих двох інститутів у вихованні дитини. Це вимагає педагогічного партнерства між батьками і вчителями, яке полягає в односпрямованому взаємодії у взаємозалежних видах діяльності і в системі взаємин між ними. Партнерські відносини припускають рівність сторін, взаємну доброзичливість і повагу [7].

Ефективність формування сімейних цінностей у школярів багато в чому залежить, з одного боку, від сімейного виховання, а з іншого – від взаємодії загальноосвітнього навчального закладу з сім'єю. Саме надання позитивного зворотного зв'язку і дотримання єдиних вимог до виховання цієї якості особистості називається взаємодією.

Взаємодія батьків і педагогів в інтересах інтересів дитини дає можливість краще пізнати дитину, побачити його в різних ситуаціях, тим самим допомагаючи дорослим розпізнавати індивідуальні особливості дітей, розвивати їх здібності, формувати цінності, долати негативні вчинки і поведінкові прояви.

Для реалізації цієї умови розроблена програма роботи з батьками. Метою було ознайомити батьків з особливостями молодшого шкільного віку, кризою в цьому віковому періоді та шляхами її пом'якшення. усвідомлення батьками первинної ролі сім'ї у формуванні сімейних цінностей у дитини молодшого шкільного віку; допомагати батькам будувати стосунки зі своїми дітьми. Найбільш ефективними виявилися такі форми роботи: індивідуальна (бесіди, попередні візити батьків з дітьми, консультації); групові (дискусії, майстер-класи); колективні (батьківські вечори, тренінги).

Відомо, що сім'я надає виховний вплив на людину протягом усього життя. Звичайно, вплив сім'ї на дитину шкільного віку в якійсь мірі зменшується впливом школи, але при об'єднанні зусиль батьків і вчителів цей вплив набуває більш сильне і дієве спрямування.

З метою активізації роботи батьків в експериментальних класах була запропонована організована педагогічна підтримка. Ось, наприклад, один з варіантів такої підтримки.

1. Складіть тему педагогічного виховання батьків свого класу, організуйте і проведіть заняття в нетрадиційних формах.

2. Індивідуальне консультування батьків, які мають проблеми з власними дітьми. При цьому спирайтеся на результати діагностики.

3. Відвідати кілька сімей учнів і особливу увагу приділити тим, в яких батьки проявляють байдужість до шкільних справ дитини, не реагують на запрошення класних керівників, намагаючись уникати співпраці зі школою. З'ясуйте, що лежить в основі такого ставлення батьків.

4. У щоденник педагогічного спостереження записуйте короткі відомості про роботу (зміст, інструкції, форми) з батьками, які байдужі до своєї дитини. Подумайте про труднощі, з якими ви зіткнулися при спілкуванні з ними. Чи вдалося залучити батьків до співпраці? Що порадите колегам для успішної роботи з батьками учнів?

5. Проведіть батьківські збори. Для цього підготуйте розгорнутий конспект (міркування, ідеї, які ви хотіли б запропонувати батькам для обговорення, з визначенням засобів ефективної роботи з батьками і аналізом спілкування з ними).

Для того щоб впоратися з поставленими завданнями, класним керівникам методично надавалася підтримка. З ними були проведені групові та індивідуальні консультації. На індивідуальних консультаціях педагоги мали можливість переконатися в доцільності обраної теми педагогічної освіти батьків учнів, отримати методичну підтримку при підготовці різних форм роботи (проведення батьківських зборів, консультацій, семінарів, диспутів, дебатів, терапевтичних тренінгів тощо), отримати поради, як уникнути можливих конфліктних ситуацій при контакті. Ми постаралися перетворити ці зустрічі на творчу лабораторію педагогічного мислення, де кожен зможе розповісти про власні успіхи та невдачі в організації роботи з родинами старшокласників, а також висловити свої пропозиції щодо підвищення їх ефективності.

Вчителів познайомили з методикою контакту з батьками, яка включала в себе такі ступені.

Пошук контактів. На цьому етапі спостерігався найвищий рівень педагогічного такту, щира увага до батьків, ввічливість, стриманість; Ні в якому разі не можна відштовхувати їх непередуманими питаннями або

зауваженнями. При спілкуванні з батьками учнів необхідно було враховувати їх думку про риси характеру і особливості поведінки дитини. При необхідності підкреслювалися позитивні якості дитини («психологічний захист» – прийом, який має особливе значення, коли мова йде про спілкування з батьками учня, що володіє цілком конкретними негативними якостями, проблеми в навчанні, поведінці, взаємодії з однолітками і вчителями) і шляхи його подальшого розвитку (за умови акцентування позитивних сторін особистості дитини). Перше спілкування, якщо воно будується на основі взаємоповаги і прагнення до взаєморозуміння, знижує напруженість у відносинах між учителем і батьками, долає бар'єри взаємної недовіри.

Шукайте спільну тему для спілкування. Разом з батьком або мамою школяра необхідно виділити позитивні якості дитини, що вимагають додаткових цілеспрямованих зусиль для його розвитку, необхідність їх врахування в навчальному процесі. При цьому ретельно відзначаються небажані прояви в поведінці дитини і вживаються спільні заходи щодо їх подолання.

Встановлення єдиних вимог до виховання дитини. З'ясовуються педагогічні умови і можливості співпраці педагогів і батьків, звертається увага на те, яким має бути ставлення до дитини (довіра і повага до нього, віра у фізичні і психічні потенціали). Необхідно спонукати батьків висловлювати власні погляди на виховання і використовувати методи впливу на вчинки хлопчиків і дівчаток. До думки батьків слід прислухатися уважно, підтримувати їх педагогічну позицію, зміцнювати впевненість у своїх діях (за умови, що вона позитивна).

Посилення співпраці між сім'єю та школою для досягнення спільної мети. У цей період основні зусилля спрямовані на те, щоб допомогти батькам визнати свої помилки у вихованні дитини і повірити в справжнє бажання вчителя їм допомогти. Якщо в ході роботи виникнуть заперечення,

розбіжності і критичні зауваження батьків на пропозиції педагога, доцільно спрогнозувати інші можливі варіанти педагогічної підтримки.

Реалізація індивідуального підходу. На підставі вивчення особливостей сім'ї, взаємин батьків і дітей, особливостей педагогічного впливу було запропоновано застосовувати конкретні заходи у взаємодії з батьками як щодо виховання конкретної дитини, так і у виборі напрямків спілкування з дорослими. Для того, щоб зміцнити контакт з батьками, ми порадили враховувати їхні позиції. У разі негативної спрямованості в поглядах батьків не піддавайтесь відкритому запереченню, а постарайтеся подолати його педагогічно визначеними засобами.

Удосконалення педагогічної співпраці. Кожна сім'я, кожна дитина – це динамічна система, яка не стоїть на місці, а постійно перебуває в процесі розвитку, змін і перетворень. Тому, як тільки ви встановили контакт з батьками, ви не можете зупинитися і пускати будь-яку подальшу роботу на самоплив. Необхідно постійно стежити за всіма нюансами, які відбуваються в цих системах, щоб знайти способи подальшого заохочення дорослих членів сім'ї проявляти активність, проявляти ініціативу і бути відкритими. З цією метою ми порадили педагогам схвалювати навіть невеликі успіхи у вихованні дітей, щоб не відволікати увагу тат і мам від цієї важливої діяльності, не пропустити появу можливих проблем і вчасно помітити ситуацію, яка вимагає негайного реагування або стає першим позитивним кроком на шляху до досягнення певної мети. Ми звернули увагу педагогів на необхідність постійно підтримувати і розширювати створену педагогічну базу з метою зміцнення педагогіки співробітництва.

Педагогічно осмислена поведінка і високий рівень культури батьків сприяють створенню взаєморозуміння, взаємної довіри і поваги як в сім'ях, так і в їх взаєминах з педагогами, що позитивно позначається на вирішенні педагогічних завдань, в тому числі формуванні сімейних цінностей у учнів.

Враховуючи рекомендації фахівців, які займаються підвищенням педагогічної культури батьків, ми запровадили активні методи їх

впровадження для роботи з сім'ями молодших школярів. Так, при організації та проведенні курсів з дорослими членами сім'ї ми намагалися звести словесні методи до мінімуму. Замість них використовувалися різноманітні методики, які охоплювали активні методи роботи з батьками. Як показало дослідження, проблемні ситуації дуже популярні серед батьків.

Впровадження подібних ситуацій в освітній процес не було самоціллю, а служило досягненню певної мети, яка формулювалася в залежності від завдань конкретного уроку. Дозвіл різних ситуацій допомагало отримати кращий досвід виховання сім'ї, допомагало батькам поглянути на деякі свої вчинки з боку, усвідомити свою незаконність.

Така форма організації роботи з батьками учнів допомогла не тільки підвищити їх ефективність, але і краще вивчити сім'ю, оскільки висловлювання батьків містять певну інформацію про взаємини з дітьми і методи впливу на них виховно.

Хороші результати дали рольові ігри. Зрозуміло, що така робота вимагала підвищеної уваги з боку педагога і додаткових зусиль, але в умовах подолання певних бар'єрів батьківського опору (бували випадки, коли батьки відмовлялися брати участь в таких іграх на першому етапі, заперечували їх доцільність – «ми не діти грати», «ми прийшли, щоб почути щось серйозне про нашу дитину, і нам пропонують витратити час на розваги» і т.д.), рольові ігри стали ефективним засобом батьківського виховання в цілому. І, особливо, в тому напрямку, в якому ми вчимося. Одним з варіантів рольової гри, який ми використовували при роботі з батьками, був цей.

Учасники були розділені на кілька груп: «динамічна група», «опоненти», «оцінювачі». Кожна «динамічна група» отримувала в письмовій формі педагогічну ситуацію, яку вони повинні були проаналізувати, розкрити технологію корекції поведінки учасників і знайти вихід із ситуації. «Опоненти», які уважно слухали виступи, повинні були задавати питання, висловлювати власні судження з приводу запропонованої проблеми і шляхів її вирішення.

При проведенні експериментальної роботи ми намагалися приділити особливу увагу проблемам, пов'язаним з сімейними цінностями.

Після завершення констатувального етапу експериментальної роботи був проведений підсумковий етап, метою якого було визначення ступеня сформованості сімейних цінностей у учнів початкової школи контрольних і експериментальних класів. Методи, використані в цій роботі, були ідентичні тим, які використовувалися на початку дослідження.

3.2. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

На основі проведеного констатувального, формуального та контрольного етапів дослідження відповідно розроблених критеріїв, показників та рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії сім'ї та школи, перейдемо до виявлення динаміки у КГ та ЕГ.

На контрольному етапі експерименту у дослідженні брали участь 17 вчителів початкової школи, 239 батьків та 220 учнів молодшого шкільного віку (109 учнів (КГ) та 111 учнів (ЕГ)).

Підсумкова діагностика результатів всіх учасників педагогічного процесу: дітей, їх батьків, педагогів на заключному етапі дослідження здійснювалася за тим діагностичним інструментарієм, що використовувався нами на констатувальному етапі експерименту (анкетування для батьків та опитування для педагогів, завдання для дітей). Це дозволило порівняти дані та зробити відповідні висновки щодо якісних змін рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Метою проведення контрольного зрізу було виявлення якісних змін у рівнях сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії сім'ї та школи та з'ясування стану взаємодії закладу освіти із батьками у контрольних і експериментальних групах.

Перевірка рівня сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії сім'ї та школи та з'ясування стану взаємодії закладу освіти із батьками у контрольних і експериментальних групах. Перевірка рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи на основі критеріїв «уявлення про патріотизм», «бажання проявляти патріотизм», «прояв патріотизму у поведінці», їх оцінки як результату впровадження в освітній процес організаційно-педагогічних умов, дозволило з'ясувати те, наскільки у батьків та вчителів налагоджено взаємодію, сформовано ставлення до формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи тощо.

Отже, мета контрольного опитування вчителів полягала у з'ясуванні їхнього ставлення до проблеми формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи, їхнього бачення ролі в цьому процесі закладу освіти і сім'ї, а також наявного методичного арсеналу щодо забезпечення процесу формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи після формувального етапу дослідження. З проведеного повторного опитування вчителів стало зрозуміло, що вони (95,7%) майже одноголосно визнають важливість формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи; більшість вчителів (85%) наразі не влаштовує використання традиційних форм взаємодії з батьками щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів в процесі взаємодії сім'ї та школи, вони віддають перевагу більш нетрадиційним, адже мали можливість особисто переконатися у їх дієвості.

Метою контрольного опитування батьків було визначення їх ставлення до формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи та їх готовності взаємодіяти з навчальним закладом у напрямку формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи після формувального етапу експерименту.

Результати анкетування свідчать про позитивне ставлення та високу зацікавленість батьків у співпраці з педагогами. Аналізуючи дані анкети, ми зрозуміли, що майже всі батьки (85%) вважають формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи необхідною умовою гармонійного розвитку дитини. 95% батьків змінили своє ставлення щодо того, хто повинен займатися формуванням національно-культурної ідентичності учнів початкової школи, тепер більшість батьків (75%) наголошують на важливості взаємодії з вчителями та іншими працівниками закладів освіти, оскільки співпраця з ними у напрямку формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи, на їхню думку, є більш результативною. Також, батьки стали більше замислюватися над традиціями у родині. Наприклад, 25% батьків, на початку експериментальної роботи не вважали потрібним залучати дитину до участі у підготовці сімейних свят, а тепер змінили свою думку. Ті батьки (35%), які інколи залучали дітей до участі у підготовці сімейних свят, роблять це частіше. Більшість матерів та татусів виявили краще ставлення до надбань українського народу, що виявляється, наприклад, у спільному прослуховуванні українських пісень, перегляді українських мультфільмів та обговоренні своїх вражень разом з дитиною.

Цікавим є той факт, що після виконання формувального етапу дослідженняв ЕГ у батьки та вчителі почали сприймати патріотизм більш спокійно, виявляти інтерес до цієї проблеми та відповідати на питання «Чи вважаєте Ви себе патріотом» у більшості випадків. Зокрема, 87% батьків та 89% вихователів відповіли «так».

Для досягнення більш високих результатів було впроваджено організаційно-педагогічні умови. За планом, семінари-практикуми проводилися щотижня, після кожного з яких вчителі отримували завдання опрацювати власні ідеї щодо взаємодії з батьками. Під час семінарів-практикумів було стимульовано вчителів до самостійного пошуку способів взаємодії з батьками. Вчителі запропонували різні форми взаємодії з

батьками, наприклад, залучення батьків до творчої діяльності, що було продемонстровано через проведення цікавих заходів патріотичної тематики. Взаємодія з батьками полягала у їх залученні до процесу підготовки костюмів для своїх дітей на такі заходи, як «Казка на новий лад», «Як прапор оселився у планшеті», «Калина, яка вміла співати» тощо.

До цікавих вправ, що сприяла взаємодії вчителів з батьками, належить «Патріотичний ланцюжок». Алгоритм дій полягав у виготовленні вчителем шаблонів для утворення емблеми закладу освіти, де виховуються патріоти своєї країни. Наприкінці дня батьки отримували ці шаблони та завдання (алгоритм дій можна було знайти на сторінці закладу в соціальній мережі).

На виконання завдання було виділено два дні. Оцінювання робіт проводили за враженнями дітей, їх емоційними розповідями тощо. Серед дівчат та хлопців було зафіксовано позитивні емоції: учні з захопленням розповідали, як виготовляли емблеми, як їм сподобалося добирати засоби для оформлення своїх виробів (це були папір кольоровий, гофрований папір, макаронні вироби тощо).

Для покращення взаємин між вчителями та батьками важливо активізувати спільну роботу. Основою цієї роботи має бути саме взаємоповага та рівність у їх діалозі. В даному аспекті ефективним є проведення тренінгової програми "Основи формування національно-культурної ідентичності у дітей молодшого шкільного віку", де вчителі мають можливість опрацювати практично різні варіації взаємодії з батьками дітей (індивідуальні та групові форми роботи, взаємодія у соціальних мережах, спільна творчість тощо).

Після завершення формувального етапу дослідження та повторного проведення діагностичних завдань для визначення рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи було зафіксовано збільшення показників високого, середнього та зменшення початкового рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи.

Надалі будуть представлені результати контрольних зрізів щодо виявлення змін у рівнях сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи за кожним з критеріїв.

У таблиці 3.1 наведено результати зрізу у контрольній та експериментальній групах за критерієм «уявлення про національно-культурну ідентичність».

Таблиця 3.1

Рівні сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи за критерієм «уявлення про національно-культурну ідентичність»

Рівені	Експериментальна група (111)		Контрольна група (109)	
	Кі-сть	%	Кі-сть	%
Високий	56	50,4	33	30,28
Середній	50	45,04	50	45,87
Початковий	5	4,56	26	23,85

Після аналізу результатів учасників контрольної та експериментальної груп встановлено, що у експериментальній групі 56 учнів (50,4%) та 33 учнів (30,28%) у контрольній групі досягли високого рівня знань. Щодо середнього рівня знань, у експериментальній групі його мали 50 учнів (45,04%), а в контрольній групі – 50 учнів (45,87%). Також було помічено зміни в початковому рівні: у експериментальній групі цей рівень мали 5 учнів (4,56%), а в контрольній групі – 26 учнів (23,85%). Такі результати по критерію «уявлення про національно-культурну ідентичність» є переконливими та свідчать про ефективність проведеної формувальної стадії дослідження. Згідно з показниками критерію «уявлення про патріотизм», особливу увагу заслуговують форми роботи, запроваджені у проектній діяльності (наприклад, дидактичні ігри, ігрові вправи-ситуації тощо) щодо взаємодії вчителя та батьків, оскільки саме у експериментальній групі значно

зріс рівень сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи.

Термін реалізації проєкту «З любов'ю до Батьківщини» був короткочасним, але його наповненість різними видами заходів з традиційними та інноваційними формами роботи з батьками довели результативність під час контрольного зрізу щодо сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи. Наприклад, змістом проєкту передбачено захід для вчителів і батьків «Ігри патріотів», у ході якого ми спостерігали за процесом взаємодії між учасниками, їх зацікавленістю темою патріотичної вихованості, а також обізнаністю щодо роботи з дітьми у даному напрямку. За правилами ігор усіх учасників ми ділили на команди, кожна з яких отримувала певний інформаційний матеріал. За 10 хвилин капітани команд мали «відвідати» інші команди з метою отримання повідомлень за їхніми картками. Коли капітани поверталися до своїх команд, ми надавали їм ще 10 хвилин часу на засвоєння здобутої капітанами інформації та для підготовки 20 тестових запитань для команд-суперників. Зазвичай в іграх брали участь 4 команди, тобто було опрацьовано до 80 запитань. Команди мали по черзі задавати питання суперникам та відповідати на їх питання. Ведучий фіксував на дошці кількість правильних відповідей, що визначало команду-переможця. Після закінчення гри учасники висловлювали своє задоволення від емоцій, від такої інтерактивної взаємодії та вже ініціювали подібні зустрічі в майбутньому. У рамках проєкту також було проведено захід «Зустріч з Музеями» (для зручності - організаційні питання щодо участі ми вирішували з батьками у соціальній мережі та у Вайбер-групі).

Для вчителів і батьків ми підготували ряд завдань: складання карти музеїв України; добірка цікавої інформації щодо певного предмету, його історії та значення для суспільства; виконання ролі екскурсоводів, відвідуючи віртуально один з музеїв України; залучення дітей до створення колажів на тему «Музей народознавства». Нами було проведено опитування

120 батьків і вчителів перед проєктом та по завершенні, що довело його актуальність. Надамо приклади відповідей батьків на запитання «Чи було Вам цікаво брати участь у проєкті?» – майже усі батьки відповіли однозначно «так» (95%). На запитання «Оцініть за 10 бальною шкалою те, наскільки корисною для Вас є саме така взаємодія з вихователями» (наприклад, 1 бал – це не корисно для мене і 10 балів – це дуже важливо не лише для мене, а й для моєї дитини) ми отримали такі відповіді: 10 балів поставили 75 (62,5%) батьків; 9 балів поставили 26 (22%) батьків; і 19 (15,5%) батьків оцінили важливість такої взаємодії на 8 балів. Вважаємо, що це високий результат, якого вдалося досягти саме через активізацію взаємодії вчителів і батьків. Це, в свою чергу, сприяло підвищенню рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи і серед учнів експериментальної групи. Отримані результати за критерієм «уявлення про національно-культурну ідентичність» графічно представлені на рис. 3.1.

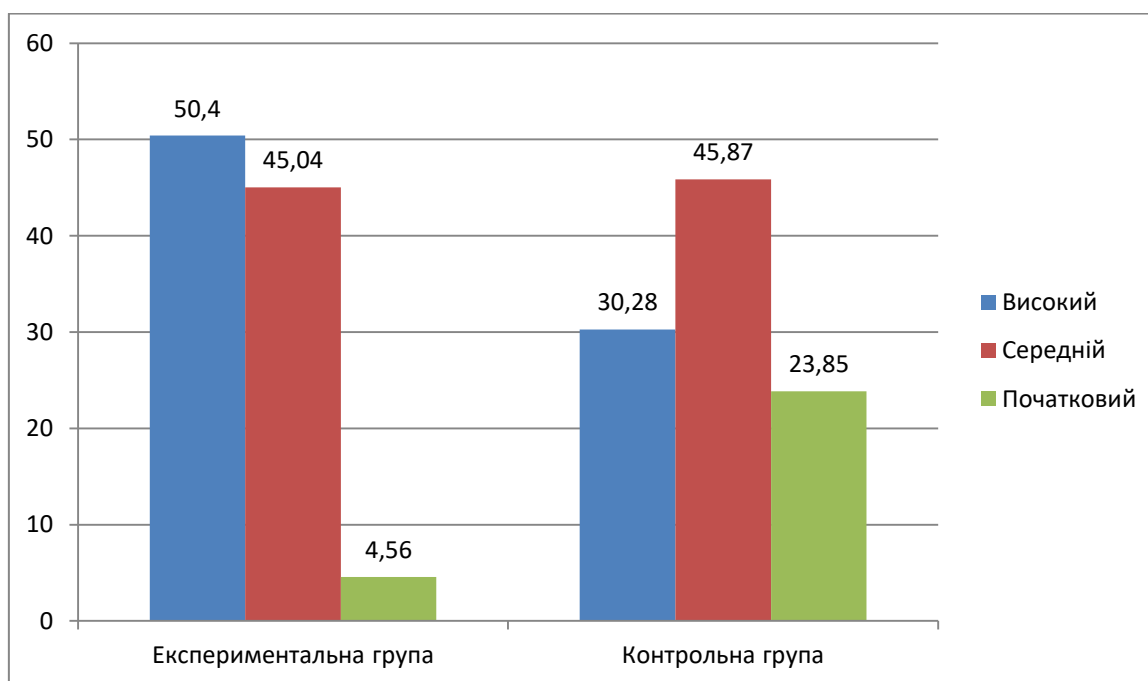

Рис. 3.1. Рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи за критерієм «уявлення про національно-культурну ідентичність»

Далі зазначимо отримані результати за критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність», що подано у таблиці 3.2.

Під час фіксації отриманих даних було виявлено, що на високому рівні в ЕГ було 58 учнів (52,2%), а в КГ - 33 учні (30,28%). На середньому рівні результати серед учасників ЕГ становили 46 учнів (41,44%), тоді як в КГ результати були меншими: 43 учні (39,44%). Результати щодо початкового рівня показали різницю в 23% між ЕГ та КГ : в ЕГ - 7 учнів (6,36%), а в КГ - 33 учні (30,28%).

Таблиця 3.2

Рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи за критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність»

Рівені	Експериментальна група (111)		Контрольна група (109)	
	Кі-сть	%	Кі-сть	%
Високий	58	52,2	33	30,28
Середній	46	41,44	43	39,44
Початковий	7	6,36	33	30,28

Графічно рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи за критерієм "бажання проявляти національно-культурну ідентичність" було відображено на рисунку 3.2.

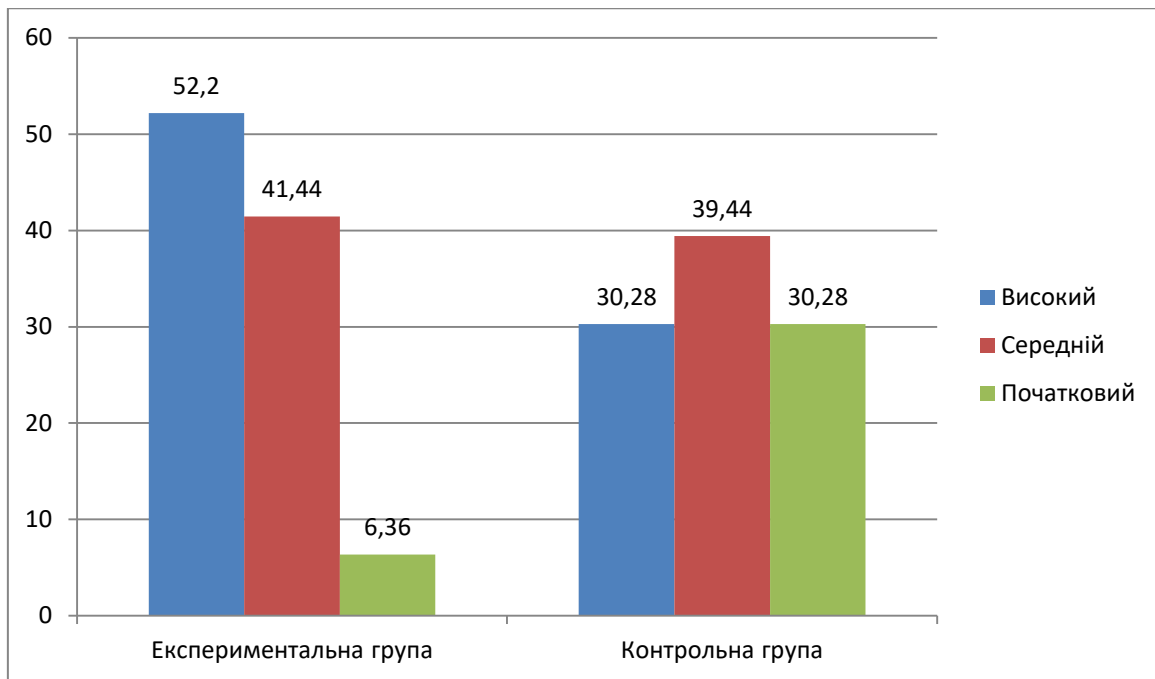

Рис. 3.2. Рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи за критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність»

Представлені у таблиці 3.2 кількісні та відсоткові дані також доводять ефективність проведеного формувального етапу дослідження, а саме впровадження визначених організаційно-педагогічних умов. Активна робота з учасниками ЕГ, що була спрямована на підвищення рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи за за показниками критерію «бажання проявляти національно-культурну ідентичність» сприяла підвищенню результатів.

Так, наприклад, у контрольному зрізі у ході бесіди про родину, учні з ЕГ з упевненістю давали визначення поняттю «сім'я», із захопленням розповідали про сімейні традиції. І дівчата, і хлопці окрім звичайних святкових подій (привітання членів сім'ї, традиційні сімейні походи тощо) акцентували увагу й на появі нових традицій, що були запропоновані їхніми батьками.

Наведемо приклади розповідей учнів: у сім'ї Олесі К. започатковано чудову традицію під назвою «Національне намисто», це коли вдома батьки розміщують скриньку з намистами кольорів державного прапора України та пропонують для обговорення у сімейному колі будь-які цікаві новини, що неодмінно стосуються теми національно-культурної ідентичності особистості, жовта намистина – це може бути повідомлення або новина від дитини, а блакитна намистина – це корисна та цікава інформація від батьків.

Ще один приклад: у сім'ї Павла М. з'явилася, за висловом дитини «Дошка побажань дорослому і малому українцю». Звичайну дошку з різнокольоровою крейдою батьки розмістили у кухні. Під час нашої бесіди дитина розповідає, що усі члени сім'ї на тій дошці пишуть щодня один одному певні побажання. Михайлик також акцентує увагу, що на дошці постійно з'являються незнайомі або незрозумілі слова, зміст яких, за правилами, пояснює тато або мама.

Останніми з незрозумілих слів, за висловом хлопчика, було словосполучення «міцність духу», але з пояснень батьків Михайлик засвоїв значення вислову та із задоволенням дає пояснення усім іншим дітям: «це коли ти впевнений у собі, або витривалий у будь-яких випробовуваннях». Появі таких різних та цікавих традицій передувала активна взаємодія вчителів з батьками молодших школярів, що була представлена низкою колективних та індивідуальних зустрічей; проведенням цікавих заходів, наприклад «Українці разом» тощо.

Значно вплинув на емоції дітей ЕГ проведений захід «Веселі посиденьки». Організаторами цього заходу були вчителі, які разом з батьками підготували виставу лялькового театру та представили її учням. Сутність заходу полягала в інтерактивній взаємодії між усіма учасниками педагогічного процесу. Цікаво було спостерігати за реакцією дітей, які не знали про участь батьків у виставі.

Під час програвання сюжету, вчитель виконував роль посередника між учнями-глядачами та ляльковими героями-батьками. Учні з задоволенням

сприймали сюжет, відповідали на запитання вчителя і лялькових героїв та були дуже здивовані, коли по завершенні вистави, аплодуючи, побачили за ширмою своїх батьків. На наш погляд, такий спільний вид діяльності є важливим в умовах сьогодення, вважаємо, це є цінним досвідом і для самих батьків, і для вчителів.

У ході діагностування учасників КГ ми не помітили суттєвих відмінностей між результатами констатувального етапу дослідження. Учні неохоче розповідали про традиції та свята своєї родини; із значними труднощами та відволіканням включалися в обговорення, наприклад, малюнків національно-патріотичного спрямування тощо.

Отримані результати за критерієм «прояв національно-культурну ідентичність молодших школярів у поведінці» подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи за критерієм «прояв національно-культурну ідентичність у поведінці»

Рівні	Експериментальна група (111)		Контрольна група (109)	
	Кі-сть	%	Кі-сть	%
Високий	60	54,05	35	32,12
Середній	48	43,24	41	37,6
Початковий	3	2,71	33	30,28

Результати контрольного зрізу учасників ЕГ та КГ за критерієм «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці» показали наступне: у ЕГ результати були високими на високому рівні для 60 учнів (54,05%), тоді як в КГ високий рівень має 35 учнів (32,12%). У виявленні середнього рівня сформованості національно-культурної ідентичності кількісна і відсоткова різниця були також присутні: у ЕГ – 48 учнів (43,24%), а в КГ – 41 учень (37,6%). Значні покращення були помітні у фіксації даних початкового рівня: серед учнів ЕГ початковий рівень сформованості національно-культурної

ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи продемонстрували 3 учні (2,71%), тоді як в КГ, де не проводилося роботи ні з батьками, ні зучнями, початковий рівень мають 33 учня (30,28%). Результати за третім критерієм, «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці», відображені на рисунку 3.3.

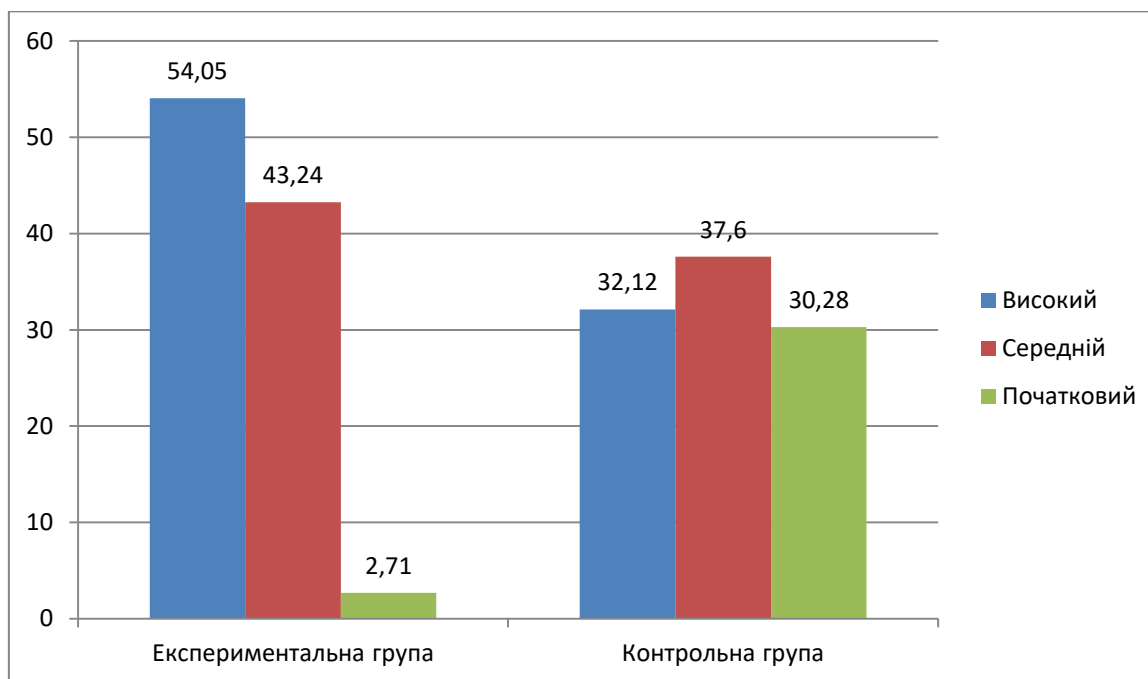

Рис. 3.3. Рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи за критерієм «прояв національно-культурну ідентичність у поведінці»

В ЕГ зафіксовано значні зміни, як видно з даних, поданих у таблиці 3.3 та на рисунку 3.3. Опрацьовуючи із учнями завдання, що були розроблені відповідно до показників критерію «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці», ми спостерігали активність учнів у читанні віршів, малюванні державної символіки, співі патріотичних пісень тощо. Учні з ЕГ брали активну участь у всіх заходах, виявляли бажання виконувати головні ролі у ході інсценування сюжетів народних пісень під час музичних занять. У порівнянні з КГ майже усі учні з ЕГ без помилок вказували назви свят, зазначаючи на тому, як святкують їх у своїй родині, яке свято є наступним за календарем, яким чином відбувається приготування до нього тощо. Учні ж з

КГ, наприклад, виконуючи завдання про упізнання свят, відчували невпевненість під час розгляду відповідних сюжетних карток. Такі здобутки у формованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи ми пояснюємо саме через активізацію взаємодії вчителів і батьків учнів, які є представниками ЕГ.

Таблиця 3.4

Динаміка рівнів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи, у %

Рівні		Високий		Середній		Початковий	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
За критерієм «уявлення про національно-культурну ідентичність»	До експерименту	27,63	29,79	43,59	45,38	28,78	24,83
	Після експерименту	50,4	30,28	45,04	45,87	4,56	23,85
	Динаміка	+22,76	+0,49	+1,45	+0,49	-24,22	-0,97
За критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність»	До експерименту	29,44	29,79	37,99	38,97	32,57	31,24
	Після експерименту	52,2	30,28	41,44	39,44	6,36	30,28
	Динаміка	+22,76	+0,49	+3,45	+0,47	-26,21	-0,96
За критерієм «прояв національно-культурної ідентичності у поведінці»	До експерименту	31,29	31,63	37,79	37,1	30,92	31,27
	Після експерименту	54,05	32,12	43,24	37,6	2,71	30,28
	Динаміка	+22,76	+0,49	+5,45	+0,48	-28,21	-0,99

За результатами констатувального та формувального етапів дослідження (таблиця 3.4) в ЕГ збільшилася кількість учнів, які продемонстрували високий та середній рівень сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів, а також зменшилися дані щодо початкового рівня. Проте результати у КГ лишилися майже незмінними. Так, в ЕГ встановлено збільшення кількості учнів з високим (на 22,76%) та

середнім (на 1,45%) рівнями сформованості національно-культурної ідентичності за критерієм «уявлення про національно-культурну ідентичність», зменшення кількості учнів з початковим (на 24,22%) рівнем сформованості національно-культурної ідентичності за означеним критерієм. У ЕГ збільшилась кількість учнів з високим (на 22,76%) та середнім (на 3,45%) рівнями сформованості національно-культурної ідентичності за критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність» – за рахунок зменшення кількості учнів з початковим (на 26,21%) рівнем сформованості національно-культурної ідентичності за цим же критерієм. Встановлено, що відбулись зміни у рівнях сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи ЕГ за критерієм «прояв національно-культурну ідентичність у поведінці» – збільшення кількості учнів з високим (на 22,76%) і середнім (на 5,45%) рівнями сформованості національно-культурної ідентичності – за рахунок зменшення кількості учнів з початковим (на 28,21%) рівнем. Отримані результати щодо рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії школи та сім'ї до та після формульовального етапу експерименту графічно представлені на рис. 3.4. За результатами проведеного нами експерименту зазначимо, що значна кількість учнів початкової школи на констатув дані щодо початкового рівня. Проте, результати у КГ лишилися майже незмінними.

Так, в ЕГ встановлено збільшення кількості учнів з високим (на 22,76%) та середнім (на 1,45%) рівнями сформованості національно-культурної ідентичності за критерієм «уявлення про національно-культурну ідентичність», зменшення кількості учнів з початковим (на 24,22%) рівнем сформованості національно-культурної ідентичності за означеним критерієм.

У ЕГ збільшилась кількість учнів з високим (на 22,76%) та середнім (на 3,45%) за рівнем сформованості національно-культурної ідентичності за критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність» – за

рахунок зменшення кількості учнів з початковим (на 26,21%) рівнем сформованості національно-культурної ідентичності за цим же критерієм.

Встановлено, що відбулись зміни у рівнях сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи ЕГ за критерієм «прояв національно-культурну ідентичність у поведінці» – збільшення кількості учнів з високим (на 22,76%) і середнім (на 5,45%) рівнями сформованості національно-культурної ідентичності – за рахунок зменшення кількості учнів з початковим (на 28,21%) рівнем.

Отримані результати щодо рівнів сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії школи та сім'ї до та після формульованого етапу експерименту графічно представлені на рис. 3.4.

За результатами проведеного нами експерименту зазначимо, що значна кількість учнів початкової школи на констатувальному етапі дослідження продемонстрували низький та середній рівень сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів. Натомість, після формульованого експерименту, на констатувальному етапі відбулися значні зміни в учасників ЕГ завдяки ефективній взаємодії вчителів з батьками учнів. Про це переконливо свідчать результати зрізу серед учасників КГ, де не було зафіксовано суттєвих позитивних змін щодо їх рівнів сформованості національно-культурної ідентичності, адже в КГ не було впроваджено організаційно-педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Отже, позитивна динаміка рівня сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів, що спостерігалася від початку до завершення дослідно-експериментальної роботи, підтвердила доцільність розроблених та апробованих нами організаційно-педагогічних умов.

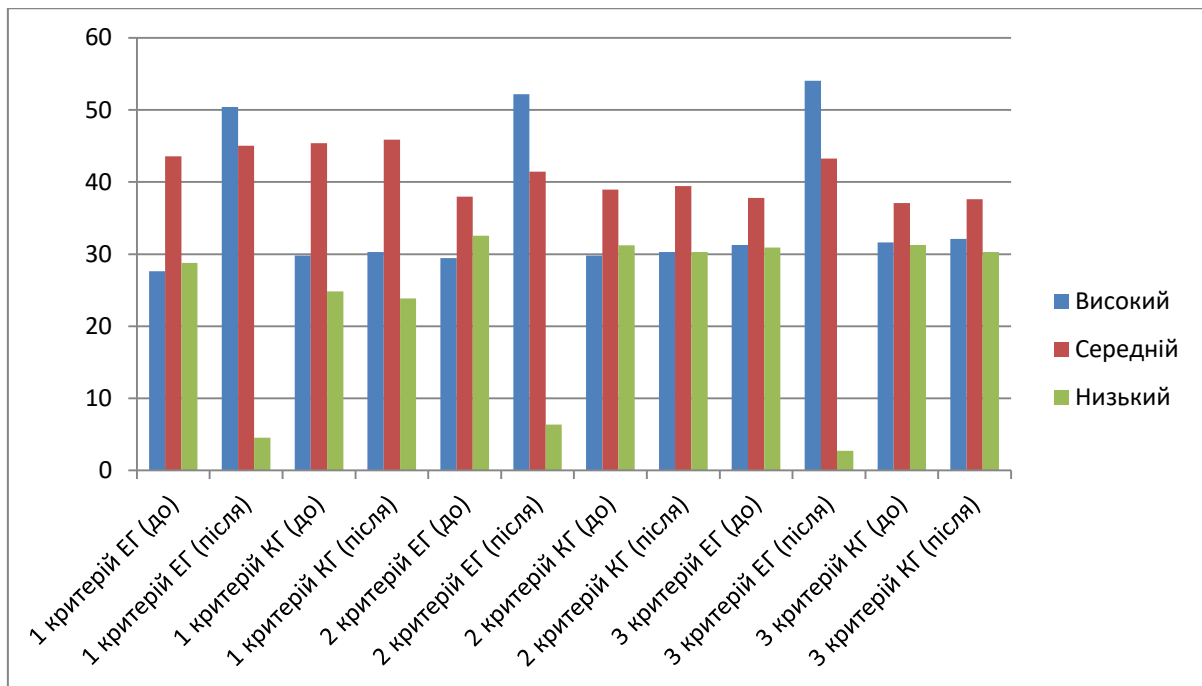

Рис. 3.4. Рівні сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи за результатами констатувального та формувального етапів експерименту

З метою перевірки достовірності отриманих результатів ми використали критерій К. Пірсона χ^2

Для застосування даного критерію важливим є випадковість вибірки, незалежність членів кожної вибірки; сума обсягів двох вибірок більше 20; а також – жодна з абсолютних частот, визначених на основі експериментальних даних, має бути менша 10. У тому разі, коли обидві сукупності є експериментальними, критерій Пірсона набуває вигляду:

$$\chi^2 = \frac{1}{N_1 N_2} \sum_i \frac{(N_2 p_{1,i} - N_1 p_{2,i})^2}{p_{1,i} + p_{2,i}}$$

де N_1, N_2 – обсяги сукупностей, $p_{1,i}, p_{2,i}$ – частоти вибірок.

На підставі отриманих результатів (констатувальний та формувальний етап експерименту), ми порівняли вибірки до та після експерименту для ЕГ та КГ.

Квантіль критерію Пірсона на рівні значущості 0,05 $\chi_{005,3-1}^2 = 5.991$. Для контрольної групи $\chi^2 = 0,0393 < \chi_{005,2}^2$, тобто, розподіл суттєво не змінився.

Для експериментальної групи $\chi^2 = 53,501 < \chi_{005,2}^2$, тобто, рівень сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи має наступні значення: для ЕГ рівень сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи, значно змінився. Таким чином, проведений аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи засвідчив ефективність розроблених та впроваджених у практику організаційно-педагогічних умов (підвищення професійної компетентності вчителів щодо формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії школи та сім'ї на демократичних засадах; спрямованість виховних зусиль сім'ї та школи на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; впровадження традиційних та інноваційних форм взаємодії педагогів та батьків, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів).

Як видно, позитивна динаміка показників сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії сім'ї та школи є підставою для ствердження про досягнення встановленої мети та розв'язання поставлених завдань. Аналіз даних показав, що загальні результати формувального етапу експерименту підтверджують ефективність розроблених, теоретично обґрунтованих організаційно-педагогічних умов щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Перевірка вірогідності отриманих експериментальних даних за допомогою критерію Пірсона підтвердила не випадковість у розбіжності результатів оцінювання учнів КГ та ЕГ, що свідчить про ефективність розроблених і теоретично обґрунтованих та впроваджених у практику організаційно-педагогічних умов.

Висновки до третього розділу

Метою формувального етапу дослідження була конкретизація та перевірка організаційно-педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності учнів початкових класів у процесі взаємодії школи та сім'ї. В рамках наших досліджень під організаційно-педагогічними умовами розуміються необхідні та достатні обставини, за яких забезпечується ефективне формування національно-культурної ідентичності учнів середніх класів у процесі взаємодії школи та сім'ї, а саме: підвищення професійної компетентності педагогів у формуванні національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку в процесі взаємодії сім'ї та школи на демократичній основі; спрямованість виховних зусиль сім'ї та школи на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; впровадження традиційних та інноваційних форм взаємодії педагогів та батьків, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Для реалізації першої організаційно-педагогічної умови нами було підготовлено та впроваджено у роботу закладів загальної середньої освіти 8 семінарів-практикумів для вихователів («Формування ціннісного ставлення до Батьківщини», «Батьківсько-виховательський компас», «Мозаїка національно-культурної ідентичності», «Календар взаємодії сім'ї та школи» та «Відкриваємо Україну разом», «Абетка Українознавства», «Онлайн-взаємодія з батьками», «Творча Україна») та тренінгову програму «Основи формування національно-культурної ідентичності молодших школярів».

Для впровадження другої організаційно-педагогічної умови було залучено батьків та вчителів для їх взаємодії з метою розробки та впровадження ігрового комплексу «Україна – моя країна» для дітей молодшого шкільного віку, яка представлена п'ятьма складовими: «Державні народні символи», «Історія в особах та подіях», «Права та обов'язки

маленького українця», «Свята та традиції у сім'ї» та «Українська народна творчість».

Впровадження третьої організаційно-педагогічної умови передбачало активізацію пошукової діяльності батьків; надання їм з боку вчителів інструктивної допомоги щодо використання сюжетно-рольової, ігрової творчої діяльності тощо (проект «З любов'ю до України»).

Метою проведення контрольного зрізу було виявлення якісних змін у рівнях сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії школи та сім'ї та з'ясуванні стану взаємодії закладу освіти із батьками у процесі формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у контрольних і експериментальних групах.

Підсумкова діагностика всіх учасників педагогічного процесу проводилася на заключному етапі дослідження за методикою, аналогічною тій, яка використовувалася на констатувальному етапі експерименту (анкетування для батьків та опитування для педагогів, завдання для учнів). Це дозволило порівняти одержані дані та зробити відповідні висновки щодо якісних змін рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у молодших школярів та відношення педагогів і батьків до взаємодії у цьому напрямі.

Отримані результати прикінцевого зрізу показали позитивні зміни в обох групах. Однак динаміка цих змін в експериментальній групі була вищою, ніж у контрольній. Отже, результати прикінцевого зрізу свідчать про ефективність розроблених організаційно-педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності у молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Матеріали третього розділу висвітлено у наступних публікаціях автора [131; 244].

ВИСНОВКИ

На основі аналізу становлення і розвитку вітчизняних і зарубіжних філософських, гуманітарних, культурно-психолого-педагогічних поглядів на сутність формування національно-культурної ідентичності особистості, формування її національно-культурних цінностей і орієнтацій та їх значення для інтелектуального, духовного і соціального виховання учнів початкової школи ці процеси поділяються на два взаємопов'язаних теоретичні рівні, що характеризуються: історико-генетичним аналізом проблем формування національно-культурної ідентичності особистості, сфери її цінностей і ціннісних установок і орієнтацій в педагогічній думці і в педагогічній практиці в різні історичні епохи.

Охарактеризовано теоретичні основи дослідження, що впливає з визначень філософії, культурології, психології та педагогіки щодо особливостей формування національно-культурної ідентичності особистості, особистісно-орієнтованого, ціннісно-мотивуючого, компетентнісного, системного, соціально-адаптивного та власноручного підходів до формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи, виходячи з їх вікових особливостей.

У рамках концептуально-категоріальної парадигми досліджено етимологію та охарактеризовано ключові поняття дослідження: «нація», «національно-культурна ідентичність», «формування національно-культурної ідентичності учнів середніх шкіл», «взаємодія», «взаємодія школи та сім'ї». Охарактеризовано сутність процесу взаємодії сім'ї та школи; проаналізовано проблему формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи; визначено основні підходи щодо формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Процесі взаємодії сім'ї та школи розглядається нами як цілісний, логічно вибудований процес, в якому його учасники – молодші школярі, їх батьки, вчителі початкової школи і суспільство – ефективно взаємодіють один з

одним, створюючи комплекс важливих особистісних морально орієнтованих внутрішніх психологічних утворень як екстраполяцію кількісних і якісних змін на вже придбані моральні детермінанти (досвід, наприклад, почуття, усвідомлені і сприйняті норми і правила, система власних цінностей, ціннісні установки і орієнтації, ціннісна взаємодія, цінності взаєморозуміння і співпраці) в діях, поведінці і діяльності учнів у процесі формування національно-культурної ідентичності особистості.

Визначено та охарактеризовано низку важливих положень, відповідно до дотримання яких цей процес набуває ефективності та позитивної динаміки, а саме: обґрунтування психолого-педагогічних та, головне, дидактичних засад змістовної побудови процесу формування національно-культурної ідентичності молодших школярів; систематичне залучення молодших школярів, відповідно до їх віку та індивідуальних здібностей, інтересів і потреб, до навчально-пізнавальної діяльності або до конкретних індивідуальних і колективних суспільно значущих суспільно корисних робіт, масових і благодійних акцій; впровадження методів і організаційно-педагогічних умов формування національно-культурної ідентичності через відбір ефективних форм, методів і засобів засвоєння національно-культурного досвіду минулих поколінь.

За результатами дослідження визначено та охарактеризовано сутність основних компонентів сформованості національно-культурної ідентичності молодших школярів, а саме: *когнітивний компонент* у структурі національно-культурної ідентичності молодших школярів характеризує уявлення учня про любов до України, до людей, знання про національно-культурну ідентичність українців, сім'ю, національну символіку, державні свята, традиції, історичні події, видатних людей України відповідно до вікових особливостей молодших школярів; *емоційно-ціннісний компонент* визначає ціннісне ставлення молодших школярів до України, народу, країни; ціннісне ставлення до сім'ї; Інтерес дитини до національних традицій, гордість за досягнення своєї країни; *діяльнісний компонент* полягає у прояві

любові до України, до народу через вчинки та поведінку, а саме: збереження та відтворення традицій, дотримання суспільно корисних правил у різних видах діяльності, особливо азартних; участь у національно-патріотичних заходах.

Охарактеризовано *рівні сформованості* національно-культурної ідентичності учнів початкових класів (*високий, середній, початковий*), розроблено та апробовано діагностичну методику визначення рівня сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи.

Кількісний розподіл учнів молодшого шкільного віку за рівнем сформованості цих компонентів дозволив зробити висновок, що при високому рівні сформованості досліджуваного явища як ЕГ, так і КГ складають від 29,51% до 29,8%, на середньому рівні 39,52% до 39,52% учнів цього віку, а на початковому рівні від 30,6% до 30,97% дітей молодшого шкільного віку. На підставі аналізу результатів дослідження зроблено висновок про недостатню педагогічну ефективність сучасного процесу в початковій школі для формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку в процесі взаємодії сім'ї та школи.

У процесі дослідження схарактеризовано основні функції взаємодії школи і сім'ї у процесі формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку: перша функція - випереджаюча роль педагогічного впливу на особистість учня початкової школи при здійсненні навчально-пізнавальної діяльності або конкретної суспільно значущої суспільно корисної праці, участі в масових і благодійних заходах. Друга функція демонструє першочергове значення взаємодії сім'ї та школи для ефективного формування національно-культурної ідентичності молодших школярів. Третя функція активізує співпрацю та співтворчість у системі відносин «учень – вчитель – сім'я», яка спрямована на посилення рефлексійних процесів та створення ситуацій успіху.

Охарактеризовано організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності учнів початкових класів у процесі

взаємодії школи та сім'ї: підвищення рівня професійної компетентності вчителів щодо формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи у процесі взаємодії та сім'ї на демократичних засадах; спрямованість виховних зусиль школи і сім'ї на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи (зокрема, варто приділити увагу вивченню родоvodu та підвищення етнічної складової виховання для дітей, які виховуються в російськомовних сім'ях, акцентувати увагу дітей з україномовних сімей на важливості етнічної толерантності тощо); впровадження інноваційних та традиційних форм взаємодії педагогів та батьків, спрямованих на формування національно-культурної ідентичності учнів початкової школи (проведення народних ігор, читання та обговорення казок, драматизацій за сюжетами народних казок, створення моментів успіху, дискусій і змагання, вирішення проблемних ситуацій тощо; забезпечення можливостей для прояву учнями усвідомлених знань і набутих якостей у поведінці, а саме: створення спеціальних ситуацій, що закріплюють уявлення дітей про себе як про українця, стимулюють їх до прояву етнічної ідентичності, а також до толерантності у ставленні до представників інших етнічних спільнот (за допомогою ігор, уявних ситуацій, тематичних малюнків тощо)).

Підсумкова діагностика проводилася на заключному етапі дослідження за методикою, аналогічною тій, яка використовувалася на констатувальному етапі експерименту (анкетування для батьків та опитування для педагогів, завдання для учнів). Це дозволило порівняти одержані дані та зробити відповідні висновки щодо якісних змін рівнів сформованості національно-культурної ідентичності у молодших школярів та відношення педагогів і батьків до взаємодії у цьому напрямі.

Отримані результати прикінцевого зрізу показали позитивні зміни в обох групах. Однак динаміка цих змін в експериментальній групі була вищою, ніж у контрольній. Отже, результати прикінцевого зрізу свідчать про ефективність розроблених організаційно-педагогічних умов формування

національно-культурної ідентичності у молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Так, в експериментальній групі встановлено збільшення кількості учнів з високому (на 22,76%) та середньому (на 1,45%) рівнями сформованості національно-культурної ідентичності за критерієм «уявлення про національно-культурну ідентичність», зменшення кількості учнів з початковому (на 24,22%) рівнем сформованості національно-культурної ідентичності за означеним критерієм. У експериментальній групі збільшилась кількість учнів з високим (на 22,76%) та середнім (на 3,45%) за рівнем сформованості національно-культурної ідентичності за критерієм «бажання проявляти національно-культурну ідентичність» – за рахунок зменшення кількості учнів з початковим (на 26,21%) рівнем сформованості національно-культурної ідентичності за цим же критерієм. Встановлено, що відбулись зміни у рівнях сформованості національно-культурної ідентичності учнів початкової школи експериментальної групи за критерієм «прояв національно-культурну ідентичність у поведінці» – збільшення кількості учнів з високим (на 22,76%) і середнім (на 5,45%) рівнями сформованості національно-культурної ідентичності – за рахунок зменшення кількості учнів з початковим (на 28,21%) рівнем.

Таким чином, результати підготовки отриманих даних педагогічного експерименту з використанням методів математичної статистики та їх представлення в табличній і графічній формі у змісті дисертації довели, що результати дослідження є статистично значущими, а отже, підтвердилась ефективність розробленої методики формування національно-культурної ідентичності молодших школярів в процесі взаємодії сім'ї та школи та організаційно-педагогічні умови їх реалізації.

Дослідження охоплює не всі аспекти проблеми формування національно-культурної самосвідомості дітей молодшого шкільного віку в процесі взаємодії школи і сім'ї. Перспективу подальших наукових досліджень ми бачимо в розробці наукових основ підготовки майбутніх

учителів до здійснення національно-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл. Подальших досліджень вимагають умови створення цілісної системи формування національно-культурної ідентичності особистості в рамках впровадження концепції Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва : Прогресс, 1997. 256 с.
2. Алексєєнко Т. Ф. Соціальна педагогіка : словник-довідник. Вінниця : Планер. 2009. 348 с.
3. Андросчук І. В. Педагогічна взаємодія у професійній діяльності : навч. посіб. Хмельницький : ХНУ, 2017. 190 с.
4. Антонова О. Є. Словник базових понять з курсу «Педагогіка» : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Вид. 2-ге, доп. і перероб. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2014. 100 с.
5. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник для студ. вищих пед. навч. закладів. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
6. Башинська Т. Взаємодія учителя та учня в навчально виховному процесі. *Початкова школа*. 2004. №12. С. 55–57.
7. Безлюдний О. І. Виховання дітей в американській та українській сім'ї. : монографія. Умань : Жовтий О. О. 2012. 358 с.
8. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Т 2. Чернівці : Букрек. 2015. 640 с.
9. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч.-метод. посіб. Київ : Либідь. 2003. 344 с.
10. Бех І. Д. Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 1. С. 12–17.
11. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав. 2012. 256 с.
12. Бех І. Д. Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні. *Управління освітою*. 2018 № 6. С. 6–12.

13. Бех І. Д., Кириченко В. І., Петрочко Ж. В. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посібник. Вид. 2-ге змінене. Харків : Друкарня Мадрид. 2016. 140 с.

14. Бех І. Д., Чорна К. І. Ключові напрями українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді : наук.-метод. посіб. Київ, 2014.

15. Бех І. Д., Чорна К. І. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (програмно-виховний контекст). Київ. 2014. 182 с.

16. Беленька Г. Вплив ідей нової української школи на зміст діяльності педагогів закладів дошкільної освіти. *Освітній простір України*. 2018. №12. С.7–14 .

17. Блажко Л. В. Організаційно-педагогічні умови використання аудіовізуальних засобів навчання викладачами інститутів післядипломної освіти. *Теорія і методика управління освітою*. 2011. Вип.6. URL: <http://tme.uio.edu.ua/docs/6/11blappe.pdf>. (дата звернення: 25.01. 2022)

18. Богущ А. М. Ракурси національного виховання С. Русової в умовах трансформації суспільства. *Вісник. Серія: Педагогічні науки*. 2016. Вип.135. С. 14–18.

19. Богущ А. М., Лисенко Н. В. Українське народознавство в дошкільному закладі. Київ : Вища школа. 2003. 206 с.

20. Бондаровська В., Бабенк К., Возіянова О. Школа для батьків. Київ : Батискаф.2003. 319 с.

21. Боришевський М. Й. Національна свідомість у становленні громадянина. *Психологія самосвідомості: історія, сучасний стан та перспективи дослідження*. Київ, 1999. С. 27-34.

22. Бутова Н. О. Сутність і структура поняття «якість освітнього процесу» у філософській та психолого-педагогічній літературі. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. №1(17) URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN17/12bnotpl.pdf>. (дата звернення: 12.05.2022).

23. Ващенко Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава : Редакція газети «Полтавський вісник». 1994. 191 с.
24. Ващенко Г. Націоналізм, інтернаціоналізм і виховання любови до Батьківщини. *Визвольний шлях*. 1954. Кн. 3. С. 29–38; Кн. 4. С. 19–28
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ Перун, 2004. 1728 с.
26. Велитченко Л. К. Психологічні основи педагогічної взаємодії. автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2006. 44 с.
27. Вербиненко Ю. І. Професійна готовність до педагогічної діяльності. *Професійна підготовка педагога в контексті європейських інтеграційних процесів : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету*. Дрогобич, 2013. С. 119–124.
28. Взаємодія суб'єктів педагогічного процесу : монографія / Гриньова В. М. [та ін.] ; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, Навч.-наук. ін-т педагогіки та психології. Харків : Щедра садиба плюс, 2013. 207 с.
29. Взаємозв'язок школи, сім'ї та громадськості у справі виховання. *Зайченко І. В. Педагогіка : підручник*. URL: https://pidruchniki.com/18610819/pedagogika/vzayemozvyazok_shkoli_simyi_gromadskosti_spravi_vihovannya. (дата звернення 20.01.2022).
30. Виноградова Т. Взаємодія батьків і педагогів — необхідна умова для виховання нового покоління. *Педагогічна скарбниця Донеччини*, 2003. №2. С. 51-52.
31. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : метод. посіб. / за заг. ред Н. Гавриш. Харків : Друкарня Мадрид, 2015. 220 с.
32. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : посіб. для студентів вищих навч. закл. Дрогобич : Коло, 2006. 326 с.

33. Волобуєва О. Ф. Формування патріотизму і національної свідомості майбутніх фахівців: психологічний ракурс. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Психологія*. 2015. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadrpn_2015_1_5. (дата звернення 20.01.2022).

34. Воронова С. В. Робота з батьками: теорія та практика : навч.-метод. посіб. Одеса : Астропринт, 2015. 216 с.

35. Гавриш Н. Моя країна – Україна. *Методична скарбничка вихователя*. 2014. №7, С. 4–7.

36. Гавриш Н. Національно-патріотичне виховання у ситуації соціального неспокою: змінюємо підходи. *Дошкільне виховання*. 2015. № 8. С. 2–7.

37. Газіна І. О. Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Інститут проблем виховання АПН України. Київ. 2008. 184 с.

38. Гарбузова Н. О. Сторітелінг, як мистецтво красивої розповіді : консультація вихователя-методиста. URL: <http://sadiq-marinka.in.ua/> (дата звернення: 25.06.2023).

39. Гарнійчук В. М. Сутність та основні компоненти патріотизму старших підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*. Київ, 2013. С. 123–126.

40. Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави: студії виховання. *Рідна школа*. 2001. № 2. С. 9-14.

41. Гончар Л. В. Партнерська взаємодія школи і сім'ї як педагогічна умова формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства. *Trends and directions of development of scientific approaches and prospects of integration of internet technologies into society* : abstracts of VI International Scientific and Practical Conference, Stockholm, (Sweden) February 23–26. 2021. Т.6. Р. 371-373.

42. Гончар Л. В. Проблема формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку у взаємодії школи і сім'ї. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ніжин (Україна), 5-6 травня. 2016. С. 35-37.

43. Гончар Л. В. Теоретико-методичні засади формування батьківсько-дитячих взаємин: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання НАПН України. Київ. 2018. 510 с.

44. Гончар Л. В. Формування цінностей сім'ї в сучасній школі та родині: теоретико-методичні аспекти. *Вітчизняна наука: теорія і практика* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, Харків (Україна), 15-16 серпня, 2016. С. 24-29.

45. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ : Планер.2010. 308 с.

46. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь.1997. 376 с.

47. Гриневич М. С. Медіа освітні квести. Вища освіта України. *Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології*. Київ : Гнозис. 2009. № 3, 153–155.

48. Гуцуляк Л. Взаємодія сім'ї і школи як чинник оптимізації формування та розвитку особистості. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Педагогіка. Психологія. Філософія*. 2014. № 33. С. 39-48.

49. Гуцуляк Л. І. Взаємодія педагогів, батьків та громади як важлива умова ефективності навчання та виховання учнів початкової школи (на прикладі Сполучених Штатів Америки) . *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 515-518. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2016_4_126. (дата звернення: 23.07.2023).

50. Декларація Прав дитини проголошена ГА ООН від 20.11.1959 URL: <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=331> (дата звернення: 28.08.2023).

51. Дем'яненко М. С. Формування готовності особистості до партнерської взаємодії як педагогічна проблема. *Науковий вісник Південноукраїнського нац. пед. ун-ту імені К.Д. Ушинського* : зб. наук. праць. Одеса : Південноукраїнський нац. пед. ун-т імені К.Д. Ушинського, 2013. Вип. 1–2. С. 86–91.

52. Денисенко А. А. Патріотизм та патріотичне виховання особистості: історичний аспект. *«Вісник» Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2015. Ч.1. 7 (296). С. 113–119.

53. Денисенко А. А. Патріотичне виховання дітей. Теоретичний аспект. Materials of the XI International scientific and practical conference, «Trends of modern science». Pedagogical sciences. Sheffield. Science and Education LTD. 2015. Vol.12. P. 112.

54. Державна соціальна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. №453-2018-п, поточна редакція від 30.05.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF> (дата звернення: 2.06.2023).

55. Державні і національні символи України : матеріали для проведення занять зі старшими дошкільнятами / упоряд. О. В. Гноінська. Харків : Веста ; Ранок, 2011. 80 с.

56. Дитина : освітня програма для дітей від 2 до 7 років / Беленька Г. В. та ін. Київ, Київський університет імені Б. Грінченка. 2020. 495 с.

57. Дмитренко К. А. та ін. Звичайні форми роботи – новий підхід розвиваємо ключові компетентності : метод. посіб. Харків : ВГ «Основа». 2018. 119 с.

58. Докукіна О. М. Методичне забезпечення роботи з батьками у процесі формування національно-культурної ідентичності підлітків. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*. Івано-Франківськ : НАІР, 2019. С. 66–71.

59. Долецька С. В. Завдання патріотичного виховання молодших школярів в процесі красзнавчої роботи. 2012. №1(48). С. 49–55.

60. Драгоманов М. Вибране / упоряд. та прим. Р. Міщука, В. Шандри. Київ : Либідь, 1991. 682 с.
61. Дубасенюк О. А., Вознюк О. В. Діагностичний підхід як важлива умова професійної позиції вчителя. *Методичні основи діагностики академічної обдарованості учнів (з урахуванням специфіки освітньої галузі)* : матеріали науково-практичного семінару. Київ : ІОД, 2011. С. 74–81.
62. Єжова О. О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Психолого-педагогічні науки. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2014. № 3. С. 39–43.
63. Жаровська О. П. Патріотичне виховання студентів в освітньо-виховному середовищі педагогічного університету : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2015. 20 с.
64. Желанова В. В. Напрями реалізація стратегії інтеграції в сучасній освіті України. *Нові технології навчання* : збірник наук. праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Київ, 2020. Вип. 94. С. 132–137.
65. Желанова В. В. Рефлексивна компетентність майбутнього педагога; сутність, структура, логіка рефлексіогенезу. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка* : збірник наук. праць. Київ, 2020. Вип.33. С. 17–23.
66. Желанова В. В., Матвієнко О. В. Національно-культурна ідентичність особистості: сутність та структура. *Інноваційна педагогіка*. 2022. №1 (49). С. 17–20.
67. Журавльова Л. С., Денисенко А. А. Соціальне оточення як важливий чинник патріотичного виховання особистості. *Людина в умовах мінливості соціокультурного простору: духовнопрактичний вимір* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (3–4 черв. 2016 р., м. Мелітополь, Україна) / М-во освіти і науки України, Мелітопол. держ. пед. ун-т ім. Б. Хмельницького. Мелітополь, 2016. Ч. 2 : Освіта як простір творення прецедентів і зразків самовизначення. С. 74–76.

68. Журба К. О. Теоретико-методичні засади виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07. Київ. 2019. 574 с.

69. Журба К. О., Шкільна І. М. Квест як засіб формування національно-культурної ідентичності підлітків. *Рідна школа*. 2017. № 11-12. С. 44-52.

70. Журба К., Шкільна І. Патріотизм в українській сім'ї: типи сімей у патріотичному вихованні. *Шкільний світ*. 2020. № 1. С. 4–12.

71. Задорожна Г. С. Педагогічні умови правового виховання дітей 6-7 років у взаємодії сім'ї і закладу освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Сумський держ. пед. ун-т імені А. С. Макаренка. Суми. 2018. 271 с.

72. Закон України «Про освіту» URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата зверення: 23.07.2023).

73. Законом України «Про загальну середню освіту» ВВР, 1999, № 28, ст. 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (дата зверення: 23.07.2023).

74. Затверджено Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#n15> (дата зверення: 4.12.2022).

75. Здобувач освіти в НУШ: домінанти розвитку та шляхи мобілізації ресурсів : зб. наук. пр. / [ред. кол.: В.І.Очеретянюк (гол.) та ін.]. Хмельницький : ХОІППО, 2021. 580 с.

76. Зінченко Л. В., Шаповалова Н. В. Теоретичний аналіз поняття «взаємодія» як соціальнопсихологічний феномен. *Modern directions of theoretical and applied researches*. 18-30 March 2014. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer34/457.pdf> (дата зверення: 25.08.2023).

77. Зубцова Ю. Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї : автореф. ... дис. канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ. 2012. 19 с.

78. Іваниця Г. А. Формування добродійності молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 10.00.07 / Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань, 2012. 20 с.

79. Ігнатуша А. Л. Національно-патріотичне виховання майбутніх вчителів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. 2015. №7 (296). Ч. 1. С. 206–212.

80. Інноваційні технології виховання патріотизму дітей та учнівської молоді : матеріали обласної науково-практичної інтернет-конференції / Автор- упор.: Ю. М. Зоря. Черкаси : КНЗ «ЧОППОП ЧОР», 2016. 182 с.

81. Ісаєва С. Д. Комунікативна педагогіка Томаса Гордона для батьків : посібник. Київ. 2020. 163 с.

82. Кавуненко Н. В. Визначення змісту та структури особистісної готовності до професійної діяльності. *Студентський альманах : збірник магістерських робіт*. Інститут менеджменту та психології ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України. 2012. №1. URL : <http://mp2.umo.edu.ua/wpcontent/uploads/2012/04/Кавуненко.pdf> (дата звернення: 20.06.2023).

83. Калуська Л. В. Родинне сонцеколо : методичний poradnik для роботи з батьками. Тернопіль : Мандрівець. 2010. 140 с.

84. Канішевська Л. В. Феномен «національно-культурна ідентичність» як проблема сучасного педагогічного дискурсу. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного університету імені Івана Франка*. 2020. № 34 (3). С. 204-210.

85. Канішевська Л. В. Аналіз феномена «толерантність» в гуманітарних науках. *Актуальні питання гуманітарних наук*, : міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. Вип. 28 (1). С. 255–265.

86. Канішевська Л. В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до виховання толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності. *Інноватика у вихованні*. 2020. №2 (11). С. 22–27.

87. Канішевська Л. В., Потапчук Т. В. Теоретичні аспекти становлення національно-культурної ідентичності у студентської молоді. *Znanstvena misel journal*. 2020. № 49 (270). С. 43-46.

88. Каплуновська О., Кичата І. І., Палець Ю. М. «Україна – моя Батьківщина». Парціальна програма національно – патріотичного виховання дітей дошкільного віку / за наук. ред. О. Д. Рейпольської. Тернопіль : Мандрівець, 2016. 72 с.

89. Карагозлю Ф. Педагогічні умови взаємодії дошкільного навчального закладу з сім'єю у полікультурному вихованні старших дошкільників : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Державний заклад «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса. 2019. 307 с.

90. Карпенко Н. А. Роль батьків у розвитку творчості активності дитини. *Філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ. 2000. № 5(Ч. II). С. 91-93.

91. Карпенко Т. В. Формування національної свідомості та патріотизму засобами народних традицій. *Виховна робота в школі*. 2017, №10, С. 2–7.

92. Карсканова С. В. Психологічна готовність до захисту батьківщини як патріотичного виховання у вищому навчальному закладі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2016. Вип. 5(1). С. 71-75. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2016_5\(1\)__15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhpr_2016_5(1)__15). (дата звернення: 20.02.2023).

93. Качур М. М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ. 2010. 20 с.

94. Квас О., Волошин С. Формування патріотичної вихованості учнів початкової школи засобами музейної педагогіки. *Молодь і ринок*. 2018. №11 (166). С. 18–22.

95. Киричок В. А. Виховання гуманістичних цінностей молодших школярів: актуалізація педагогічних ідей В. О. Сухомлинського. *Педагогічні науки*, 2009. Вип. 54. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_54/35.pdf (дата звернення 11.07.2023).

96. Киричок В. А. Сучасні форми і методи патріотичного виховання молодших школярів у позаурочній діяльності : збірник наукових праць. 2010. № (14)1. 85 с.

97. Кисіль Н. В. Школа маленьких патріотів. Проект освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку. Харків : Основа. 2016. 216 с.

98. Кишинська А. Щоб країна пишалася нами. Формування основ патріотизму в дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2017. № 8. С. 2–6.

99. Кіян О. І. Батьківсько-вчительська взаємодія як чинник морально-духовного виховання молодших підлітків : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання НАПН України. Київ. 2010. 19 с.

100. Ковальова О. В., Гавриш О. Г., Рябко А. Е. Особливості сімейного виховання дітей на сучасних українських традиціях. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2017. № 1 (76). С. 66–74.

101. Кондрашова Л. В. Концепція «Взаємодії моральних і психологічних якостей у змісті педагогічного професіоналізму». Професійне становлення майбутнього вчителя : монографічний огляд. Кривий Ріг, 2006. 327 с.

102. Конституція України №254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 22.03.2023).

103. Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. Проект. (2009). Стратегічні пріоритети, 3 (12). 11-30. URL: <http://sp.niss.gov.ua/articles/982/> (дата звернення: 22.03.2023).

104. Концепція Державної сімейної політики. № 1063-XIV. (1999). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-14> (дата звернення: 22.03.2023).

105. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, затверджена Колегією Міністерства освіти і науки

України 26.03.2015 р., наказ № 641 від 16.06.2015 р. URL: <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/natsionalno-patriotichnogo-vikhovannya-ditey-ta-molodi-nakaz-mon-2015-06-15-641.pdf> (дата звернення: 22.03.2023).

106. Короткий словник актуальних педагогічних термінів / Упор.: Флегонтова Н. М. Київ : КНУТД. 2013. 55 с.

107. Костенко Л. В. Річка Геракліта : вірші / Упоряд., передмова: Оксана Пахльовська ; худож. С. Якутович. Київ : Либідь, 2011. 288 с.

108. Коханова О. П. Психологія партнерської взаємодії в освіті : навч.-метод. посіб. Київ. Вид-во: ПП Щербатих О. В. 2011. 104 с.

109. Кочерга О. М. Педагогічні умови формування соціальної відповідальності майбутнього вчителя. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2012. № 7 URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/532/1/258_N_Z_2012_7.PDF (дата звернення: 20.06.2023).

110. Кравченко Т. Вплив батьківського ставлення на соціальний розвиток дитячої особистості. *Вісник Черкаського університету: Серія «Педагогічні науки»*. 2002. № 41. С. 48-52.

111. Кравченко Т. В. Виховний потенціал сім'ї та особливості його реалізації у сучасних умовах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2005. № 8. С. 266-269.

112. Кравченко Т. В. Вплив сім'ї на соціальний розвиток дитини: від минулого до сучасності. *Традиції родинного виховання в Україні та сучасність* : матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Київ, 6 лютого. 2004. С. 76-77.

113. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ : Фенікс. 2009. 416 с.

114. Кравчинська Т. С. Педагогіка партнерства – основні ідеї, принципи та сутність URL: http://lib.iitta.gov.ua/707221/1/Кравченко_тези.pdf (дата звернення: 16.08.2023).

115. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л. Патріотичне виховання в ДНЗ. Харків : Вид-во «Ранок». 2016. 192 с.
116. Крутій К. Л., Фунтікова О. О. Дошкільна освіта : словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв. Запоріжжя : ТОВ «ЛППС» ЛТД. 2010. 324 с.
117. Крутій К., Зданевич Л. Сторітелінг: мистецтво розповідання, або як зацікавити дітей. *Дошкільне виховання*. 2017. №7. С. 2–5.
118. Кульчицький В. Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. Тернопіль, 2014. № 30. С. 76–78.
119. Кушнірюк В. М. Гуманізація міжособистісних стосунків як умова запобігання конфліктів у педагогічному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 19.00.07 / Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України. Київ. 2000. 19 с.
120. Кьєркегор С. Страх и трепет : перевод с датского. Москва : Республика, 1993. 383 с.
121. Левшенюк Н. Теоретичне обґрунтування поняття психологічної готовності особистості до педагогічної діяльності. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 36-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_11 (дата звернення: 14.03.2023).
122. Лисенко О. О. Гуманістичні погляди Григорія Сковороди. *Радянське літературознавство*. 1972. №11. С. 61-70.
123. Лист Міністерства освіти і науки України «Про методичні рекомендації з патріотичного виховання» № 1/9-614 від 27 листопада 2014 року. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/pozashk_osv/44204/ (дата звернення: 64.12.2022).
124. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб. для студ. пед. навч. закладів. Харків : ОВС. 1997. 338 с.

125. Максимович О. М. Сучасна сім'я: проблеми виховання дітей : монографія. Івано-Франківськ, 2017. 200 с.

126. Маланюк Т. З. Патріотичне виховання учнів основної школи засобами туристсько-краєзнавчої роботи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Уман. дер. пед. ун-т імені П. Тичини. Умань. 2015. 22 с.

127. Мартиненко Є. О. Взаємодія сім'ї та школи у вихованні особистості : презентація. Дніпропетровськ, 2014. URL: <http://www.slideshare.net/ssuser5a8d6a/ss-30203308>. (дата звернення: 64.12.2022).

128. Матвієнко О. В., Силенко Н. І. Вплив української народної педагогіки на формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку. *Інноваційна педагогіка* : науковий журнал. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 44. С. 175-180. URL: http://innovpedagogy.od.ua/archives/2022/44/part_1/36.pdf (дата звернення: 23.12.2022).

129. Матвієнко О. В., Силенко Н. І. Особливості формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку у позакласній народознавчій діяльності. *Інноваційна педагогік* : науковий журнал. Видавничий дім «Гельветика» 2022. Вип. 47. С. 266-172. URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/vip47> (дата звернення: 14.10.2022).

130. Матвієнко О.В., Чабайовська М.І., Силенко Н.І. «З Україною в серці». Навчально-методичний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти та студентів педагогічних закладів вищої освіти.- Київ:Видавництво Ліра-К, 2022. 126 с.

131. Матвієнко Олена, Силенко Надія. Психолого-педагогічні умови формування образного мислення молодших школярів засобами пісенного фольклору. *Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки* : зб. тез III Міжнародної онлайн-конференції, 19 травня 2022 р. / за заг. ред. Н. Богданець-Білоskalенко. Київ : Педагогічна думка, 2022. С. 39-44. URL: <https://sites.google.com/view/>

vyshyvanka2022/збірник-тез-конференції?authuser_____ (дата звернення: 24.12.2022).

132. Методика «Національні стереотипи» (К. Чорна) / Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах : науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. кер. К. О. Журби. – Черкаси: ЧОПОПІ, 2017. С. 50.

133. Модель розвитку педагогічної майстерності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки / Матвієнко О. В., Степаненко Л. М., Височан Л. М., Височан З. Ю., Чорна Г. В., Максимчук І. А. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 15 : Науково–педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. пр. Київ : Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2021. Випуск 1 (129). С. 64-71.

134. Нагула О. Л. Батьківська компетентність як чинник психічного розвитку дитини. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012. № 5. С. 32-34.

135. Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті. Київ, 2002. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=347%2F2002> (дата звернення: 64.12.2022).

136. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Педагогічна думка, 2016. 448 с.

137. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення: 14.02.2023).

138. Національна стратегія розвитку державної молодіжної політики до 2030 року : Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> (дата звернення: 15.03.2023).

139. Національно-патріотичне виховання дітей та молоді у сучасному освітньому просторі України на засадах етнопедагогіки : матеріали Всеукраїн. наук.-прак. інтернет-конф., 20 жовт.-20 листоп. 2015 р. / упорядн.:

Л. Шелемей, Л. Келембет, О. Фляк, О. Риндич. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2016. 284 с.

140. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 2.11.2022).

141. Нова українська школа: організація взаємодії з батьками учнів початкової школи : навч.-метод. посіб. /Т. М. Бабко, О. В. Банах, А. В. Вознюк, Г. А. Коломоєць, Л. Г. Кудрик, О. М. Мельник. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2020. 208 с.

142. Ольшевська Я. О. «Педагогічна взаємодія» у системі відносин «викладач-студент». *Педагогіка майбутнього: технології плекання довершеної особистості : Міжнародні челпанівські психолого-педагогічні читання*. 2014. № 3. С. 422–428.

143. Ольшевська Я. О. Суб'єктний підхід у педагогічній взаємодії в системі відносин викладач-студент. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету* : збірник наук. праць звітної-наукової конференції викладачів університету за 2012 рік, 9-10 лютого 2013 року Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 179–181. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4842/Olshevaska.pdf?sequence=1> (дата звернення: 04.12.2022).

144. Онопрієнко О. Патріотичне виховання як науково-педагогічна проблема: понятійний аспект. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2007. № 21. С. 103-110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppps_2007_21_18. (дата звернення: 16.11.2022).

145. Оржеховська В. М., Кириченко В. І., Ковганич Г. Г. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі : навч. практико-орієнтований посіб. Харків : Точка, 2007. 193 с.

146. Освітня реформа: результати та перспективи : інформаційно-аналітичний збірник МОН / Інститут Освітньої аналітики ДНУ, Київ, 2019.

228 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentacii/Institut-zbirnik.pdf> (дата звернення: 22.02.2022).

147. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України : програма та її методичне забезпечення на Полтавщині / Упорядники: Н. В. Настенко, Г. А. Каліберда. Полтава : ПОШПО. 2009. 252 с.

148. Особливості формування ціннісного ставлення до іншої людини в учнів спеціалізованих шкіл. / Філоненко Л. В., Лисюк С. П., Матвієнко О. В., Шаповал А. О., Саранча І. Г. Силенко Н. І. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 15. Науково–педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наукових праць / За ред. Тимошенка. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. 2021. Випуск 1 (129). С. 107-115. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/33931> (дата звернення: 25.12.2022).

149. Опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність» (К. Журба) / Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах: науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. кер. К. О. Журби. – Черкаси: ЧОШОПП, 2017. – С. 42–43.

150. Павлюк Р. Теоретичні основи творчої педагогічної взаємодії у сучасному освітньому середовищі. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3659/1/R_Pavliuk_PSH_6_FMLD_PI.pdf (дата звернення: 12.11.2022).

151. Педагогічний словник / АПН, Ін-т педагогіки; ред.: М. Д. Ярмаченко. Київ : Педагогічна думка. 2001. 514 с.

152. Петришин Л. Й. Мотивація як провідний чинник формування креативності майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Педагогіка. Соціальна робота* / гол. ред. І. В. Козубовська. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 29. С. 146–150.

153. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ. 2002. 21 с.

154. Пехота О. М., Єрмакова І. П. Основи педагогічних досліджень. Київ : Знання. 2013. 287 с.
155. Піддячий В. М. Психологічні умови формування громадянської компетентності майбутніх педагогів. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2019. №1(15). С. 98–107.
156. Підласий І. П. Продуктивний педагог : настільна книга вчителя. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 360 с.
157. Плекаємо патріотів України : збірка статей освітян Черкащини з досвіду патріотичного виховання. Черкаси : Видавництво Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників, 2011. 116 с.
158. Постовий В., Русин Г. Соціум української сім'ї і школи : навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Івано-Франківськ, «НАІР». 2017. 316 с.
159. Потапкіна Л. В. Готовність до професійної діяльності як психолого-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 198-207. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadprcpn_2015_1_19. (дата звернення: 25.12.2022).
160. Потапчук О. І. Організаційно-педагогічні умови формування готовності майбутніх інженерів педагогів до професійної діяльності з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2015. № 37. С. 141–143.
161. Потапчук Т. Теоретико-методичні основи формування національно-культурної ідентичності студентів вищих педагогічних навчальних закладів : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.07 / Ін-т проблем виховання НАПН України. Рівне, 2015. 467 с.
162. Потапчук Т. Цінність особистості: змістова сутність поняття. *Наукові записки : серія педагогічні науки : збірник наук. статей /М-во освіти і*

науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова; упор. Л. Л. Макаренко. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. СХХХУІ (136). С. 200-206.

163. Про Державну національну програму «Освіта» («Україна ХХІ століття») : Постанова Кабінету Міністрів України №896 від 3 листопада 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 6.04.2023).

164. Про затвердження Державного стандарту початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України № 87 від 21.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF> (дата звернення: 16.02.2023).

165. Прудка Л. Обґрунтування формування інтегративної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 / Нац. авіаційний ун-т. Київ, 2013. 24 с.

166. Ревенчук В. В. До суті поняття «педагогічна взаємодія». *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя. Серія Психологопедагогічні науки*. 2003. №1. С. 26–28.

167. Рудік О. А., Молодушкіна І. В. Взаємодія ДНЗ та сім'ї. Харків : Вид. група «Основа». 2013. 222 с.

168. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта. 1996. 304 с.

169. Рябокінь Л. М. Формування готовності до професійної діяльності як психолого-педагогічна проблема. *Вісник післядипломної освіти*. 2010. Вип. 1(2). С. 344-349. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpro_2010_1\(2\)__41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpro_2010_1(2)__41). (дата звернення: 20.12.2022).

170. Савчин М. В. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2007. 481с.

171. Серьожкіна Р. К., Пархоменко Н. Д., Яковицька Л. С. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ-ри, 2003. 243 с.

172. Седова Т. Д., Чепінга І. В. Виховання патріотизму за умов сучасних викликів інформаційного суспільства. *Управління школою*. 2019. № 10–12. С. 8–12.

173. Силенко Н. І. Мова як чинник формування національної ідентичності особистості. *Психологічний і педагогічний дискурс : наукові записки вчених* : збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 298-300. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32538/Shulygina.pdf;jsessionid=ACC7DD335A0093C55D6628845FAE0F64?sequence=1> (дата звернення: 5.06.2022).

174. Силенко Н. І. Особливості використання засобів народної педагогіки для формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. *Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (6-7 жовт. 2022 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. ; відп. за вип. Б. А. Якимчук. Умань, 2022. С. 165-169. URL: <https://fpo.udpu.edu.ua/images/2022/nauka/naukZax/zbir0607.pdf> (дата звернення: 21.04.2022).

175. Система втілення багатоаспектного підходу в підвищенні педагогічної майстерності / Максимчук І. А., Вощевська О. В., Сагач О. М., Височан Л. М., Степаненко Л. М., Матвієнко О. В. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 15 : Науково – педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наукових праць. Київ : Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. 2021. Випуск 1 (129). С. 47-55.

176. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін : навч.-метод. посіб. / авт. кол. : Бех І. Д., Журба К. О., Киричок В. А. [та ін.]. Київ : Педагогічна думка. 2011. 240 с.

177. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізації суспільних змін : навч.-метод. посіб. / авт. кол.: Бех І. Д., Журба К. О., Киричок В. А. та ін. Київ : Педагогічна думка, 2011. 240 с.

178. Сівак Н. А. Налагодження партнерської взаємодії між батьками та вчителями сучасної початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015, № 8 (52). С. 410-419.

179. Сіданіч І. Л. Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України, Київ. 2004. 214 с.

180. Скиба М. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ. URL: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/>. (дата звернення: 25.03.2023).

181. Скоробагата О. М. Готовність до діяльності як психолого-педагогічна проблема. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2008. №1. С. 143-147. URL: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2008-01/08somppp.pdf> (дата звернення: 20.11.2022).

182. Словник термінів з філософії. URL: <http://uadoc.zavantag.com/text/29544/index-1.html> (дата звернення: 15.10.2022).

183. Сокач Ю. Патріотичне виховання: як зробити дієвим. Коучинг для педагогів. *Дошкільне виховання*. 2017. № 8. С. 7–9.

184. Сокол І. М. Квест як сучасна інноваційна технологія навчання. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. № 7. С. 168–171.

185. Соловйова В. Ф. Козацька педагогіка : виховання патріотизму та відданості Україні. *Педагогічна майстерня*. 2017. № 3. С. 40–47.

186. Соціально-педагогічні умови співпраці навчального закладу з батьками як фактор підвищення якості освіти / укладач: Замулко О. І Черкаси : «ЧОППОП ЧОР», 2016. 258 с.

187. Стаєнна О. О. Використання квестів у професійній підготовці майбутніх педагогів. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 1 (324). С. 4. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4351/>

1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%94%D0%BD%D0%BD%D0%B0%20%D0%9E.%D0%9E..pdf (дата звернення: 24.06.2022).

188. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч.-метод. посіб. Київ, 1996. 288 с.

189. Степанова Л. П. Початковий етап формування творчої особистості на зразках національної культурної спадщини у класі сольного співу ДМШ. *Трансформаційні процеси в освіті і культурі* : матеріали Міжнародної науково-творчої конференції, Одеса, Київ, Варшава, 24-25 квітня 2013 р. Київ : НАКККиМ, 2013. С. 164-166. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/38194> (дата звернення: 6.11.2022).

190. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки : Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>. (дата звернення: 4.12.2022).

191. Сук Л. Є. Національно-патріотичне виховання : методична розробка для позашкільних навчальних закладів. Київ : УДЦПО, 2015. 72 с.

192. Сухомлинська О. В. Виховання як соціальний процес: особливості сучасних трансформаційних змін. *Шлях освіти*. 2004. № 2. С. 2-6.

193. Сухомлинська О. В. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. *Дошкільне виховання*. 2003. № 2. С. 3–8.

194. Сухомлинська О. В. Методологія історико-педагогічного дослідження *Педагогічна і психологічна науки в Україні* : збірник наукових праць до 15-річчя АПН України. Т.1. Теорія та історія педагогіки. Київ : Педагогічна думка, 2007. С. 36-51.

195. Сухомлинська О. В. Патріотизм як цінність: погляд на історію і сьогодення. *Шлях освіти*. 2010. №2. С.10-14.

196. Сухомлинська О. В. Про стан теорії та практики виховання в освітньому просторі України. *Шлях освіти*. 1998. № 3. С. 3-4.

197. Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. Київ : Радянська школа. 1978. 263 с.

198. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 1. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Київ : Радянська школа, 1976. 653 с.

199. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Харків : Акта. 2012. 537 с.

200. Трухін І. О., Шпак О. Т. Виховна робота з учнями молодшого шкільного віку. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 9. С. 9-17

201. У чому полягає взаємодія сім'ї та школи. URL: https://studopedia.su/16_183092_u-chomu-polyagaie-vzaiemodiya-simi-i-shkoli.html (дата звернення: 6.10.2022).

202. Федірчик Т. Педагогіка партнерства як чинник формування ефективної взаємодії учасників освітнього процесу в умовах нової української школи. *Гірська школа українських Карпат*. 2019. № 21. С. 50–54.

203. Федорак О. Теоретичні аспекти проблеми психологічної готовності майбутнього учителя до педагогічної діяльності. *Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка. Кам'янець Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 9. С. 683-690.

204. Федорович А. В. Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія: Педагогіка. 2012. № 8. С. 137-144.

205. Філософський енциклопедичний словник. / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди ; редкол.: Шинкарук В. І. та ін. Київ : Абрис. 2002. 742 с.

206. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : посібник / Бех І. Д., Докукіна О. М., Федоренко С.Д., Шкільна І.М., Журба К.О. Київ, 2019. 114 с.

207. Фреге Г. Избранные работы. Москва : Дом интеллектуальной книги, 1997. 159 с.

208. Хайдеггер М. Бытие и время. /Пер. С нем В. В. Бибихина. Москва : АД Маргинем, 1997. 452 с.

209. Хромова О. Л. Сучасні форми взаємодії педагога і батьків молодших школярів. *Робота з батьками молодших школярів* / Упор.: Бишова Т. М. Київ : Видавництво «Шкільний світ», 2008. С. 5-11.

210. Цуркан Т. Г. Ключові ідеї виховання успішної дитини : методичні рекомендації студентам, учителям, батькам. Чернівці : Друк ФОП Варвус В. В. 2016. 96 с.

211. Цуркан Т. Г. Формування педагогічної культури батьків молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи : дис. ... канд. психол. наук : 13.00.07 / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2018. 340 с.

212. Черноус Н. А. Суть педагогічної взаємодії. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2014. № 3–4. С. 14–18.

213. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор. 2007. 640 с.

214. Шахрай В. М. Педагогічні умови формування у підлітків цінності життя у взаємодії школи і сім'ї. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*. 2018. № 7. С. 255-259.

215. Шкільна І. М. Взаємодія сім'ї і школи у формуванні базових гуманістичних цінностей старших підлітків. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 16. Кн. 1. С. 371-379.

216. Шкільна І. М. Діагностика патріотичного виховання старших підлітків у позаурочній діяльності. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. 2013. Вип. 13. Кн. 1. С. 335-342.

217. Шклярєнко Л. Г. Справжніми патріотами не народжуються, ними стають. *Педагогічна майстерня*. 2016. № 3. С. 25–26.

218. Шкрєбтієнко Л. П. Виховання патріотичних почуттів у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Державний заклад «Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського». Одеса. 2019. 298 с.

219. Шлейхер Андреас. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття / Переклала з англ. Ганна Лелів. Львів: Літопис, 2018. 296 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/yakist-osviti/shlyaykher-naykrashchiy-klas-u-sviti-yak-stvoriti-sistemu-osviti-21-go-stolittya.pdf>.

220. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні / під кер. Лібанової Е. М. Київ : АДЕФ-Україна. 2008. 256 с.

221. Шостак У. В. Психологічні умови ефективної взаємодії сім'ї та школи у розвитку особистості молодшого школяра : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ. 2015. 259 с.

222. Юрченко В.І. Етнопсихологічні чинники формування «Образу-Я» особистості. *Рідна мова* : кварталник Українського вчительського товариства у Польщі. Варшава : Rідna Mowa, 2010. №13. С. 35-39.

223. Якими можуть бути українські вчителі майбутнього: досвід переможців «Global teacher Prize». URL: <http://lviv1256.com/news/yakymy-mozhut-buty-ukrajinski-vchyteli-majbutnoho-dosvid-peremozhtsiv-global-teacher> (дата звернення: 4.02.2023).

224. Яковенко І. О., Єр'оміна Л. Є., Жейнова С. С. Фасилітація і тренінг на курсах духовно-морального спрямування : навч.-метод. посіб. Мелітополь, 2018. 110 с.

225. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. Мюнхен ; Тернопіль : УВУ, 1992. 140 с.

226. Adrijana K., Višnjić Jevtić, Maja D. Pajtak. Preschool Teacher Education Students' Assessment of Their Own Views on Parents and TeacherParent Cooperation. *Teaching Innovations*. 2020. Vol.32. P. 69-80.

227. Cohen Franziska, Anders Yvonne. Family involvement in early childhood education and care and its effects on the social-emotional and language skills of 3-year-old children, *School Effectiveness and School Improvement*. 2019. 31(1). <https://doi.org/10.1080/09243453.2019.1646293>

228. Duval E. M. Family development. Philadelphia Lippincott.1957.

229. Early childhood educators' perceptions of parent-child relationships: A qualitative study / Amanda O'Connor, Janet Williams-Smith, Helen Skouteris, Andrea Nolan, Heidi Bergmeier. *Australasian Journal of Early Childhood*. 2018. Vol.43. P. 4–15.

230. Einarsdottir Johanna, Jónsdóttir Arna H. Parentpreschool partnership: many levels of power, *Early Years*. 2017. Vol. 39. Issue 2. P. 175-189. <https://doi.org/10.1080/09575146.2017.1358700>

231. Eliyahu-Levi Dolly, Ganz-Meishar Michal. The personal relationship between the kindergarten teacher and the parents as a mediator between cultures, *International Journal of Early Years Education*. International Journal of Early Years Education. 2019. Vol.27. Issue 2. <https://doi.org/10.1080/09669760.2019.1607263>

232. Epstein J. L. Attainable goals? The spirit and letter of no child left behind act on parental involvement. *Sociology of Education*. 2005. №78. P. 179–182.

233. Formation of Resilience in the Context of Volunteer Activities Using Information and Communications Technology / Lazarenko Nataliia Sabat Nadiia,

Sabat Nadiia, Sylenko Wang Rundong, Anna Duchenko, Liudmyla Shuppe. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. VOL.22. No.6. June P. 374-381. URL: http://ijcsns.org/07_book/html/202206/202206047.html (дата звернення: 64.12.2022).

234. Formation of Professional Competence of Assistant Teacher of Inclusive Education in Secondary Education Institutions Liubarets Vladyslava, Bakhmat Nataliia, Matviienko Olena, Tsykhmeistruk Oksana, Feltsan Inna. *Вестник «Аз-буки»*. 2021. <https://doi.org/10.53656/ped2021-9.09>.

235. Goals of Democracy. A Problems Approach / Samuel P. McCutchen, George L. Fersh., Nadine I. Clark. The Macmillan Company. New York : A Division of The CrowellCollier Publishing Company, the USA. 1962. 664 p.

236. Influence of psychological conditions on the level of creative imagination / Kryshchanovych S., Bilyk V., Matvienko O., Stepanenko L., & Tsvietkova H. *Creativity Studies*. 2022. 15(2). P. 406–419. URL: <https://doi.org/10.3846/cs.2022.15196>

237. Jadwin G. The Impact of Social-Emotional Development in Preschool / Concordia University, St. Paul. 2019. URL: https://digitalcommons.csp.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1012&context=teacher-education_masters (дата звернення: 12.06.2023).

238. Jazmin Infante Riol. Different approaches to parental involvement in Swedish, Norwegian and Finnish preschools : A systematic literature review : Program: educare The Swedish Preschool Model. 2019. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1391867/FULLTEXT01.pdf> (дата звернення: 12.06.2023).

239. Kumsa Megersa, Wudu Melese Tarekegne & Endalkachew Woldmariam. Community participation in preschool education of ethiopia: the case of south west shewa zone addisu *Journal of Education, Teaching, and Learning*. 2019. Vol. 4, P. 274–280.

240. Lawson Kay. *The Human Polity. A Comparative Introduction to Political Science. The Fourth Edition.* Houghton Mifflin Company. Boston ; New York, 1997. 580 p.

241. Matviienko Olena, Silenko Nadiya urricular ethnographic work on the development of speech of primary school children as a condition for the formation of national and cultural identity: Aerzen Heilberg IT Solutions UG (haftungsbeschränkt) InterGING Verlag, 2021. ISBN 978-3-946407-10-2 (e-book).
[Monographie – interging publishing \(wordpress.com\)](#)

242. More than just a nudge: supporting kindergarten parents with differentiated and personalized text-messages / Christopher J., Doss Erin M., Fahle Susanna & Loeb Benjamin N. York Working 24450. 2018. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24450/w24450.pdf (дата звернення: 12.03.2023).

243. Rusman Ishak Abdulhak. Curriculum Implementation at Kindergarten A Study on «Best Practices» Done by Kindergarten Teachers in Planning, Implementing, and Evaluating the Curriculum. *Proceedings of the 1st International Conference of Innovation in Education (ICoIE 2018). Series: Advances in Social Science, Education and Humanities Research.* 2019. <https://doi.org/10.2991/icoie-18.2019.46>

244. Sylenko Nadiia. Peculiarities of formation of national and cultural identity of primary schoolchildren during the literary reading lessons. *Освіта XXI століття: реалії, виклики, тенденції розвитку: колективна монографія / за наук. ред. проф. Цвєткової Ганни.* Hameln: InterGING, 2020. 658 с. (e-book).
[Monographie – interging publishing \(wordpress.com\)](#)

245. Zhelanova V. Paradigm Space of Modern Higher Education in Ukraine. *Journal o Vasyl Stefanyk Precarpathian Naational University.* 2020. Vol. 7. No2. P. 32–40.

246. Zimmer Franziska, Scheibe Katrin, and Henkel Maria. How Parents Guide the Digital Media Usage of Kindergarten Children in Early Childhood.

International Conference on Human Problems. 2019. https://doi.org/10.1007/978-3-030-23525-3_41

ДОДАТКИ

Додаток А

Організаційні форми роботи з батьками систематизовані за цілями і завданнями взаємодії і представлені в таблиці 1.1 [<https://don.kyivcity.gov.ua/files/2017/11/13/analitica.pdf>]

Таблиця 1.1

Організаційні форми взаємодії роботи з батьками

Організаційні форми	Цілі і завдання	Країна
Конференція для батьків	Забезпечення балансу інтересів, прав та обов'язків учнів, батьків (сімей) та працівників школи	Австралія, Австрія, Англія, Бельгія, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, США, Франція, Швеція, Швеція
Шкільна рада (батьківська) (комісія, комісія) з різним функціональним наповненням: керівництво, консультування, координація	Залучення до управління школою: від обговорення навчальних програми до фінансових питань	Австралія, Австрія, Англія, Бельгія, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, США, Франція, Швеція, Швеція
Професійні робочі групи (викладачі навчальних закладів певної спеціальності, а	Узгодження навчальних програм, методичних матеріалів .	Німеччина, США

також представники батьків і представники учнів з консультативним голосом)		
Фонд фінансової підтримки	Підтримка в організації та проведенні шкільних канікул, ремонтних робіт у приміщеннях, фінансова підтримка окремих учнів або підготовки вчителів, надання навчально-методичних матеріалів школі	Німеччина
Зустріч з батьками	Демонстрація досягнень учнів (концерт, театральна вистава; інші результати діяльності, в тому числі проект)	Фінляндія, США, Польща та ін.
Тренінги та майстер-класи для батьків	Підвищення рівня педагогічної свідомості батьків та їх психологічна підтримка, профілактика негативних соціальних явищ	Польща, США
Сімейні інформаційно-консультаційні центри	Психолого-педагогічний супровід сім'ї, профілактика негативних явищ	США
Формування сімейних відносин, що представляють інтерес або проблеми (діти з обмеженими можливостями, мовні проблеми і т.д.)	Взаємодопомога, громадське співробітництво	США

Індивідуальні зустрічі (консультації) з батьками за участю дитини	Планування індивідуальної траєкторії навчання на рік, її корекція, аналіз результатів навчання	США, Фінляндія, Японія,
Інформування батьків через засоби масової інформації (інформаційні бюлетені, інформація на сайті)	Повідомте важливу інформацію про початковий процес	Всі країни
Єдиний міжшкільний онлайн-простір, який збирає всю інформацію про дитину, з доступом для працівників школи та батьків	Інтеграція важливої інформації про навчання та розвиток учнів, відкритий доступ до цієї інформації для вчителів та батьків	Фінляндія
Батьківські онлайн-чати	Огляд планів, домашні завдання, інформація про відвідуваність	Естонія
Батьки-волонтери в класі	Допомога вчителю у взаємодії з класом (інтеграційні заходи; заходи з дітьми груп ризику тощо)	США
Волонтерство батьків у позакласних та позакласних заходах (бібліотека, екскурсії, батьківські клуби тощо)	Залучення батьків до шкільного життя та допомога їм у створенні команди	США, Німеччина
Спільні заходи для стимулювання	Стимулювання пізнавальної активності сім'ї, оптимізація	США, Німеччина

пізнавальної активності сім'ї (ігри, конкурси, вікторини, вечори і т.д.)	взаємодії сім'ї та партнерства зі школою	
Програми додаткової освіти дітей під керівництвом батьків (секції, гуртки)	Заохочення батьків активізувати позакласну діяльність своїх дітей	США
Запрошення сімей учнів на уроки	Сімейні та шкільні традиції, очікування до навчання	США

Відповідно до цілей і завдань батьківських зборів, визначених окресленими рівнями впливу батьківської громадськості на освітню політику навчального закладу, висвітлюються питання для загального обговорення (табл. 1.2) [7].

Таблиця 1.2

Значне навантаження групових форм взаємодії з батьками

Рівні впливу батьківської спільноти	Цілі і завдання	Виправлені проблеми	Країна
Участь батьківської громадськості в управлінні школою	Забезпечення балансу інтересів, прав та обов'язків учнів, батьків (сімей) та працівників школи	Підбір представників батьківської громади	Австралія, Австрія, Англія, Бельгія, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, США, Франція, Швеція, Швеція

	Планування шкільної програми	Школа створює навчальні програми за участю консультативної думки батьків	Австралія, Австрія, Англія, Бельгія, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, США, Франція, Швеція, Швеція
	Планування шкільної, виховної та позакласної діяльності	Побажання батьків щодо змісту заходів та їх участі в цих заходах	Австралія, Австрія, Англія, Бельгія, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, США, Франція, Швеція, Швеція
	Огляд результатів навчання	Демонстрація досягнень учнів (індивідуальні досягнення і труднощі учнів не обговорюються)	Фінляндія
	Фінансове забезпечення навчального закладу	Фінансові питання, в яких беруть участь батьки. Використання фонду фінансової підтримки	Австралія, Австрія, Англія, Бельгія, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, США, Франція, Швеція, Швеція

Залучення батьків до забезпечення навчального прогресу дитини	Обговоріть питання, де важливо враховувати відгуки батьків	Освіта в школі; підбір підручників або навчальних посібників; виявлення постачальників продуктів харчування в їдальні; встановлення правил внутрішнього розпорядку; фінансова підтримка тощо.	Нідерланди
	Взаємодопомога, громадське співробітництво	Формування сімейних відносин за інтересами або проблемами (діти з обмеженими можливостями, мовні проблеми, діти групи ризику і т.д.)	США
Інформація батьків та «всебічна підготовка батьків».	Підвищення рівня педагогічної свідомості батьків та їх психологічна підтримка, профілактика негативних соціальних явищ	Тематичні майстер-класи та тренінги для батьків	США
	Стимулювання пізнавальної активності сім'ї, оптимізація взаємодії сім'ї та партнерства зі	Спільні заходи, що стимулюють позакласну діяльність сім'ї (ігри, конкурси, вікторини, вечори і т.д.)	США

	ШКОЛОЮ		
	Налаштуйте батьків на взаємодію	Місія, цілі, завдання, стратегії школи	Більшість країн

Анкета для учителів

Шановний вчителю, просимо Вас взяти участь у письмовому опитуванні, метою якого є вивчення ставлення до проблеми формування педагогічної культури батьків молодших школярів.

1. Відповідно до Закону України «Про освіту» суб'єктами освітнього процесу визначено учнів, учителів та батьків. Чи вважаєте Ви, що батьки відіграють важливу роль в організації освітнього процесу? Обґрунтуйте відповідь.

2. Чи є труднощі у співпраці з батьками? В чому вони проявляються?

3. Як розумієте поняття «педагогічна культура батьків»?

4. Як Ви вважаєте, чи на достатньому рівні сформована педагогічна культура сучасних батьків?

5. Як Ви оцінюєте готовність сучасних батьків до роботи над підвищенням рівня сформованості їх педагогічної культури?

6. Яка роль школи / учителя у формуванні педагогічної культури батьків?

7. Чи виділяєте у своїй практичній діяльності особливості роботи з батьками різного віку, соціального статусу, рівня освіти?

8. Чи вирізняєте підходи у роботі з батьком та мамаю?

9. Які проблеми виникають у батьків з їх дітьми?

10. Чи звертаються батьки за порадами, консультаціями?

11. Як ви розумієте поняття «взаємодія школи і сім'ї»?

12. Взаємодія школи і сім'ї включає лише роботу з батьківським комітетом чи це ширше поняття?

13. Чи відчуваєте Ви брак знань щодо налагодження партнерських взаємин з батьками школярів Які саме?

14. Які методи, форми роботи з батьками Ви використовуєте?

15. Чи застосовуєте новітні технології у роботі з батьками молодших школярів? Які саме?

16. Як у Вашій школі відбувається організація та моніторинг роботи вчителя з батьками управлінськими структурами?

17. Чи відчуваєте методичну підтримку з боку адміністрації та районного/міського відділу освіти щодо налагодження сімейно-шкільної взаємодії?

18. Яка тематика батьківських зборів передбачена Вами, відповідно плану?

19. Які теми вважаєте найбільш актуальними в процесі підвищення рівня сформованості педагогічної культури батьків?

20. Чи відстежуєте залежність між рівнем педагогічної культури батьків та рівнем вихованості й навчальних досягнень учнів? Чим вона зумовлена?

21. Чи готові сучасні батьки працювати над підвищення рівня сформованості їх педагогічної культури?

22. Чи Ви мотивуєте батьків працювати над збагаченням їх виховного досвіду, удосконаленням педагогічної культури? Яким чином?

23. Як ви оцінюєте власну готовність до організації і здійснення процесу формування педагогічної культури батьків?

24. Які матеріали для самоосвіти Ви б хотіли отримати в напрямку співпраці з батьками?

25. Чи готові працювати над підвищенням педагогічної майстерності щодо роботи з батьками? Як саме? Дякуємо за співпрацю!

Анкета для виявлення рівня освіченості батьків

Проводиться у формі бесіди чи пропонується у вигляді бланків

Мета: виявити рівень знань батьками вікових та індивідуальних особливостей дитини молодшого шкільного віку і способів взаємодії з нею.

Інструкція: бесіда проводиться індивідуально з кожним батьком. Відповіді батьків докладно записують у таблицю (кількість стовпців таблиці відповідає кількості діагностованих батьків).

1. Чи знаєте Ви науково-методичну літературу для батьків з виховання та розвитку дітей молодшого шкільного віку? Яку саме?

2. Чи відвідуєте тренінги, семінари, майстер-класи батьківської ефективності? Доводиться звертатися до педагогічних працівників за порадою чи допомогою у випадках труднощів у вихованні дитини?

3. Чи відзначаєте роль взаємодії з учителем в процесі отримання додаткових знань про навчання і розвиток Вашої дитини та особливості молодшого шкільного віку? Які саме особливості молодшого шкільного віку знаєте?

4. Чи хотіли б Ви мати книги чи будь-яке інше джерело інформації щодо виховання та розвитку дітей молодшого шкільного віку?

5. Які індивідуальні особливості дитини Ви будете брати до уваги при розв'язанні різних проблемних ситуацій?

6. Чи знаєте Ви методи заохочення, стимулювання та покарання дитини? Які ще методи використовуєте?

7. Чи вмієте Ви визначати готовність дитини до школи? Які особливості фізичної, психологічної, інтелектуальної готовності?

8. Чи помічали (основні зміни) у розвитку дитини з переходом від дошкільного до молодшого шкільного віку? Яка роль учителя в адаптації дитини до нових соціальних умов?

9. Чи знайомі Ви з особливостями потурального й авторитетного стилю виховання? Який стиль притаманний Вам?

10. Які вправи для розвитку сприймання, пам'яті, мислення, уваги, емоційновольової сфери використовуєте у роботі з дитиною?

11. Інтерпретація результатів: здійснюється якісна оцінка повноти, розгорнення, позитивності, адекватності відповідей батьків на кожен з пунктів і присвоюється від 1-го до 3-х балів.

Відповідно, набравши:

26-30б. – високий рівень;

16-25б.– середній рівень;

0-15б. – низький рівень.

Дякуємо за співпрацю

«Кошик запитань»

Ідея «кошик запитань» полягає в тому, що батьки складають одне одному запитання-записки, кладуть їх у кошик, потім витягують – кому яка дістанеться. Як відповідати – радяться парами (хоча, нагадуємо, трійки стабільніше: якщо раптом «коса найде на камінь», то тут потрібний третій).

Щоб усе йшло добре, бажано дотримувати соціоігрової режисури. Вона нехитра – давати завдання маленькими кроками: «Розберіть аркуші. Готово? Тоді приготуйте ручки. Тепер записку в кошик». І так далі.

Типи запитань – класичні.

Перший тип – запитання формальне. Воно на взаємну перевірку батьками свого знання шкільного життя та порядків: «Коли востаннє був диктант?», «Коли ваша дитина була черговою в класі?», «Скільки...?», «Де...?», «Куди...?» тощо.

Із *другим типом* запитань учителю краще не поспішати. Коли майже всі батьки пройдуться класом до першої парти, щоб покласти свої записки в кошик – ось тоді можна і перейти до пояснення другого запитання. Його потрібно побудувати за такою конструкцією: «Я думаю ось-що і так-то, а ви?».

Третій тип – «я не знаю»: «Я не знаю, як мені вкласти сина вчасно спати» тощо.

Ще раз нагадуємо, якщо вчитель все звалить в одну кучу (в одне завдання): зараз, мовляв, ви візьмете, потім напишете, а після покладете і почнете відповідати, – то в результаті всі будуть сидіти, склавши руки. Якщо ж просуватися маленькими кроками, то режисура спрацює: батьки потихеньку і розворушаться, і розбалакаються. Головне – вчителю заpastися співчуттям, терпінням і мужністю їх не перебивати.

«Кошик запитань» зручна тим, що батьки бачать, що до рупору істини може бути допущено кожного. Цим вони і керуються.

Узагалі більшість соціоігрових вигадок можуть допомогти батькам якось згуртуватись, знайти спільну мову і одне з одним, і з учителем. А в результаті – виграють діти!

Слова вдячності (бліц-опитування)

Суть цього бліц-опитування полягає в тому, що його можна проводити і під час спільної зустрічі батьків та дітей, і почергово: спочатку з учнями, а потім із батьками, знайомлячи їх з відповідями для зіставлення, порівняння й ознайомлення.

Для дітей

Завдання № 1. Швидко подумати і продовжити таке речення: «Я поважаю батьків за те, що...».

Завдання № 2. Продовжити речення: «Я люблю своїх батьків, бо...».

Для батьків (1-й варіант)

Завдання № 1. Швидко подумати і продовжити таке речення: «Я поважаю батьків за те, що...».

Завдання № 2. Продовжити речення: «Я люблю своїх батьків, бо...».

Для батьків (2-й варіант)

Завдання № 1. Швидко подумати і продовжити таке речення: «Мене поважає дитина як батька (матір) за те, що...».

Завдання № 2. Продовжити речення: «Мене любить дитина як свого батька (свою матір), бо...».

Сімейна гра «Чи знаю я тебе?»

Умови проведення гри аналогічні до бліц-опитування

Правила гри: і діти, і батьки відповідають на всі запитання письмово, а потім звіряють записане, якщо відповіді батьків і дітей співпадають, прекрасно. Якщо ні — є над чим задуматись.

Отже, перевіримо, наскільки батьки знають своїх дітей:

- Що проситиме ваша дитина того дня, коли їй ні в чому не буде відмовлено? (Дозволяється написати два бажання.)

- Чим ваша дитина, одержавши повну свободу, почне займатися насамперед? (Дозволяється вказати дві улюблених справи.)
- Чи знаєте ви друзів ваших дітей? Назвіть імена або прізвища трьох найближчих.
- Який предмет у школі для вашої дитини найцікавіший? (Дозволяється назвати два предмети.)

А зараз перевіримо, наскільки діти знають своїх батьків:

- Якого кольору очі у твоєї мами? Батька?
- Який улюблений колір мами? Батька? (Вказувати по два кольори.)
- Яка найулюбленіша квітка твоєї мами?
- Яку пісню любить слухати мама? Батько?
- Чи можеш ти відразу, нікуди не глянувши, назвати дати народження батьків? Запишіть ці дати.

**План
роботи батьківського всеобучу
на 2020-2021 н.р.
1 клас**

№п/п	Тема	Термін проведення
1.	Співпраця школи і батьків як необхідна умова розвитку дитини.	Вересень
2.	Особливості ігрової та навчальної діяльності першокласника в школі та вдома.	Жовтень
3.	Здорова дитина - щаслива родина	Листопад
4.	Вплив на розвиток позитивної мотивації до навчання. Як виховувати любов до читання.	Грудень
5.	Турбота про виховання дітей – конституційний обов'язок батьків.	Січень
6.	Мистецтво бути батьками.	Лютий
7.	Індивідуальність молодшого школяра.	Березень
8.	Родинні свята. Організація дозвілля в сім'ї.	Квітень
9.	Підсумкові батьківські збори.	Травень

2 клас

№п/п	Тема	Термін проведення
1.	Умови успішного навчання та виховання дітей у сім'ї. (Режим дня другокласника, правила для батьків).	Вересень
2.	Розвиток самостійності у дітей.	Жовтень
3.	Фізичне виховання у родини «Ростіть здоровими»	Листопад
4.	Сімейні традиції та їх роль у вихованні дітей.	Грудень
5.	Свято першої оцінки.	Січень
6.	Телебачення й діти.	Лютий
7.	Типологія батьківських відношень. Різні методи виховання дітей.	Березень
8.	Мамо, тато і я – читаюча сім'я.	Квітень
9.	Підсумкові батьківські збори.	Травень

3 клас

№п/п	Тема	Термін проведення
1.	Умови та режим роботи третьокласників. Роль виконання домашніх завдань та повторення матеріалу третьокласників.	Вересень

2.	Роль особистих творчих навиків. Методи та прийоми.	Жовтень
3.	Здоров'я наших дітей. Формування гігієнічних навичок.	Листопад
4.	Підсумки роботи I семестру.	Грудень
5.	Заохочення й покарання дитини.	Січень
6.	Права дитини. Дотримання їх у сім'ї.	Лютий
7.	Діти та телебачення.	Березень
8.	Помилки батьків у вихованні батьків. Чи можна їх уникнути?	Квітень
9.	Підсумкові батьківські збори.	Травень

4 клас

№п/п	Тема	Термін проведення
1.	Особливості навчання випускників початкової школи.	Вересень
2.	Групова форма роботи, як ефективний засіб організації навчання.	Жовтень
3.	Як запобігти появі у дітей шкідливих звичок.	Листопад
4.	Як оцінювати шкільні успіхи дітей. Про брудні слова в мовленні дитини.	Грудень
5.	Розвиток особистих якостей: самодисципліна, працьовитість.	Січень
6.	Батькам про права дитини.	Лютий
7.	Творча діяльність учнів	Березень
8.	Організація літнього оздоровлення дітей.	Квітень
9.	Підсумкові батьківські збори.	Травень

**Анкета для діагностування когнітивного критерія психологічної
готовності до формування національно-культурної ідентичності дітей
молодшого шкільного віку**

№ п/п	Суть запитання	Так	Скоріше Так, ніж Ні	Скоріше Ні, ніж Так	Ні, але хотів би	Ні
1	Знаю основні громадянські права та обов'язки громадянина України.					
2	Цікавлось культурними цінностями (література, мистецтво, архітектура та інш.) своєї країни.					
3	Знаю Конституцію України.					
4	Знаю основні положення декларації прав людини.					
5	Знаю основні положення Конвенції про права дитини.					
6	Обізнаний щодо суспільно-політичних подій, які відбуваються в нашій країні.					
7	Обізнаний щодо сучасного положення України на міжнародній арені.					
8	Знаю державну символіку України					
9	Володію державною мовою.					
10	Знаю традиції та свята українського народу.					

Вимірювання толерантних установок у сфері міжнаціональних відносин (Собкін В.С., Адамчук Д.В)

Вам пропонується пройти тест, що стосується міжнаціональної толерантності.

Переконаливо просимо Вас, відповідючи на питання тесту, ні з ким не обговорювати Вашу думку. Це важливо, тому, що нас цікавить саме Ваша особиста точка зору.

1. Яке Ваше ставлення до власної національності?

- 1) я відчуваю гордість від того, що належу до цієї національності;
- 2) для мене моя національність не має особливого значення;
- 3) я відчуваю внутрішній дискомфорт від того, що належу до даної національності;
- 4) я віддаю перевагу (воліла) б народитися людиною іншої національності;
- 5) інше (напишіть) _____

2. Чи вважаєте Ви для себе за можливе вступ у шлюб з представниками іншої національності?

- 1) ні, тому що це неминуче викличе конфлікти в сім'ї;
- 2) ні, тому що я не можу порушити сімейні традиції;
- 3) ні, оскільки я не хочу, щоб мої діти зіткнулися з проблемою вибору національності;
- 4) ні, оскільки я хочу, щоб мої діти були тієї ж національності, що і я;
- 5) так, тому що я не хочу, щоб дружина або чоловік був (а) моєї національності;
- 6) для мене національність чоловіка / дружини не буде мати значення ;
- 7) інше (напишіть) _____

3. Що ви відчуваєте при знайомстві з людиною іншої національності:

- 1) роздратування;
- 2) недовіру;
- 3) інтерес;
- 4) повагу;
- 5) нічого особливого;
- 6) це залежить від національності.

4. Як ви ставитеся до того, що представники національних менших, що проживають в Україні, відзначають свої національні свята?

1) всі народи повинні мати можливість відзначати свої національні свята, проживаючи в Україні?

2) мені байдуже;

3) мене неприємно (дратує), що інші національні меншини відзначають свої національні свята в Україні;

4) інші нацменшини не повинні відзначати в Україні свої національні свята.

5. Чи схильні ви пояснювати виникнення конфліктів при спілкуванні національністю співрозмовника?

1) ні, ніколи;

2) так, але не стану використовувати це як аргумент у суперечці;

3) так, і буду використовувати це як аргумент у суперечці.

6. Як ви ставитеся до існування національних шкіл в Україні?

1) це абсолютно необхідно, тому що дозволить представникам різних національностей зберегти культуру і традиції свого народу;

2) це необхідно, оскільки дозволить всім бажаючим, незалежно від національної приналежності, дізнатися про історію і культуру інших народів;

3) це не потрібно, оскільки веде до ізоляції представників різних національностей і загострить міжнаціональні відносини;

4) це не потрібно, оскільки всі повинні вчитися в загальноосвітніх школах;

5) це необхідно, оскільки національні меншини мають бути ізольовані;

6) інше (напишіть) _____

7. Як Ви вважаєте, в чому причини негативного ставлення до людей, що приїжджають жити, наприклад, до Києва?

1) вони погіршують криміногенну ситуацію в місті;

2) вони не платять податки і живуть за наш рахунок;

3) вони займають наші робочі місця;

4) вони вирішують свої проблеми за наш рахунок;

5) вони погано ставляться до українців;

6) вони мають відразливу зовнішність ;

7) вони мають агресивний характер;

8) вони належать до інших національностей;

9) вони мають інше віросповідання;

10) вони повинні жити у себе на батьківщині;

11) в існуючих забобонах;

12) інше (напишіть) _____

13) реальних причин нема;

14) я не помічав (ла) негативного ставлення до них.

8. Як Ви ставитеся до того, що в українській армії служать представники різних національностей?

- 1) позитивно, тому що всі громадяни нашої країни, незалежно від національності, за законом зобов'язані проходити службу в армії;
- 2) позитивно, оскільки спільна служба в армії з представниками інших національностей сприяє міжнаціональному взаєморозумінню і дружбі;
- 3) позитивно, оскільки не тільки українці повинні захищати народи, що проживають на території України;
- 4) негативно, тому що вони знижують боєздатність української армії;
- 5) негативно, тому що це створює конфлікти на національному ґрунті серед військовослужбовців;
- 6) мені байдуже.

9. Чи вважаєте Ви, що в Україні необхідно ввести обмеження за національною ознакою?

- 1) так, на здобуття вищої освіти;
- 2) так, на певну професійну діяльність;
- 3) так, на зайняття керівних посад;
- 4) так, на зайняття політичною діяльністю;
- 5) так, на діяльність у сфері ЗМІ;
- 6) так, на діяльність у сфері культури
- 7) так, на отримання українського громадянства;
- 8) так, інше (напишіть) _____
- 9) ні, я вважаю, що обмеження за національною ознакою неприпустимі;
- 10) мені це байдуже.

10. Як ви оцінюєте внесок представників національних меншин у розвиток української науки і культури?

- 1) значення цього вкладу сильно перебільшено, і в першу чергу, самими представниками національних меншин;
- 2) я вважаю, що представники національних меншин внесли великий внесок у розвиток науки та культури;
- 3) не маю певної думки
- 4) мені це байдуже.

11. Чи брали участь ви в конфліктах на національному ґрунті ?

- 1) так, ініціатором виступав (ла) особисто я;
- 2) так, ініціатором виступала група, до якої я належу;
- 3) так, ініціатором виступала протилежна сторона;
- 4) ні, не брав (ла) участь.

12. Уявіть що у вас на роботі працює людина іншої національності, яка говорить на українській з акцентом. Ваша реакція?

- 1) я буду співчувати йому, але нічого не зроблю, щоб його підтримати;
- 2) я постараюся переконати колег не принижувати його;
- 3) я не буду звертати на це увагу;
- 4) я буду намагатися уникати спілкування з ним;
- 5) я буду висміювати його;
- 6) я буду знущатися над ним
- 7) Інше (напишіть) _____

Ключ: від'ємний сумарний підсумковий індекс означає наближення до полюсу толерантності, позитивний – до полюсу інтолерантності.

Питання №1.

Варіант 1 = 0,93. Варіант 2 = 0,97. Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0,67. Варіант 5 = 0. Варіант 6 = 0.

Питання №2.

Варіант 1 = 0. Варіант 2 = 0,96. Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0,92. Варіант 5 = 0. Варіант 6 = 0. Варіант 7 = 0.

Питання №3.

Варіант 1 = 0,87. Варіант 2 = 0,87. Варіант 3 = 0,86.

Варіант 4 = 0. Варіант 5 = 0. Варіант 6 = 0.

Питання №4.

Варіант 1 = -0,93. Варіант 2 = 0. Варіант 3 = 0,98. Варіант 4 = 0,89.

Питання №5.

Варіант 1 = -0,95. Варіант 2 = 0. Варіант 3 = 0,89.

Питання №6.

Варіант 1 = -0,67. Варіант 2 = 0. Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0. Варіант 5 = 0,86. Варіант 6 = 0.

Питання №7.

Варіант 1 = 0. Варіант 2 = 0. Варіант 3 = 0. Варіант 4 = 0. Варіант 5 = 0.

Варіант 6 = 0.

Варіант 7 = 0. Варіант 8 = 0,58. Варіант 9 = 0,82.

Варіант 10 = 0. Варіант 11 = 0. Варіант 12 = 0.

Варіант 13 = 0. Варіант 14 = 0.

Питання №8.

Варіант 1 = 0. Варіант 2 = -0,87. Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0,89. Варіант 5 = 0,82. Варіант 6 = 0.

Питання №9.

Варіант 1 = 0. Варіант 2 = 0,63. Варіант 3 = 0.

Варіант 4 = 0. Варіант 5 = 0,92. Варіант 6 = 0.

Варіант 7 = 0. Варіант 8 = 0. Варіант 9 = -0,69. Варіант 10 = 0.

Питання №10.

Варіант 1 = 0,8. Варіант 2 = 0. Варіант 3 = 0. Варіант 4 = 0.

Питання №11.

Варіант 1 = 0,97. Варіант 2 = 0,74. Варіант 3 = 0,79. Варіант 4 = -0,88.

Питання №12.

Варіант 1 = 0. Варіант 2 = 0. Варіант 3 = 0. Варіант 4 = 0,8

Матеріали до лекції

«Національно-культурна ідентичність та сучасна Україна»

З проблемою патріотизму ми входимо у найчутливішу сферу особистості, у її справжню духовність. Тож тут потрібна висока відповідальність і наукова строгість, оскільки у цій духовній царині ще далеко не все звідане і взяте до практичного використання. Зразки ж прояву почуття патріотизму, які нині демонструє частина нашого українського суспільства, на нашу думку, є переважно результатом сприятливого збігу індивідуально-психологічних, широких соціалізуючих групових, сімейнородинних факторів, які зазнала та чи інша окрема особистість. Ми ж як науковці й педагоги-практики повинні мати на увазі керований процес виховання і розвитку почуття патріотизму у кожній зростаючій особистості. Чи посилене для нас так сформульоване завдання? З цією метою звернемося до основних виховних моделей, які можливо вичленити серед ряду виховних підходів.

Тривалий час панівною була так звана стримуюча модель виховання. У ній перевага віддавалась різного роду заборонам, які пов'язані з порушенням суспільно прийнятих поведінкових нормативів. «Не роби!» – було гаслом педагога. При цьому теоретично вважалося, що коли особистість не робить діянь у межах зла, то вона неодмінно практично стане на бік добра. Однак це положення не знайшло надійного реального підтвердження. У кращому випадку вихованець не робив недостойного вчинку, але й до хорошого вчинку схильності у нього не спостерігалось. Центральним новоутворенням за цієї виховної моделі виступала особистість дисциплінована.

Згодом практично заявила про себе діяльнісно спрямована модель виховання. Вона стала відповіддю на ідеологічні настанови часу, коли трудова діяльність була визначальною у життєдіяльності людини; а готовність вихованців, зокрема, до успішної предметно-перетворювальної

праці з відповідними їй моральними властивостями вважалася ідеалом особистісної зрілості. Особистість як соціальний функціонер набувала широкого соціального пріоритету, однак їй не були властиві вищі ціннісні утворення «Я».

Нині теоретично осмислюється науковцями Інституту проблем виховання НАПН України й інтенсивно підхоплюється виховною практикою гуманістично орієнтована розвивальна модель виховання. Вона спрямована на виховання духовної особистості. Ця модель передбачає дві стратегії:

а) суб'єкт-суб'єктна стратегія реалізується у формі смислоактуалізуючого діалогу, який спрямовує вихованця до його «Я» духовного;

б) соціально-педагогічна стратегія здійснюється у формі виховних просторів як відповідних проєктів.

Зауважимо, що гуманістично орієнтована розвивальна модель увібрала в себе головний філософсько-методологічний принцип антропоцентризму і, зокрема, похідний від нього принцип дитиноцентризму, розроблений академіком В. Г. Кременем. Він, зокрема, зазначає: «У руслі сучасних освітніх реформ центральною ідеєю є виховання не лише людини, готової жити у знаннєвому суспільстві, а й патріота і толерантної особистості, здатної до відстоювання інтересів незалежної України і демократичних цінностей людства». Саме у рамках цієї моделі можливо цілеспрямовано виховувати почуття патріотизму як одну з найвищих духовних цінностей.

Нині у цій дослідницькій сфері Інститут проблем виховання НАПН України має вагомий доробок. Його науковцями розкриті константні й змінні фактори у вихованні патріотизму як соціокультурного явища, досліджено основні підходи до патріотичного виховання, запропоновано принципи та методи організації виховного процесу, спрямованого на виховання почуття патріотизму у зростаючої особистості, дано визначення патріотизму.

Патріотизм – це особливе, тобто безумовне і високо смислове почуття цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини,

держави та до самої себе. У цьому визначенні привертають увагу безумовний і високо смисловий аспекти цього почуття. Безумовність означає, що почуття патріотизму не може ґрунтуватися на зовнішньому підкріпленні у формі певних заохочень чи осудів. Воно повинно саме в собі мати спонукальну потенцію до відповідного діяння, бути самозначущим. Що стосується високо смислового аспекту, то це означає, що почуття патріотизму пов'язується не з нижчими, буттєвими потребами і прагненнями часто меркантильної спрямованості, а з вершинними життєвизначальними орієнтирами особистості.

Базовими складниками почуття патріотизму, виходячи з таких теоретичних уявлень, доцільно вважати: любов до Батьківщини, народу, держави; діяльнісну відданість Батьківщині; суспільно значущу цілеспрямованість; моральну стійкість; готовність до самопожертви; почуття власної гідності.

Прикметно, що за всіх традиційних визначень патріотизму обов'язковим є включення до його структури любові до Батьківщини і народу. Попередньо наголосимо, що деякі вчені-психологи, пропонують замість конструкту «любов» використовувати конструкт «повага», аргументуючи це тим, що конструкт «любов» є змістово-понятійно нечітким.

Все ж ми будемо користуватися дефініцією любові, намагаючись надати їй більшої логічної строгості. Зробимо ряд принципів уточнень. Любов, про яку йдеться, не є любов'ю-пристрастю, характерною для юнаків і дівчат чи матері до дитини. У витоках такої любові лежить психофізіологічна програма людини. Хоча і таке за природою почуття потребує значної соціалізації. Адже ми не схвалюємо, коли мати демонструє «сліпу любов» до дитини і поводить згідно з нею.

Любов як компонент почуття патріотизму – це глибоко розумово просвітлене переживання, тому воно й експресивно невиразне. Можна говорити, що лише всебічно усвідомивши себе у контексті народу,

Батьківщини, держави, в особистості й виникне відповідне емоційне переживання цих атрибутів; вони стануть значущими для неї.

Якщо таке психологічне явище трапиться, тоді компонент любові стимулюватиме всі інші структурні компоненти почуття патріотизму, сприяючи його стійкості й дієвості.

Сформулюємо ряд положень, на яких має організовуватись процес виховання патріотизму.

1. Правильно поставити проблему патріотизму і віднайти шляхи його виховання можливо за умови розгляду цього почуття лише у межах великого людського завдання, яке називається добром як духовним призначенням людини. Річ у тім, що кожна високо смислова духовна цінність (наприклад, милосердя, піклування про інших) налаштовує зростаючу особистість на менш-більш несуперечливе оволодіння й цінністю патріотизму.

2. Патріотизм як комплексне почуття-цінність виникає під впливом духовно-морального, громадянського, національного виховання. Неможливо любити свій народ, Вітчизну, не люблячи своїх рідних і близьких, малу батьківщину. Тому має відбуватися доцільне поєднання у часі і виховання почуття патріотизму, і цілого ряду почуттів-цінностей, на які спрямовані вищезгадані види виховання. За великого часового інтервалу між цими виховними цілями у свідомості зростаючої особистості не виникне відповідного ціннісного зв'язку. Отже, буде закритим і шлях до духовної самосвідомості, що істотно гальмуватиме процес особистісного саморозвитку вихованця.

3. Патріотизм є глибоким людським почуттям. Однак воно набуває вищого сенсу, коли стає не замкненим лише у внутрішньому світі особистості, а діяльним, тобто пориванням до зовнішнього втілення, до вчинку, патріотичної поведінки. Якраз вчинкове втілення почуття патріотизму є дійсним показником його розвитку в окремої особистості.

Виходячи з цього, головною виховною метою педагога має виступати забезпечення переходу від усвідомлення вихованцем патріотизму як цінності

до бажання патріотичного діяння. Тому в методичному контексті виховання слід ставити у позицію – «Я – суб'єкт патріотичного вчинку». За такого прийому у нього виникає момент самодостатності патріотичної цінності, а сама патріотична дія стає притягальним утворенням як фрагмент бажаної духовної практики.

4. Патріотизм – це дія особистості у теперішньому, але неодмінно має передбачати й майбутнє. На перший погляд, можливо вважати, що нічого особливого у такому ракурсі функціонування патріотизму немає оскільки й усі інші виховні надбання орієнтують особистість на майбутнє. Однак у цьому останньому випадку йдеться лише про індивідуальне майбутнє суб'єкта певної духовної цінності. В особистісних опитувальниках так і ставиться запитання – «Яким ти будеш як особистість через 10–15 років?»

Щодо почуття патріотизму, то майбутнє пов'язується не лише з окремою особистістю, а й з рідними, краєм, народом, Батьківщиною, державою. Особистість має дати відповідь на питання: «Якими вони будуть у результаті моїх дій?» Саме до таких горизонтів майбутнього мусить свідомо готувати себе патріотична особистість і вбачати у цьому сенс свого життя.

5. Патріотизм корелює з моральною відповідальністю особистості як за нинішню національно-державну ситуацію, так і перед минулими поколіннями, перед героями, які утверджували державу, національну самосвідомість і патріотизм. Отже, у вихованні патріотизму слід виходити з того, що людина виступає індивідом, і, як така, вона одночасно є сама собою і цілим родом, так що рід присутній в індивіді, а індивід – у цілому роді.

6. Осягнення вихованцем почуття патріотизму має відбуватися у формі духовно-моральної антиномії (опозиції). На рівні постановки виховної мети антиномічний ряд повинен бути таким: «Ти патріотично недосконалий– Ти патріотично досконалий». Цим задається вектор виховного руху зростаючої особистості й відповідне спрямування процесів її свідомості й самосвідомості. На рівні етичного змісту ціннісна опозиція уявляється такою: «відданість справі – формальне ставлення до справи», «любов до

Батьківщини – байдужість до Батьківщини» й т. ін. Такий спосіб оформлення виховного змісту, по-перше, максимально активізує і розгортає процес духовної самосвідомості вихованця, його внутрішню рефлексивну-перетворювальну самодіяльність. По-друге, опозиційне змістове представлення – це суперечність, яку вирішує зростаюча особистість як духовно моральне завдання і яка веде у кінцевому підсумку до відповідних переконань.

7. Сходження зростаючої особистості до патріотизму як духовної цінності має відбуватися у процесі відтворення нею власних елементарних діянь, які є в її досвіді, й усвідомлення їх прообразами надбань розвиненої патріотичної спрямованості, перетворення їх на символи вищих цінностей.

Вихованець повинен правильно визначати відповідність між цими полярними патріотичними утвореннями за такими напрямками:

1) цінність патріотичного діяння для інших і для себе (моя дія принесла користь іншому, а сам я утвердився як вихована особистість, заслужив повагу і схвалення оточуючих);

2) змістове зростання актуального мотиву у контексті потенційного (вузько – індивідуально спрямований, широко – соціально спрямований);

3) простеження розвивальної динаміки Я-духовного теперішнього і Я-духовного майбутнього.

8. Успішність процесу патріотичного виховання залежить від постійного блокування Я-егоцентричного (зверхності, гордині, потягу до влади тощо) і культивування Я-доброцентрованого.

9. У долученні вихованців до почуття патріотизму педагогу слід використовувати особливе слово. Воно має містити Істину не лише від свого імені, а й від імені великих духовних авторитетів нації як їхнє слово – цінність-переконання.

10. Наш професійний успіх буде досяжним, коли вихованець глибоко усвідомить, що його особистісне минуле пройшло і тепер для нього значущим стає усе нове, в якому він успішно і різнобічно розвиватиметься.

Проблема патріотизму багатопланова; тож тільки об'єднавши зусилля суспільства й професійної педагогічної спільноти, можливо досягти успіхів.

Анкета «Я – Патріот»

1. Чи вважаєте себе українцем?
 - 1) Так
 - 2) Ні
 - 3) Мені байдуже
2. Чи хотіли б ви жити за кордоном?
 - 1) Так
 - 2) Ні
 - 3) Мені байдуже де жити
3. Чи пишаєтесь, що вас називають українцем(кою)?
 - 1) Так
 - 2) Ні
 - 3) Мені байдуже
4. Що для вас означає бути патріотом?
 - 1) Жити в та народитись в Україні
 - 2) Спілкуватись українською мовою
 - 3) Наслідувати традиції
 - 4) Працювати на добробут своєї держави
5. Чи любите свою державу?
 - 1) Так
 - 2) Ні
 - 3) Мені байдуже
6. Ви вільно володієте Українською мовою?
 - 1) Та
 - 2) Ні
 - 3) Важко відповісти
 - 4) Інша відповідь _____

7. Яка з мов є для вас «солов'їною»?

- 1) Російська
- 2) Молдавська
- 3) Англійська
- 4) Українська
- 5) Інша відповідь _____

8. Що ви робите для того, щоб бути патріотом своєї держави?

- 1) Живете в Україні, і боретесь за її добробут всіма можливими методами
- 2) Розмовляєте українською і наслідуете традиції, беретесь за будь – яку можливість вплинути на поліпшення добробуту держави
- 3) Я живу в своє задоволення і що робиться з державою мені не важливо
- 4) Інша відповідь _____

9. Чому ви б надали перевагу?

- 1) Працювати за кордоном
- 2) Працювати в Україні
- 3) Працювати в Україні з хорошою заробітною платою
- 4) Мені байдуже де працювати, головне щоб я був забезпечений
- 5) Інша відповідь _____

10. Вкажіть ваш вік

- 1) 19 - 25
- 2) 25 - 30
- 3) 30 - 35
- 4) 35- 40
- 5) Більше ніж 40 років

11. Вкажіть вашу стать

- 1) Чоловіча
- 2) Жіноча

Анкетування на тему:**«Готовність вчителів до формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку»**

1. Як ви вважаєте, з якого віку необхідно розвивати у учнів інтерес до природної та культурної спадщини рідного міста, країни?

2. Чи знаєте ви, що і як розповісти учням про рідне місто, область, країну?

3. Якби вам випала можливість вибору теми дослідно - експериментальної роботи, в якій із них ви б приймали участь?

А) методика ознайомлення з історією міста (розробка конспектів занять за алгоритмом – всі вікові групи):

Б) відбір і систематизація матеріалів за темами, створення інформаційних тестів для педагогів;

В) опрацювання теоретичних матеріалів і складання адаптованих пізнавальних розповідей для дітей;

Г) створення предметно-розвивального середовища, розробка нових дидактичних ігор;

Д) розробка і систематизація матеріалів із ознайомлення з культурно - історичною спадщиною рідного краю у взаємодії з батьками.

4. Які ознаки, на ваш погляд притаманні патріотичному вихованню?

А) національна самосвідомість, гордість за сім'ю та свій народ;

Б) непримиримість до представників інших культур;

В) інтернаціоналізм;

Г) духовність – це вада обмежених людей;

Д) безкорисна любов і повага до України;

Е) любов до рідного міста, країни, вірність національній культурі, традиціям, способу життя;

Є) бажання працювати для процвітання своєї країни;

5. Чому ви будете приймати участь у роботі з патріотичного виховання?

А) цікаво спілкуватися з колегами;

Б) турбує майбутнє країни;

В) більше немає чим зайнятися.

6. На скільки балів ви оцінюєте свою готовність до патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку (до 5 балів)?

7. Я вважаю, що патріотичне виховання необхідне:

А) для загального розвитку дітей;

Б) для становлення особистості дитини;

В) для блага Батьківщини;

Г) нікому не потрібне.

ЗАТВЕРДЖЕНО
Указом Президента України
від 18 травня 2019 року № 286/2019

СТРАТЕГІЯ
національно-патріотичного виховання на 2020-2025 рік

1. Загальні положення

В Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей.

Національно-патріотичне виховання є важливим засобом громадянської освіти.

Утвердження поваги до державної мови, піднесення її престижу серед громадян є важливим аспектом формування й розвитку особистості та основою національно-патріотичного виховання.

Актуальність національно-патріотичного виховання громадян зумовлюється необхідністю консолідації та розвитку суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною і вимагають постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання.

Національно-патріотичне виховання набуває характеру системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, організацій громадянського суспільства,

громадян з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй Українській державі.

В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей.

Основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання.

Формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості здійснюється на прикладах героїчної боротьби Українського народу за утвердження суверенітету власної держави, ідеалів свободи, соборності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху. Також національно-патріотичне виховання має здійснюватися на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013 - 2014 років, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією.

У національно-патріотичному вихованні важливо використати й виховний потенціал, пов'язаний із героїзмом українців, які боролися в арміях держав – учасників Антигітлерівської коаліції та в рухах опору нацистській Німеччині та її союзникам під час Другої світової війни 1939 - 1945 років, учасників міжнародних операцій з підтримання миру і безпеки.

Важливим чинником національно-патріотичного виховання є шанобливе ставлення до пам'яті про жертв комуністичного та інших

тоталітарних режимів в Україні, зокрема жертв Голодомору, політичних репресій і депортацій.

Водночас важливою складовою національно-патріотичного виховання є поширення інформації про досягнення наших співвітчизників та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сферах освіти, науки, культури, мистецтва, спорту, висвітлення внеску представників корінних народів та національних меншин України та громадян інших держав у боротьбу за державну незалежність і територіальну цілісність України, процес її державотворення, вітчизняну наукову, духовно-культурну спадщину.

Стратегія національно-патріотичного виховання (далі - Стратегія) розроблена відповідно до положень Конституції України, законів України "Про освіту", "Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті", "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", "Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 - 1945 років", Постанови Верховної Ради України від 12 травня 2015 року № 373-VIII "Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді" та інших нормативно-правових актів, а також на основі аналізу стану і проблем національно-патріотичного виховання в Україні за часів її незалежності.

2. Стан і потреби національно-патріотичного виховання

Досвід державної політики впродовж усіх років незалежності України свідчить про необхідність приділення особливої уваги сфері національно-патріотичного виховання, що є невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки України.

Державна політика у сфері національно-патріотичного виховання потребує постійного удосконалення з урахуванням потреб і викликів, що стоять перед суспільством.

У зв'язку з цим актуалізувалися такі потреби:

впровадження ефективного механізму формування та реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання;

подолання імперсько-тоталітарних рудиментів у суспільній свідомості та зумовлених русифікацією, нищенням української духовно-культурної спадщини та історичної пам'яті розбіжностей в уявленнях про історичне минуле, зокрема про тоталітарну добу, голодомори і політичні репресії;

формування національного мовно-культурного простору на основі утвердження державної мови, стійкості його ціннісної основи перед зовнішнім втручанням;

формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовних цінностей Українського народу, національної самобутності;

сприяння створенню, розвитку, підвищенню якості, а також популяризації україномовного культурно-інформаційного продукту та забезпеченню доступу до нього;

здійснення постійної комунікації з громадянським суспільством з питань національно-патріотичного виховання;

розвиток духовності і моральності у суспільстві, утвердження традиційних сімейних цінностей;

усунення впливів держави-агресора в інформаційній, освітній, культурній сферах України;

проведення єдиної державної інформаційно-просвітницької політики щодо національно-патріотичного виховання;

запобігання перетворенню інформаційного простору на поле маніпуляцій суспільною свідомістю, продукування ціннісної дезорієнтації;

гармонізація законодавства й управлінських практик у сфері формування громадянської позиції із законодавством та кращими практиками держав Європейського Союзу та держав - членів НАТО, зберігаючи в основі національні цінності і традиції;

впровадження єдиного методичного та термінологічного підходу до процесу національно-патріотичного виховання;

формування та впровадження єдиних стандартів щодо процесів, суб'єктів, їх компетенції та повноважень, якості діяльності у сфері національно-патріотичного виховання;

підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, у закладах освіти, молодіжних центрах для організації та здійснення програм, проектів та заходів із національно-патріотичного виховання, розвиток низової ланки в системі координації виховних процесів у цьому напрямі;

підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення та розвитку інфраструктури у сфері національно-патріотичного виховання.

Отже, потреба постійного вдосконалення національно-патріотичного виховання, надання системності цьому вкрай важливому для держави процесу залишається актуальною.

3. Мета Стратегії

Метою Стратегії є визначення пріоритетів та основних напрямів національно-патріотичного виховання, зокрема дітей та молоді, розвитку відповідних інститутів держави і суспільства, забезпечення змістового наповнення національно-патріотичного виховання на основі:

формування національно-культурної громадянської ідентичності, національно-патріотичного світогляду, збереження та розвитку суспільно-державницьких та духовно-моральних цінностей Українського народу;

готовності громадянина до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України;

усвідомлення досягнень Українського народу, його інтелектуальних, духовних та інших надбань;

розвитку діяльнісної відданості у розбудові України як суверенної держави, формування активної громадянської та державницької позиції, почуття власної та національної гідності;

скоординованої роботи та взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання, їх ефективної співпраці з громадськістю;

постійного формування широкої громадської підтримки процесів національно-патріотичного виховання, розширення ролі та можливостей громадських об'єднань, підвищення ролі сім'ї, активної участі волонтерів, активістів;

сприяння консолідації суспільства навколо ідей спільного майбутнього, всебічного розвитку і функціонування державної мови в усіх сферах суспільного життя, захисту територіальної цілісності України, успішних реформ і державотворення.

4. Основні напрями досягнення мети Стратегії

Досягнення мети Стратегії здійснюватиметься за такими основними напрямками: удосконалення нормативно-правової бази стосовно національно-патріотичного виховання; підвищення ролі української мови як національної цінності та невід'ємного елемента національно-патріотичного виховання, здійснення заходів з її популяризації; забезпечення підтримки україномовних дитячих і молодіжних друкованих видань, спрямованих на виховання молодого покоління в дусі патріотизму, поваги до історичного минулого та духовної й культурної спадщини, популяризація читання як соціально важливого вміння; популяризація та поширення україномовного культурного продукту; здійснення проектів та заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби; упорядкування та вдосконалення системи допризовної військової підготовки; забезпечення належної організації науково-дослідної та методичної роботи у сфері національно-патріотичного виховання; розроблення та впровадження сучасних виховних систем, технологій і методик у сфері національно-патріотичного виховання, узагальнення та поширення кращого досвіду у цій сфері; впровадження навчальних дисциплін духовно-морального спрямування як основи формування особистості та підґрунтя для національно-патріотичного

виховання, які виходять з традицій українського державотворення; підтримка та розвиток сімейних традицій, активне залучення сім'ї до процесу національно-патріотичного виховання; розроблення єдиних підходів у сфері національно-патріотичного виховання у діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування; підвищення професійної компетентності фахівців у сфері національно-патріотичного виховання, налагодження конструктивної взаємодії, соціального партнерства між суб'єктами національно-патріотичного виховання; сприяння створенню центрів національно-патріотичного виховання та розвитку напряму національно-патріотичного виховання у молодіжних центрах; забезпечення скоординованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання; організація та координація інформаційно-просвітницької роботи у сфері національно-патріотичного виховання; превенція негативних проявів поведінки, злочинності, наркоманії, алкоголізму, насамперед серед дітей та молоді, зокрема шляхом залучення до участі у заходах із національно-патріотичного та духовно-морального виховання; забезпечення належної підтримки з боку держави для ефективної діяльності організацій громадянського суспільства у сфері національно-патріотичного виховання, зокрема надання всебічного сприяння громадським об'єднанням ветеранів та учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях у реалізації проектів (заходів) з національно-патріотичного виховання; створення сприятливих умов для діяльності молодіжних організацій, насамперед для розвитку пластового руху в Україні та Спілки Української Молоді, що відновили свою діяльність в Україні із здобуттям незалежності; розроблення рекомендацій для роботи установ та закладів національно-патріотичного спрямування, інших організацій, які здійснюють проекти (заходи) з національно-патріотичного виховання, та надання підтримки таким установам, закладам та організаціям; розвиток співпраці з державами Європейського Союзу та державами - членами НАТО,

які успішно впроваджують проекти та заходи у сфері національно-патріотичного виховання; створення системи ефективного моніторингу та досліджень у сфері національно-патріотичного виховання.

5. Сфери національно-патріотичного виховання

Національно-патріотичне виховання охоплює усі сфери життєдіяльності суспільства, насамперед освіту і науку, молодь та сім'ю, культуру і мистецтво, рекламу, профорієнтацію на військові спеціальності, відновлення та збереження національної пам'яті, краєзнавство, туризм, охорону довкілля, фізкультуру і спорт, цивільну оборону, безпеку і оборону України, зв'язки із закордонним українством.

6. Шляхи та механізми реалізації Стратегії

Для об'єднання зусиль органів державної влади, органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання існує потреба у впровадженні єдиної державної політики, адекватних механізмів для консолідації і координації відповідної роботи в економічній, політичній, соціальній, культурній та інших сферах.

Ефективна реалізація Стратегії потребує:

чіткої координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади у сфері національно-патріотичного виховання;

здійснення заходів з активізації національно-патріотичного виховання, насамперед серед дітей та молоді, на всіх рівнях такої діяльності у тісній взаємодії між державою та організаціями громадянського суспільства на принципах взаємозацікавленого співробітництва;

постійного підвищення рівня організації, покращення функціонування як окремих елементів системи національно-патріотичного виховання, так і всієї системи в цілому;

механізмів підтримки об'єднань, центрів, клубів, діяльність яких пов'язана з національно-патріотичним вихованням, закладів освіти, культури та мистецтв, а також їхніх працівників;

розроблення системи заохочення громадських об'єднань та активістів, закладів освіти та педагогічних працівників за плідну діяльність у сфері національно-патріотичного виховання, яка відповідає ціннісним орієнтирам та індикаторам ефективності Стратегії.

Для цього має бути розроблено і впроваджено дієвий механізм формування і реалізації державної політики.

Активізація роботи з національно-патріотичного виховання на місцевому рівні потребує створення структурних підрозділів з питань національно-патріотичного виховання при місцевих державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування, постійної роботи при місцевих державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування координаційних рад з питань національно-патріотичного виховання як дорадчих органів із залученням до складу таких рад фахівців з питань освіти, молодіжної політики, фізичної культури та спорту, культури і мистецтва, запобігання надзвичайним ситуаціям, а також представників організацій громадянського суспільства відповідного спрямування.

7. Підвищення кваліфікації та професійної компетентності фахівців у сфері національно-патріотичного виховання

Важливим кроком реалізації Стратегії є кадрове забезпечення процесу національно-патріотичного виховання. У зв'язку з цим зусилля державних органів і неурядових організацій мають бути зосереджені на організації підготовки фахівців із національно-патріотичного виховання, підвищенні кваліфікації таких фахівців, оволодінні ними відповідними знаннями, уміннями і навичками, розробленні для цього належних освітніх та навчальних програм, що забезпечить ефективне впровадження змісту національно-патріотичного виховання, визначеного Стратегією.

З метою підвищення рівня національно-патріотичного виховання в підготовці фахівців необхідним є активне залучення ветеранів та учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях у реалізації проектів (заходів) з національно-

патріотичного виховання, які є носіями духу патріотизму та національної свідомості.

Удосконалення професійної компетентності фахівців із національно-патріотичного виховання має відбуватися за допомогою сучасних інтерактивних форм і методів роботи.

8. Удосконалення нормативно-правової бази з національно-патріотичного виховання

Дальша гармонізація нормативно-правової бази з питань національно-патріотичного виховання відбувається комплексно та у стислий період часу шляхом підготовки нових та внесення змін до чинних нормативно-правових актів щодо:

закріплення в установленому порядку завдань та повноважень центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання;

визначення механізму взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та організацій громадянського суспільства у сфері національно-патріотичного виховання, урахуваючи процеси децентралізації влади.

9. Реалізація, моніторинг впровадження Стратегії

Реалізація Стратегії забезпечуватиметься спільними зусиллями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти і наукових установ, організацій громадянського суспільства, із залученням коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, а також з інших незаборонених законодавством джерел.

Для здійснення моніторингу реалізації Стратегії залучатимуться в установленому порядку представники органів державної влади, місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, вчені, фахівці.

Оцінка ефективності реалізації Стратегії ґрунтуватиметься на результатах виконання відповідного плану дій та програм.

Індикаторами ефективності національно-патріотичного виховання мають стати, зокрема:

- збільшення відвідуваності закладів, що популяризують культурні та національно-мистецькі традиції Українського народу, а також експозицій музеїв, присвячених національно-визвольній боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України;
- підвищення серед громадян України та представників світового українства рівня знань про видатних особистостей українського державотворення, визначних українських учених, педагогів, спортсменів, військових, підприємців, провідних діячів культури, мистецтв, а також духовних провідників Українського народу;
- збільшення передплати та обсягів розповсюдження україномовних (насамперед дитячих і молодіжних) друкованих видань національно-патріотичного спрямування;
- збільшення кількості глядачів на переглядах творів кіномистецтва, що розкривають героїчне минуле та сьогодення Українського народу, його боротьбу за незалежність та територіальну цілісність;
- розширення сфер застосування української мови;
- збільшення частки україномовного інформаційного та культурного продукту;
- збільшення кількості громадян, зокрема, дітей і молоді, які пишаються своїм українським походженням, громадянством;
- збільшення кількості громадян, які подорожують в інші регіони України;
- збільшення кількості і якості культурних продуктів, спрямованих на національно-патріотичне виховання;
- збільшення кількості і якості соціальної реклами з питань популяризації національно-патріотичного виховання;
- забезпечення проведення конкурсів з визначення проектів національно-патріотичного виховання, розроблених організаціями громадянського

суспільства, для реалізації яких надається фінансова підтримка з Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

- забезпечення збільшення кількості підготовлених фахівців національно-патріотичного виховання та розвитку системи підготовки активістів, волонтерів, що займаються питаннями національно-патріотичного виховання;
- збільшення кількості проведених зустрічей дітей і молоді з борцями за незалежність України у ХХ столітті, ветеранами та учасниками антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях;
- збільшення чисельності молоді, готової до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України;
- збільшення кількості громадян, зокрема, дітей та молоді, залучених до проектів та заходів з національно-патріотичного виховання місцевого, всеукраїнського та міжнародного рівнів, які відповідають ціннісним орієнтирам та індикаторам ефективності Стратегії;
- збільшення кількості заходів із вшанування героїв боротьби Українського народу за незалежність і територіальну цілісність України.

Вправа «Портрет людини-патріота»

Мета: узгодити розуміння учасниками характерних рис і якостей особистості, яку можна називати патріотом-громадянином.

Обладнання: заставка із назвою вправи, три аркуші фліпчарту, маркери, фломастери, стікери, ножиці, клей.

Хід проведення:

Тренер об'єднує учасників у три підгрупи і пропонує їм виконати завдання зі створення колективного портрета людини, якій притаманні риси та якості патріота-громадянина.

Кожна підгрупа спочатку визначає, які саме якості мають бути притаманні людині-патріоту, а потім створює портрет такої людини з будь-яких підручних матеріалів. По закінченню часу наробки підгруп презентуються у великому колі.

Тренер зачитує вголос якості, що їх визначили групи, й робить висновок, що усі ми маємо багато в чому схожі уявлення про людину патріота, які сформувалися на основі розуміння змісту цього поняття і обговорення складників патріотизму.

Матеріали до інформаційного повідомлення
«Нові акценти національно-патріотичного виховання»

Ідея патріотизму в усі часи посідала особливе місце не тільки у духовному житті суспільства, а й усіх найважливіших сферах його діяльності – в ідеології, політиці, економіці, культурі, історії, екології тощо. Вперше слово «патріот» з'явилося в часи Великої французької революції 1789–1793 рр. Патріотами тоді себе називали борці за народну справу, захисники республіки на противагу зрадникам з табору монархістів.

На кожному історичному етапі розвитку будь-якого суспільства зміст і спрямованість патріотизму визначаються, насамперед, духовним і моральним кліматом, історичним корінням, що живить суспільне життя багатьох поколінь, політикою держави, згуртованістю громадян навколо національної ідеї.

У сучасних умовах перед Україною постало завдання вироблення такого змісту патріотизму, що якнайбільше сприятиме вихованню громадян-патріотів у ХХІ столітті, а не сліпо копіюватиме варіанти патріотичного виховання попередніх століть. На макрорівні патріотизм постає значимою частиною суспільної свідомості, що проявляється у колективних настроях, почуттях, оцінках, у ставленні до свого народу, його образу життя, історії, культурі, державі, системі засадничих цінностей. Патріотизм слід вважати потужним мобілізаційним ресурсом суспільства (нації, соціальної групи, особистості), який здатен забезпечити інтеграцію умов, зусиль і засобів задля розв'язання нагальних стратегічних, геополітичних, національних, культурних та інших проблем. Звідси – патріотизм – це стратегічна позиція, яка має бути розвинена і чітко означена у смисложиттєвих пріоритетах особистості, згуртуванні намірів спільності, програмах стабілізації суспільства, політичних інтересах держави.

Патріотизм – це свідомо й добровільна суспільна позиція, що приймається громадянами, в якій пріоритет суспільного, державного постає не обмеженням, а стимулом індивідуальної свободи й умовою всебічного розвитку громадянського суспільства.

На особистісному рівні патріотизм є найважливішою, стійкою характеристикою людини, що виражається у її світогляді, моральних ідеалах, нормах поведінки. Можна також сказати, що патріотизм – це своєрідний формат життєвих орієнтацій громадянина у реалізації його життєвої стратегії, що відповідає реальним соціальним інтересам й очікуванням його найближчого оточення, громади, суспільства і держави, закарбований у його свідомості, віднайдений у смислі власного існування і втілений у способі життєдіяльності.

Патріотизм проявляється у вчинках і діяльності людини. Патріотизм завжди буває конкретним і спрямованим на реальні об'єкти. Діяльнісна сторона патріотизму є визначальною; саме вона здатна перетворювати чуттєве начало у конкретні для Вітчизни, держави і суспільства справи і вчинки. У патріотизмі гармонійно сполучаються відданість Вітчизні з вшануванням кращих національних традицій, усвідомленням значущості збереження історичної пам'яті для сучасного етапу розвитку України. Водночас патріотизм є чужим націоналізму, шовінізму, сепаратизму і космополітизму.

Патріотизм також не має нічого спільного з ідеологічними спекуляціями; патріотизм – це чітке усвідомлення любові до ближнього і любові до «patriam» – землі, предків, нащадків. Роль і значення патріотизму зростають на крутих поворотах історії, коли об'єктивні тенденції розвитку суспільства супроводжуються підвищенням напруження сил його громадян (війни, соціальні конфлікти, криза, стихійні лиха тощо). Прояви патріотизму в такі часи відзначені високими «благородними» поривами, особливою жертовністю в ім'я усього народу, своєї Батьківщини, що змушує говорити про патріотизм як складне і, безумовно, особливе явище.

Пріоритетність патріотичного виховання у загальній системі виховання громадян визначається тим, що його недооцінка як найважливішого складника суспільної свідомості призводить до послаблення соціально-економічних, духовних і культурних основ розвитку суспільства й держави. Зорієнтуватися щодо акцентів національно-патріотичного виховання в умовах сьогодення допомагає народна мудрість, зокрема три прислів'я, вийняті з самої її глибинної сутності.

Перше – «Моя хата – з краю, першим ворога стрічаю!» Довго та небезкорисливо різноманітні «добродії» нам втовкмачували лише першу частину прислів'я, замовчуючи істинне продовження. Навіть свідомо перекручували його зміст, доповнюючи своїми інсинуаціями на кшталт «Моя хата з краю – нічого не знаю» тощо. Однак і I-й і II-й Майдани призвели до пробудження духу свободи, справедливості, готовності дати відсіч будь-якому агресору. Отже, генетична пам'ять – не стирається!

Друге – «Не святі горщики ліплять». Українці беручкі до роботи, чого не вміють або не знають, того навчаться. Труднощі й випробування, що випадали на долю нашого народу, не зламали його життєвої сили й наснаги, викарбували надзвичайну витривалість і готовність без вагань братися до тяжкої праці. Українська земля пишається видатними досягненнями своїх синів і дочок, серед яких знані в усьому світі винахідники, вчені-дослідники, інженери, письменники й поети, музиканти, спортсмени, воїни.

Третє – «Два українці – три гетьмани». Це прислів'я також можна тлумачити по-різному. Хоча доволі часто ми не вміємо співпрацювати і довіряти, не ставимо мети, аби бути ефективними разом, воліємо обурюватися, відкидати, таврувати, а не шукати точок дотику і способів взаємодії, водночас воно може свідчити про нашу схильність до вічевої демократії та неприйняття сакралізації влади. Особливої актуальності таке народне лідерство набуває в умовах децентралізації, коли успіх розвитку України залежатиме від успіху функціонування кожної громади, ініціативності її представників.

Тільки особистий досвід самоорганізації, самозабезпечення, самодостатності, успішності, співчуття, почуття солідарності й активної життєвої позиції молодій людині можуть бути запорукою виховання гідного патріота-громадянина гідного суспільства.

Правила процесу виховання почуття патріотизму

Припис 1. Реалізувати у виховному процесу такі виховні позиції:

1. Глибоке розуміння виховання.
2. Безумовне прийняття вихованця.
3. Визнання вихованця як вищої цінності.
4. Справедливе ставлення до вихованця.

Припис 2. Забезпечити неухильне відпрацювання чотирьох етапної структури виховання почуття патріотизму:

1. Пізнавальний (або когнітивний) етап.
2. Емоційно-ціннісний етап.
3. Етап спонукання набутим Я-образом.
4. Вчинково-діяльнісний етап (або етап духовної практики).

Припис 3. Забезпечити першу зустріч вихованця з реальним патріотичним, тобто із ситуацією, коли абстрактний патріотизм як цінність функціонує у формі конкретних буденних діянь, які є у досвіді реального життя вихованця.

Припис 4. Представити відтворений вихованцем фрагмент морального досвіду і відповідного переживання у формі адекватного завдання (як здійснити достойне діяння).

Припис 5. Забезпечити розуміння вихованцем наслідків патріотичного діяння у його особистісному вдосконаленні.

Припис 6. Розглянути разом з вихованцями патріотичну цінність особистості у її протилежності – відсутність патріотичної цінності в особистості у всіх складниках.

Припис 7. Здійснювати постійне блокування у вихованця Я - егоцентричного (зверхності, гордині, потягу до влади тощо).

Припис 8. Реалізувати спонукання набутим Я-образом вихованця.

Припис 9. Здійснювати разом з вихованцем аналіз і спонукання до патріотичного вчинку (а це має бути народжене патріотичне почуття і процес його перебігу, а також його результат).

Вікторина «Участь у житті суспільства як вияв патріотизму»

Мета: закріпити знання учасників щодо участі дитини в житті суспільства як прояву її патріотичної позиції.

Хід проведення:

Тренер пропонує учасникам запитання вікторини. За правильні відповіді учасники отримують символічні винагороди.

Орієнтовні запитання вікторини:

1. Який міжнародний документ закріпив нове сприйняття дітей як партнерів дорослих? (Конвенція ООН про права дитини).

2. У якій діяльності може реалізуватися право дітей на участь у житті суспільства? (діяльності дитячих громадських організацій; органів учнівського самоврядування; соціально значущих проектах, програмах).

4. З якого етапу починається процес формування готовності дітей до участі? (інформування дитини про сутність, форми участі, значення участі для дитини).

5. З якого віку дитина може бути членом дитячої громадської організації? (з 6 років).

6. З якого віку дитина має право створити дитячу громадську організацію? (з 15 років).

7. Які дитячі громадські організації мають досвід патріотичних дій, патріотичного виховання? (Національна організація скаутів України (НОСУ), Національна скаутська організація ПЛАСТ, Всеукраїнська дитяча скаутська організація «Січ», Асоціація гайдів України, Всеукраїнський дитячий рух «Школа безпеки», ВДС «Екологічна варта», Всеукраїнське патріотичне об'єднання «Майбутнє України» та інші).

Індивідуальна робота. Вправа «Кроки моєї участі»

Мета: стимулювати учасників до проектування і планування власних патріотичних дій після закінчення .

Обладнання: папір А-4, ручки.

Хід проведення:

Учасникам пропонується пригадати перебіг роботи на тренінгу, актуалізувати отриману інформацію і спланувати п'ять своїх основних дій, які вони зроблять після повернення з тренінгу для підвищення ефективності патріотичного виховання. Наробки презентуються у великому колі й обговорюються

Анкета «Мій етнос»

Друзе! Ми проводимо дослідження міжетнічних відносин. Дай відповіді на наведені нижче питання:

1. Назви свою національність, хто ти?
2. Назви типові риси представника / представниці свого етносу (українця / українки).
3. Якою мовою ти спілкуєшся вдома, у школі, з рідними, з друзями?
5. Чи цікавишся історією, культурою свого народу?
6. Чи знаєш історію свого роду? Назви дідусів і бабусь, їх маму і тата.
7. Назви народні символи України.
8. Які почуття виникають в тебе, коли ти чуєш про досягнення українців?
9. Як ти ставишся до представників інших національностей? (наприклад, японця, американця, іспанця)
10. Як ти вважаєш, чи є право в конкретного народу доводити свою зверхність над іншими, якщо це дійсно так?

Дякуємо за участь в опитуванні!

Методика «Національні стереотипи» (К.І. Чорна)

Мета: виявити рівень сформованості в школярів ціннісного ставлення до інших народів. **Інструкція** Вам буде запропоновано список представників різних національностей. Назвіть характерні, на вашу думку, риси особистості та поведінки типового представника кожної з національностей (обов'язково п'ять властивостей для кожного).

Текст методики

1. Американець ...
2. Німець...
3. Білорус...
4. Українець ...
5. Грузин ...
6. Типовий представник вашої національності (вказіть якої саме ...).

Повідомте про себе: стать ... вік ... національність: батька ..., матері ..., моя...
місце народження ... Місце проживання років ... (місто, область, країна)
і зараз...(місто, область, країна).

Коментар По характеру відгуків про представників різних національностей можна робити висновки про сформованість ціннісного ставлення до інших народів.

5 груп толерантних характеристик свідчать про високий рівень сформованості даної риси,

4 групи - про середній, нижче - про низький.

Якщо у групі характеристик для кожного представника різних національностей зустрічається хоча б один нетолерантний відгук, то цю групу характеристик не можна зараховувати.

**Опитувальник «Яка моя національно-культурна ідентичність?»
(К. Журба)**

Дорогий Друже! Запрошуємо Тебе взяти участь у анкетуванні. Сподіваємося, що Тебе також хвилюють ці запитання. Сподіваємося отримати щирю і відверту відповідь. Твоя думка є важливою для нас. Дякуємо за співпрацю!

№	Запитання	Так (2 б.)	Швидше, так (1 б.)	І так, ні (0 б.)	Швидше ні (-1 б.)	Ні (-2 б.)
1	Я люблю свій народ але й цікавлюсь життям інших народів					
2	Я хотів би мати іншу національність і жити в іншій країні					
3	Права нації вище, ніж права окремої людини					
4	Спілкування з іншими етносами і народами як правило призводить до непорозумінь					
5	Я байдужий до долі свого народу чи нації					
6	Я із задоволенням спілкуюся з представниками різних націй та етносів					
7	Я вважаю, що мій народ більш талановитий та обдарований, аніж інші					
8	Я ніколи не задумувався про роль українського народу у світі					
9	Я завжди спілкуюся українською мовою					
10	Мене не цікавить українська культура і історія					
11	Україна повинна бути тільки для українців					
12	Я соромлюся бути					

	українцем					
13	Людина є найвищою цінністю нації					
14	Усі народи і етноси, що проживають в Україні складають український народ					
15	Я розмовляю українською мовою тільки у школі					

Аналізуючи відповіді на питання, можна виділити позитивну етнічну ідентичність, нейтральну та негативну. Зокрема, на позитивну етнічну ідентичність вказують 6 тверджень: 1, 3, 6, 9, 13, 14. Найвищий бал за цими твердженнями – 2 («так»), а сумарно – може бути 12 балів.

Також в опитувальнику міститься 6 тверджень, в яких закладені ідеї негативного ставлення до свого народу, або яскраво проявляються ідеї шовінізму: 2, 4, 7, 10, 11, 12. Найбільш виразний за цими твердженнями бал – 2, а сумарно – може бути 12 балів.

Ще в опитувальнику міститься 3 нейтральні (байдужі) твердження: 5, 8, 15.

За загальним значенням при перевазі позитивних балів за питаннями, що вказують на позитивну ідентичність (1, 3, 6, 9, 13, 14), проявах негативних балів за питаннями негативного значення (2, 4, 7, 10, 11, 12), та мінімальних чи негативних балах за нейтральними твердженнями (5, 8, 15) визначається позитивна національно-культурна ідентичність особистості. Тобто, якщо при відніманні від загальної суми балів за першою шкалою (позитивна ідентичність) сум балів щодо проявів негативної ідентичності та нейтралітету залишається сума із знаком «+», то це є свідченням позитивної національно-культурної ідентичності, коли в процесі підрахунків отримується 0 – це вказує на нейтральну ідентичність. І коли сума балів з від'ємним значенням (менше 0) – це свідчить про негативну національно-культурну ідентичність особистості.

Пропоновані вправи, завдання та види діяльності з формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку у процесі взаємодії сім'ї та школи.

1. *Бесіда про принципи спільної роботи під час занять (О. Беляєва).* Педагог пропонує обговорити з дітьми принципи спільної групової роботи під час занять, прийняти їх та поводитися відповідно до затверджених позицій.

2. *Бесіда про свою родину (О. Докукіна).* Запитання до дітей: – Навіщо людині потрібна сім'я? – Яку сім'ю називають хорошою? – Для того, щоб був у сім'ї лад, є певні обов'язки, яких намагаються дотримувати її члени. Назвіть свої обов'язки як члена родини.

3. *Бесіда «Ми роду козацького діти».* Педагог пропонує дітям пригадати, що вони знають про козаків, чи є в їх родині згадки про козацьке минуле їх пращурів. Які знання та уявлення про славних і сміливих козаків вони мають. Запитує, які казки, пісні, легенди про козаків знають діти.

4. *Бесіда «Рідна мова калинова».* Педагог пропонує дітям обговорити, якими словами називають нашу мову, знайомить дітей з висловами відомих поетів про мову. Також пропонує згадати, якими словами звертаються один до одного друзі, члени сім'ї, як пестливо звертається до них мама, тато, бабуся і дідусь, якими словами вони називають своїх друзів тощо. Пропонує прослухати пісню Н. Красоткіної «Прекрасні звертання». Наприкінці підводить дітей до розуміння необхідності ввічливого ставлення до всіх членів своєї родини, до всіх оточуючих людей.

5. *Творче завдання «Розкажи про дідуся й бабусю» (О. Докукіна).* Педагог пропонує учням розповісти про своїх дідуся і бабусю, вчить шанобливо ставитися до членів своєї родини, поважати старших.

6. *Творче завдання «Розповідь для іноземця» (К. Журба).* Педагог пропонує дітям розповісти уявному інопланетянину про Україну, про свій рідний край.

7. *Творче завдання (К. Журба).* Завдання до дітей: «Підкреслити (вкажи) ті твердження, які на твій погляд є вірними. Поясни свій вибір. Чому ти так вважаєш?»

8. *Творче завдання (К. Журба).* Завдання до дітей: «Підкреслити (вкажи) ті твердження, які на твій погляд є вірними. Поясни свій вибір. Чому ти так вважаєш?»

9. *Проблемна ситуація (К. Журба).* Педагог запрошує учнів до розв'язання проблемної ситуації: «На дитячому фестивалі діти з різних країн намагались якнайкраще представити свою країну. Вони співали, танцювали, розповідали вірші. Як ви думаєте, яким чином було б найкраще представити Україну».

10. *Проблемна ситуація (К. Журба).* Педагог запрошує учнів до розв'язання проблемної ситуації: «Якось у таборі відпочинку увечері діти розповідали про міста і села, звідки вони приїхали. Нарешті дійшла черга і до тебе. Про що би ти розповів?»

11. *Проблемна ситуація (К. Журба).* Педагог пропонує дітям розв'язати проблемну ситуацію: «Вас звинуватили у тому, що всі українці скупі, хазяйновиті, люблять добре попоїсти, індивідуалістичні? Яким чином ви спробуєте подолати негативні стереотипи?».

12. *Інтелектуальна гра «Я знаю п'ять...» (К. Журба).* Педагог пропонує дітям пограти в гру і назвати «п'ять річок України», «п'ять міст України», «п'ять областей України», «п'ять українських письменників» тощо.

13. *Вправа «Казка про сім'ю».* Педагог звертається до дітей, пропонує їм назвати казки, в яких розкриваються сімейні відносини. Серед найчастіше названих обирає одну з казок, зачитує її, проводить бесіду за сюжетом казки.

14. *Практична робота «Дерево родоводу» (О. Доукіна).* Педагог пропонує дітям скласти «Дерево родоводу», користуючись пам'яткою. Задає домашнє завдання дізнатися про свій родовід, доповнити малюнок і принести його на наступне заняття.

15. *Практичне завдання «Виставка дерев родоводу» (О. Доукіна).* Педагог влаштовує виставку малюнків дерев роду, виконаних дітьми. Пропонує учням: «Виберіть малюнок того родовідного дерева, у якого найбільше гілок. Автор цього малюнка більше за інших знає про себе і своє коріння». Далі діти розглядають, хто як намалював свій родовід, висловлюють свої враження.

16. *Гра «Збери прислів'я» (О. Доукіна).* Вчитель пропонує дітям зібрати прислів'я з двох частин (наприклад, «Шануй батька й неньку – буде тобі скрізь гладенько», «Яка сім'я – такий і я»).

17. *Дискусія «Що означає бути українцем?» (К. Журба).* Педагог зачитує дітям вірша «Я українець» (Л. Вознюк), запитує: «-Що означає бути українцем? - Де живуть українці і які вони мають права?».

18. *Робота у групах (К. Журба).* Педагог пропонує дітям розділитися на групи, намалювати українську хату та предмети побуту українців.

19. *Метод незакінчених речень «Батьківщина для мене...» (К. Журба).* Педагог пропонує дітям продовжити фрази: «Батьківщина для мене...Я люблю Україну, бо...» та інші.

20. *Вправа «Мій герой» (О. Доукіна).* Дітям пропонується назвати історичну чи відому особистість, якою вони захоплюються і відповісти на запитання про його якості, цінності, чим захоплюються. Учні можуть назвати як реального героя-людину, так і казкового героя.

21. *Інтелектуальна гра «Я знаю п'ять...» (К. Журба).* Педагог пропонує дітям пограти в гру і назвати «п'ять українських страв», «п'ять народних казок», «п'ять прислів'їв і приказок», «п'ять дерев, які ростуть в українських садках», «п'ять якостей, які характеризують українців» тощо.

22. Тематичне малювання «Справжній українець» / «Справжня українка». Педагог пропонує учням створити вказаний образ за допомогою тематичного малювання і за бажанням його можна доповнити аплікацією, вирізкою із газети. Під час заняття діти почали малювати, а продовжити виконання тематичних малюнків було запропоновано перенести на домашнє завдання. обов'язковою умовою представлення малюнка була доповідь про свій витвір, вони мали коротко розповісти про справжнього українця та українку, представивши їх характерні риси характеру, поведінки, зовнішності тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ***Статті у наукових фахових виданнях України***

1. Філоненко Л.В., Лисюк С.П., Матвієнко О.В., Шаповал А.О., Саранча І.Г., Силенко Н.І. Особливості формування ціннісного ставлення до іншої людини в учнів спеціалізованих шкіл. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія №15 Науково – педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наукових праць/ За ред. Тимошенка. – Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова.2021, Випуск 1 (129), С.107-115.
<http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/33931>
2. Матвієнко О.В., Силенко Н.І. Особливості формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку у позакласній народознавчій діяльності *Науковий журнал. Інноваційна педагогіка*. Випуск 47, Видавничий дім «Гельветика» 2022. С.266-172 (Index Copernicus) <http://www.innovpedagogy.od.ua/vip47>
3. Матвієнко О.В., Силенко Н.І. Вплив української народної педагогіки на формування національно-культурної ідентичності учнів молодшого шкільного віку. *Науковий журнал. Інноваційна педагогіка*. Випуск 44, том 1 Видавничий дім «Гельветика» 2022. С. 175-180
http://innovpedagogy.od.ua/archives/2022/44/part_1/36.pdf
4. Силенко Н.І. Організаційно-педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи: теорія та практика *Науковий журнал. Інноваційна педагогіка*. Випуск 61, том 2, Видавничий дім «Гельветика» 2023. С. 186-192
<http://www.innovpedagogy.od.ua/61-2>

Статті у зарубіжних наукових виданнях

5. Надія Силенко Особливості формування національно-культурної самосвідомості молодших школярів під час уроків літературного читання. Освіта XXI століття: реалії, виклики, тенденції розвитку: колективна монографія / за наук. ред. проф. Цветкової Ганни \u2012 Hameln : InterGING, 2020. \u2012 658 с. (електронна книга) [Monographie – interging publishing \(wordpress.com\)](https://www.intergingpublishing.wordpress.com)
6. Matviienko Olena, Silenko Nadiya URRICULAR ETHNOGRAPHIC WORK ON THE DEVELOPMENT OF SPEECH OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN AS A CONDITION FOR THE FORMATION OF NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY: Aerzen Heilberg IT Solutions UG (haftungsbeschränkt) InterGING Verlag, 2021 ISBN 978-3-946407-10-2 (e-book) [Monographie – interging publishing \(wordpress.com\)](https://www.intergingpublishing.wordpress.com)
7. NataLiia Lazarenko, Nataliia Sabat, Nadiia Sabat, Nadiia Sylenko, Wang Rundong, Anna Duchenko , Liudmyla Shuppe. Formation of Resilience in the Context of Volunteer Activities Using Information and Communications Technology. IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, VOL.22 No.6, June 2022, 374-381.
http://ijcsns.org/07_book/html/202206/202206047.html
http://paper.ijcsns.org/07_book/202206/20220647.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Матвієнко О.В., Чабайовська М.І., Силенко Н.І. «З Україною в серці». Навчально-методичний посібник для вчителів закладів загальної середньої освіти та студентів педагогічних закладів вищої освіти.- Київ:Видавництво Ліра-К, 2022. 126 с.
9. Силенко Н.І. Мова як чинник формування національної ідентичності особистості. ПСИХОЛОГІЧНИЙ І ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС: НАУКОВІ ЗАПИСКИ ВЧЕНИХ : збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П.

Драгоманова, 2020. 344 с., С. 298-300
<https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32538/Shulygina.pdf;jsessionid=ACC7DD335A0093C55D6628845FAE0F64?sequence=1>

10. Силенко Н. І. Особливості використання засобів народної педагогіки для формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (6-7 жовт. 2022 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т початкової освіти [та ін.] ; [голов. ред. О. А. Комар ; редкол.: О. В. Кравчук, Т. Я. Грітченко, О. В. Лююк [та ін.] ; відп. за вип. Б. А. Якимчук]. Умань, 2022. 209 с.
<https://fpo.udpu.edu.ua/images/2022/nauka/naukZax/zbir0607.pdf> С.165-169
11. Матвієнко Олена, Силенко Надія «Психолого-педагогічні умови формування образного мислення молодших школярів засобами пісенного фольклору» Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки: зб. тез III Міжнародної онлайн-конференції, 19 травня 2022 р. за заг. ред. Н. Богданець-Білоskalенко (електронне видання). Київ: Педагогічна думка, 2022. 294 с. С. 39-44
<https://sites.google.com/view/vyshyvanka2022/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D1%82%D0%B5%D0%B7-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97?authuser>

Апробація результатів дисертаційного дослідження здійснювалась на наукових, науково-практичних заходах різного рівня, зокрема: *міжнародних* – «III Міжнародна онлайн- конференція «Україно моя вишиванка: етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки» (Україна, м. Івано-Франківськ, 19 травня 2022 року); «Розвиток освітніх систем в умовах євроінтеграційних трансформацій» (Україна, м.Чернівці, 26-27 травня 2021 року); «Наукові досягнення , відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки» (Україна, м. Запоріжжя 29-30 травня 2020 року); VII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Україна, м. Вінниця 28 березня 2023 року); VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (VI школа технологій інклюзивної освіти) у рамках проєктів програми Erasmus + Jean Monnet Module 620252-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE 101085267 — SEEDUE4UA — ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH (Україна, м. Вінниця 27 квітня, 2023; *всеукраїнських* – «Актуальні проблеми педагогічно освіти: європейський і національний виміри» (Україна, м. Луцьк, 31.05. – 01.06. 2018); «Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи» (м. Умань 6-7 жовт. 2022 р.).

ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ЛОЗУВАТСЬКА ГІМНАЗИЯ»
МАЛОВІСКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

провулок Шкільний 1а с. Лозуватка Новоукраїнський район Кіровоградська область
26230
E-mail: lozovatka-zoch@ukr.net, Код ЄДРПОУ 26504459

від 29.05.2023 р. №53

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
галузь знань 01 Освіта (Освіта/Педагогіка)
спеціальність 011 — Освітні, педагогічні науки
Силенко Надії Іванівни
тема: «Формування національно-культурної ідентичності молодших
школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи»

Розроблені організаційно-педагогічні та науково-методичні аспекти наукового дослідження було впроваджено у 2022-2023 навчальному році в Комунальному закладі «Лозуватська гімназія» Маловісківської міської ради Кіровоградської області.

Автором було розроблено та запроваджено в навчально-виховний процес початкової школи новий зміст, форми та методи взаємодії сім'ї та школи, запровадження яких сприяло формуванню національно-культурної ідентичності молодших школярів. Найважливішим виховним напрямом розробленого змісту є формування в учнів найвагоміших для українського народу цінностей: патріотизму, соціальної справедливості, духовної першості по відношенню до матеріального, гуманізму, працьовитості, взаємоповаги; виховання у дитини власного «Я», віри у власні сили, талант, здібності; виховання творчої, соціально активної особистості, яка здатна піклуватися про природу, світ, речі, себе, інших людей, розуміти сенс життя як найвищу цінність. Так, під час уроків, вчитель знайомила учнів з традиціями шанобливого ставлення українського народу до Батьківщини та природи, з шляхами пізнавальної та практичної діяльності; формувала потреби у володінні українською мовою як державною та вшануванні символіки своєї Батьківщини; створювала психолого-педагогічні умови для формування в учнів поведінки, яка відповідає законодавству України, враховує інтереси і потреби громадян, забезпечує повагу і взаєморозуміння між людьми; формувала оціночне знання норм ставлення до явищ життя.

Матеріали наукового дослідження отримали схвалення учителів та адміністрації школи. Вважаємо, що наукові результати є вагомим внеском у процес формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку.

Директор Межова М.І.

УКРАЇНА
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ
СВЯТОШИНСЬКОЇ РАЙОННОЇ В МІСТІ КИЄВІ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА І-ІІІ СТУПЕНІВ № 35
вул. Гната Юри 10Б, м. Київ, 03148, тел./факс(044) 403-09-71
e-mail: kyevschool35@gmail.com
web: <http://www.school35.kiev.ua/> Код ЄДРПОУ 22878364

25.01.2021р.

№ 89

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
галузь знань 01 Освіта (Освіта/Педагогіка)
спеціальність 011 — Освітні, педагогічні науки

Силенко Надії Іванівни

тема: «Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи»

У 2022-2023 навчальному році Н.І.Силенко було розроблено та запроваджено в навчально-виховний процес середньої загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №35 новий зміст, форми та методи взаємодії сім'ї та школи, запровадження яких сприяло формуванню національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Серед найбільш вагомих здобутків виділяються загальні методи та методичні прийоми для формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку засобами декоративно-прикладного мистецтва: організація сприймання молодшими школярами кращих зразків декоративно-прикладного мистецтва; екскурсія до краєзнавчого музею, на виставку творів народного мистецтва, художнього салону, магазину сувенірів; мистецтвознавча розповідь про різні види українського народного декоративно-прикладного мистецтва, про декоративно-прикладне мистецтво з демонстрацією зразків різноманітних виробів; дидактичні ігри: «Що з чого зроблено?», «Вгадай вид народного ремесла», «Розкажи про виріб, який найбільше сподобався», «Який візерунок кращий?», «Знайди знайомі елементи рослин у візерунках», «Що означає знак на писанці?», «Відшукай геометричні фігури в орнаменті»; тематичні уроки і бесіди народознавчого, історичного, профорієнтаційного спрямування: «Чарівна витинанка», «Про що розповіла лялька», «Коли з'явилась перша іграшка?», «Український рушник», «Зачароване веретено», «При гончарному крузі»; зустрічі з народними майстрами тощо.

Матеріали наукового дослідження отримали схвалення учителів та адміністрації школи. Вважаємо, що наукові результати є вагомим внеском у процес формування національно-культурної ідентичності дітей молодшого шкільного віку у процесі взаємодії сім'ї та школи.

Директор школи

Віталій ЗОПІН

УКРАЇНА

Святошинська районна в місті Києві державна адміністрація
СЕРЕДНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЯ ШКОЛА № 205

пр-т Леся Курбаса, 10-Д, м. Київ, 03162, тел. 405-01-11

e-mail: 205school@gmail.com

Код ЄДРПОУ 22878536

20.06.2023 р.

№ 51

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

галузь знань 01 Освіта (Освіта/Педагогіка)

спеціальність 011 — Освітні, педагогічні науки

Силенко Надії Іванівни

тема: «Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи»

Протягом 2022-2023 навчального року вчителі молодших класів загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 205 впроваджували результати дисертаційного дослідження за темою «Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи».

Становлення української державності, інтеграція України в світове та європейське співтовариство визначають основні напрями виховної роботи з молоддю та модернізацію освітнього процесу закладів освіти, зокрема й початкової школи. В межах дослідження теми концептуалізовано, що формування національно-культурної самосвідомості учнів початкової школи відбувається в процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної, шляхом внесення в зміст навчальних дисциплін ціннісних компонентів. Цей науковий результат було враховано при розробці змісту, форм та методів, які сприяли формуванню культури спілкуванню дітей молодшого шкільного віку. Варто зазначити, що у процесі формування культури спілкування молодших школярів, авторка звертала увагу вчителів та батьків на збагачення мовлення молодших школярів українськими формами звертання і формулами мовного етикету, для того, щоб пробудити інтерес до походження цих формул, показати їх зв'язок з національними традиціями і звичаями українців тощо.

З огляду на вищевикладене, невід'ємними складовими під час дослідно-експериментальної роботи були просвітницькі бесіди, просвітницькі відомості про Україну, її народ та пов'язані з нею події, складання усних та письмових текстів на патріотичні теми тощо.

Отже, результати отримані в процесі експериментальної роботи показали, що розроблені Н.І. Силенко педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі

взаємодії сім'ї та школи є достатньо ефективними і можуть бути рекомендовані до широкого використання у педагогічній практиці.

Наталія МЕДВІДЬ

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «ГОЛУБІЄВИЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ» КОМПАНІЇВСЬКОЇ
СЕЛИЩНОЇ РАДИ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ
вул. Шкільна, 21, с. Голубієвичі, Кропивницький район, Кіровоградська область, 28441
тел. +380982820476, e-mail: golub_school@ukr.net Код СДРПОУ 33356476

Від 09.06.2023 року № 01-25/45

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
галузь знань 01 Освіта (Освіта/Педагогіка)
спеціальність 011 — Освітні, педагогічні науки
Силенко Надії Іванівни
тема: «Формування національно-культурної ідентичності молодших
школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи»

У період розбудови національної освіти в нашій країні першочерговим завданням навчально-виховних закладів є створення такої системи виховання, яка б забезпечувала формування національної свідомості та самосвідомості молодого покоління, моралі і світогляду.

Протягом 2022-2023 навчального року вчителі молодших класів Водянської гімназії-філії КЗ «Голубієвицький ліцей» Компаніївської селищної ради Кіровоградської області впроваджували результати дисертаційного дослідження Н.І. Силенко за темою «Формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи».

Результати, отримані в процесі експериментальної роботи показали, що розроблені Н.І. Силенко педагогічні умови формування національно-культурної ідентичності молодших школярів у процесі взаємодії сім'ї та школи є достатньо ефективними і можуть бути рекомендовані до широкого використання у педагогічній практиці.

Автором було розроблено та запроваджено в навчально-виховний процес початкової школи новий зміст, форми та методи взаємодії сім'ї та школи, запровадження яких сприяло формуванню національно-культурної ідентичності молодших школярів. Врахування педагогом вікових та індивідуальних особливостей дітей молодшого шкільного віку є важливою умовою ефективності запропонованої методики. Організація діяльності на відбувалась з активізацією таких вікових особливостей молодших школярів, як цілісність і субсенсорність (надчутливість) сприйняття світу, синергія, образність, асоціативність, сенситивність мислення. Розроблені на основі національних та європейських цінностей педагогічні умови

сприяли формуванню національно-культурної ідентичності молодших школярів.

Розроблена Н.І.Силенко експериментальна методика засвідчила ефективність її застосування в початковій школі.

Директор

Наталія Сільвейстрова